

T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

**ULUSLARARASI EKONOMİK BİRLEŞMELERİN DIŞ
TİCARET ÜZERİNDEKİ DIŞLAMA ETKİSİ,
TÜRKİYE'NİN OLASI ŞANGHAY İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

Merve KARAKAŞ

Danışman

Yrd. Doç. Dr. İsmail SEKİ

Çanakkale 2016

TAAHHÜTNAME

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Uluslararası Ekonomik Birleşmelerin Dış Ticaret Üzerindeki Dışlama Etkisi, Türkiye'nin Olası Şanghay İşbirliği Örgütü” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

.29./01./20.16..

Merve KARAKAŞ

M. Karakaş

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

**Merve KARAKAŞ'a ait ULUSLARARASI EKONOMİK BİRLEŞMELERİN DIŞ
TİCARET ÜZERİNDEKİ DIŞLAMA ETKİSİ, TÜRKİYE'NİN OLASI ŞANGHAY
İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ** adlı çalışma, jürimiz tarafından İktisat Anabilim Dalı, **YÜKSEK
LİSANS TEZİ** olarak oybirliği ile kabul edilmiştir.

Yrd. Doç. Dr. İsmail SEKİ

(Danışman)

Yrd. Doç. Dr. Utku AKSEKİ

Yrd. Doç. Dr. Mustafa KARA

Tez No : 10100747
Tez Savunma Tarihi : 29./01./2016...

ONAY

Doc. Dr. Şerif KORKMAZ

Enstitü Müdürü

.03/02./2016.

ULUSLARARASI EKONOMİK BİRLEŞMELERİN DIŞ TİCARET ÜZERİNDEKİ DIŞLAMA ETKİSİ, TÜRKİYE’NİN OLASI ŞANGHAY İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ

ÖZET

Dünya ekonomik sisteminde ülkeler, karşılıklı uluslararası bağımlılığı arttırmak ve kendi ülke çıkarlarını koruyarak daha yüksek refaha sahip olmak için liberalleşme olgusuna daha sıcak bakmaktadırlar. Rekabet koşullarıyla mücadele etmek, üretim hacmini ve verimliliklerini arttırmak gibi amaçlarla ticaretin serbest olduğu ekonomik birlikler oluştururlar. Bu entegrasyonlar üye ülkelerin birbirleri arasındaki ticaretinde olumlu sonuçlar yaratsa da üye olmayan ülkeler ile yapılan ticarete dışlama etkisi yaratabilmektedir.

Türkiye’nin ekonomik entegrasyonlar çerçevesinde Avrupa Birliği (AB) üyelik sürecinin sancılı geçmesi Gümrük Birliği (GB) Anlaşması’nı tartışılır hale getirmiştir. Bu durumda Türkiye’nin GB’ye farklı bir seçenek olarak değerlendirilebilecek olası Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) üyeliğinin dış ticaretimiz üzerinde yaratacağı etki ülkenin uluslararası iktisat politikasına ışık tutması açısından önemlidir.

ŞİÖ Orta Asya’da kapsadığı alan bakımından zengin doğal kaynaklara sahiptir ve örgüt sınırlarının çevresinde güçlü devletlerin varlığı söz konusudur. Bu bakımdan önemli bir jeopolitik ve stratejik bölge statüsündedir. Bu açıdan bakıldığında Türkiye’nin örgüte üyeliğinin önemi açığa çıkmaktadır. Nitekim hem siyasal hem de ekonomik anlamda küresel bir aktör olma hedeflerine katkı sağlayabilecektir.

Türkiye tarihsel ve kültürel bağları bulunan bu örgüte üyelik konusunda çekimserdir. ŞİÖ de Türkiye’nin şimdiye kadarki üyelik taleplerine sıcak bakmamıştır. Ancak hem örgütün hem de Türkiye’nin reddedemeyeceği bir durum vardır. ŞİÖ sınırlarına komşu olduğu ve Avrupa ile arasında bir köprü görevi gören Türkiye ile ilişkilerini daha sıkı tutmak ve ilerletmek zorunda kalacaktır.

ŞİÖ ile gerçekleşecek olası bir üyelik hem siyasi istikrar, hem genişleyen dış ticaret hacmi hem de artan DYY seviyesi ile Türkiye’deki yatırımları tetikleyecek, ülkenin siyasi ve ekonomik durumundaki iyileşmeye paralel olarak gelişen yurtdışı finansman olanakları

sayesinde yurtiçi faiz oranları düşük seviyelerde izleyecek ve sonuç olarak yatırımlar üzerindeki dışlama etkisi azalacaktır.

**EXCLUSION OF FOREIGN TRADE ON INTERNATIONAL
ECONOMIC IMPACT OF MERGERS, TURKEY'S POSSIBLE
MEMBERSHIP OF THE SHANGHAI COOPERATION
ORGANIZATION**

ABSTRACT

The countries in the world economic system, enhancing international mutual dependence and their country's interests to have the higher prosperity maintaining liberalization phenomenon warmer. Withstand the competitive conditions, production capacities and raise their productivity is free trade for purposes such as economic units. This integration of member countries ' trade between each other and create positive outcomes in non-member countries made trade with the exclusion of the impact it may cause.

Turkey's economic integration within the framework of the European Union (EU) membership process is painful to go through the Customs Union (GB) agreement will be discussed. In this case, Turkey could be viewed as a potential alternative to the GB the Shanghai Cooperation Organization (SCO) will have impact on our membership of the foreign trade of the country in terms of international economic policy, it is important to hold the light.

The SCO in Central Asia, the area that is rich in natural resources and with the presence of powerful States surrounding a major geopolitical and strategic region. From this perspective the importance of Turkey's membership in the organization. Indeed, both political and economic sense to be a global actor contribute to their destination.

Located in the historical and cultural ties to Turkey's membership to the Organization even though abstaining and about Turkey's membership in the SCO prompts hot looked at the two sides and has a real hold. SCO borders the neighborhood and serves as a bridge between Europe and Turkey and will have to enter into a closer relationship.

SCO will take place with a possible membership and political stability, as well as increasing expanding external trade and foreign direct investment levels to trigger

investments in Turkey, with the country's political and economic situation improvement thanks to overseas funding opportunities developed in parallel with domestic interest rates at low levels to watch and, as a result, the effect of the exclusion would be reduced investments.

ÖNSÖZ

Dünya ekonomik sistemi üzerinde ülkeler, son yüzyılda serbestleşme olgusuna ve bunun beraberinde ekonomik entegrasyonlara önem vermişlerdir. Bu entegrasyonlar üye ülkelerin birbirleri arasındaki ticaretinde olumlu sonuçlar yaratsa da üye olmayan ülkeler ile yapılan ticarete dışlama etkisi yaratabilmektedir. Türkiye'nin de ekonomik entegrasyonlar çerçevesinde Avrupa Birliği üyelik sürecinin sancılı geçmesi Gümrük Birliği Anlaşması'nı tartışılır hale getirmiştir. Bu durumda Türkiye'nin Gümrük Birliği'ne farklı bir seçenek olarak değerlendirilebilecek olası Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) üyeliğinin dış ticaretimiz üzerinde yaratacağı etki ülkenin uluslararası iktisat politikasına ışık tutması açısından önemlidir.

Ekonomik entegrasyonların dış ticaret üzerinde yarattığı etkileri ve Türkiye'nin Şanghay İşbirliği Örgütü üyeliğini konu alan çalışmamın hazırlanması aşamasında yardımlarını esirgemeyen danışmanım Sayın Yrd. Doç Dr. İsmail SEKİ'ye saygılarımı sunarım. Bu yoğun çalışma döneminde maddi ve manevi her yönden desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen aileme ve çalışmamda emeği bulunan ablam Esra KARAKAŞ'a minnetlerimi bir borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ	v
KISALTMALAR	viii
TABLO VE ŞEKİLLER CETVELİ	x
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ULUSLARASI EKONOMİK ENTEGRASYONLAR VE DIŞ TİCARET ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ	3
1.1. TANIM VE KAPSAM	3
1.1.1. Gümrük Tarifeleri Ticaret Genel Anlaşması (GATT)	9
1.1.2. Dünya Ticaret Örgütü ve Faaliyetleri	12
1.2. EKONOMİK ENTEGRASYONLARIN OLUŞMA SEBEPLERİ	13
1.3. ULUSLARARASI EKONOMİK ENTEGRASYON TÜRLERİ.....	14
1.3.1. Serbest Ticaret Bölgesi	14
1.3.2. Gümrük Birliği	15
1.3.3. Ortak Pazar	15
1.3.4. İktisadi Birlik	16
1.3.5. Parasal Birlik	16
1.4. EKONOMİK ENTEGRASYONUN ETKİLERİ	17
1.4.1. Statik (Durağan) Etkiler	17
1.4.2. Dinamik (Değişken) Etkiler	19
2. ENTEGRASYONLARIN DIŞ EKONOMİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ	21

2.1. EKONOMİK BİRLEŞMELERİN DIŞ TİCARETEKİ TİCARET SAPTIRICI ETKİSİ.....	21
2.2. EKONOMİK ENTEGRASYONLARIN DIŞ TİCARETEKİ DIŞLAMA ETKİSİ	26
2.3. LİTERATÜR TARAMASI	38

İKİNCİ BÖLÜM

1. ŞANGHAY İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ.....	41
1.1. ÖRGÜT KURULMADAN ÖNCE ORTA ASYA'DAKİ YAPI	42
1.2. ÖRGÜTÜN KURULUŞU VE YAPISI.....	46
1.2.1. İki Kurucu Üye: RUSYA - ÇİN.....	46
1.2.2. Şanghay İşbirliği Örgütü'nün Yapısı	51
1.2.3. Rusya – Çin ile ABD Arasında Yaşanan Sorunlar.....	66
1.2.4. Orta Asya'da ABD Üsleri	68
2. ŞANGHAY İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ VE TÜRKİYE İLİŞKİLERİ	72
2.1. Türkiye'nin Şanghay İşbirliği Örgütü Siyasi ve Ekonomik Durumu	72
2.2. Türkiye'nin Şanghay İşbirliği Örgütü'ne Üyeliği Durumundaki Sakıncalar	80
2.3. Türkiye'nin Örgüte Üyeliği Mümkün Mü? (Diyalog Ortaklığı'ndan Üyeliğe).....	82

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'NİN DIŞ TİCARETİNDE AB VE ŞİÖ'NÜN YERİ.....	85
SONUÇ	107
KAYNAKÇA.....	111

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AEİÖ	: Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü
AET	: Avrupa Ekonomik Topluluğu
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
ASEAN	: Güneydoğu Asya Uluslar Birliği (Association of Southeast Asian Nations)
BAE	: Birleşik Arap Emirlikleri
BDT	: Bağımsız Devletler Topluluğu
BİO	: Barış İçin Ortaklık Programı
BM	: Birleşmiş Milletler
COMECON	: Karşılıklı Ekonomik Yardımlaşma Konseyi
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü
DYY	: Doğrudan Yabancı Yatırımlar
ECO	: Ekonomik İşbirliği Teşkilatı
EFTA	: Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi
EPB	: Ekonomik ve Parasal Birlik
GATT	: Gümrük Tarifeleri Ticaret Genel Anlaşması
GB	: Gümrük Birliği
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
IMF	: Uluslararası Para Fonu
İİT	: İslam İşbirliği Teşkilatı
KEİ	: Karadeniz Ekonomik İşbirliği
KGAÖ	: Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü

- KİS** : Kitle İmha Silahları
- MERCOSUR**: Güney Amerika Ortak Pazarı
- NAFTA** : Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması (The North American Free Trade Agreement)
- NATO** : Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü (North Atlantic Treaty Organization)
- OECD** : Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (Organisation for Economic Cooperation and Development)
- OSPG** : Ortak Stratejik Planlama Grubu
- RCTS** : Bölgesel Terörle Mücadele Yapısı (Regional Counter-Terrorism Structure)
- RF** : Rusya Federasyonu
- SSCB** : Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
- STA** : Serbest Ticaret Anlaşması
- ŞİÖ** : Şanghay İşbirliği Örgütü
- TCMB** : Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası
- TDİK** : Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi
- TİKA** : Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı
- TMKF** : Terörizmle Mücadele Küresel Forumu
- TTYO** : Transatlantik Ticaret ve Yatırım Ortaklığı
- TUİK** : Türkiye İstatistik Kurumu
- ÜDİK** : Üst Düzeyli İşbirliği Konseyi
- YDSK** : Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi

TABLO VE ŞEKİLLER CETVELİ

Tablo 1.1: Uluslararası Ekonomik Entegrasyon Türleri.....	17
Tablo 1.2: İktisadi Yaklaşımlara Devlet Harcamalarının Etkisi.....	27
Şekil 1.1: Kamu Harcamalarında Artışın Ekonomiye Yansıması.....	29
Grafik 1.1: Türkiye'nin Dış Ticaretindeki Değişim (1990-2014) (%).....	30
Grafik 1.2: Türkiye'de İhracatın Mal Gruplarına Göre Değişimi (1989-2013) (%).....	31
Grafik 1.3: Türkiye'de İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)	32
Tablo 1.3: 1996 ve 2014 Yıllarında Türkiye'nin İhracat Yaptığı Ülkeler ve Toplam İhracatlarındaki Payı (Bin Dolar).....	33
Tablo 1.4: Yıllara Göre En Çok İhracat Yapılan Ülkeler (Bin Dolar)	34
Tablo 1.5: 1996 ve 2014 Yıllarında Türkiye'nin İthalat Yaptığı Ülkeler ve Toplam İthalattaki Payı (Bin Dolar).....	35
Tablo 1.6: Yıllara Göre En Çok İthalat Yapılan Ülkeler (Bin Dolar).....	36
Tablo 2.1: Orta Asya Ülkelerinde Dış Politikaya Bakış.....	58
Tablo 3.1: Dış Ticaret Resmi Verileri 2013-2014 (Dolar).....	86
Tablo 3.2: Fasıllara Göre İhracat (Bin Dolar).....	87
Tablo 3.3: Mal Gruplarının Sınıflandırılmasına Göre İhracat.....	88
Tablo 3.4: Fasıllara Göre İthalat (Bin Dolar).....	89
Tablo 3.5: Mal Gruplarının Sınıflandırılmasına Göre İthalat.....	90
Şekil 3.1: İhracatın İthalatı Karşılama Oranı: Mal Ticareti-Toplam Dış Ticaret (Mal ve Hizmet) Karşılama Oranlarının Karşılaştırılması	92
Tablo 3.6: Ülke Gruplarına Göre Yıllık İhracat Rakamları (Değer: Bin Dolar)	93
Tablo 3.7: Seçilmiş Ülke Gruplarına Göre Yıllık İhracat Rakamları (Değer: Bin \$)	94
Tablo 3.8: Ülke Gruplarına Göre Yıllık İthalat Rakamları (Değer: Bin \$)	95
Tablo 3.9: Seçilmiş Ülke Gruplarına Göre Yıllık İthalat Rakamları (Değer: Bin \$)	97

Tablo 3.10: Türkiye'nin Şanghay İşbirliği Örgütü Üyelerine İhracatı (Bin Dolar)	99
Tablo 3.11: Türkiye'nin AB ve ŞİÖ Karşılaştırması: Toplam İhracat İçinden Aldığı Pay (Milyon Dolar).....	100
Tablo 3.12: Türkiye'nin Şanghay İşbirliği Örgütü Üyelerinden İthalatı (Bin Dolar)	101
Tablo 3.13: Türkiye'nin AB ve ŞİÖ Karşılaştırması: Toplam İthalat İçinden Aldığı Pay (Milyon Dolar).....	102
Tablo 3.14: Türkiye'nin Ticaretinde İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%).....	103
Tablo 3.15: Yurtdışında Yerleşik Kişilerin Türkiye'deki Doğrudan Yatırımlarının Ülkelere Göre Dağılımı (Milyon Dolar).....	105
Tablo 3.16: Yurtdışında Yerleşik Kişilerin Türkiye'deki Doğrudan Yatırımlarının Toplam Yatırım Payı (%).....	105

GİRİŞ

Son yüzyıl içinde ülkelerin ekonomik ve siyasi anlamda aralarında gerçekleştirdikleri birleşme eğilimlerinde gelişmeler yaşanmış, bu da ticari ve ekonomik açıdan yapılan etkinliklerin gelişmesine olumlu etki yaratmıştır. Ülkelerin bilhassa dış ticaret alanında serbestleşmeye yönelmesi, hem rekabete dünya çapında bir boyut kazandırmış hem de ticaretle kazanılan getiriyi arttırmıştır. Ucuz iş gücü kullanıp niteliği yüksek ürünler üretebilen, stratejik doğal kaynaklara sahip olan ve coğrafi konum olarak dışa açık büyük pazarlara yakın olan ülkeler ön plandadır. Ticaretteki bu serbestleşme ve ülkelerin bütünleşme eğilimleri ilgili ülkelerde ekonomilerine olumlu etki yaratmıştır.

Uluslararası ticaretin hızlanması, günümüzde siyasal sınırların yerini giderek ekonomik birleşmelerin belirlediği sınırların alması sonucunu doğurmuştur. Ekonomik entegrasyonlar özellikle serbest ticaret anlaşmaları aracılığı ile meydana gelmektedir. Ancak bu entegrasyonlar üye ülkelerin birbirleri arasındaki ticarete olumlu sonuçlar yaratsa da üye olmayan ülkeler ile yapılan ticarete dışlama etkisi yaratabilmektedir. Türkiye, Avrupa Birliği (AB) ile Gümrük Birliği (GB) Anlaşması imzalayarak söz konusu ekonomik entegrasyonlardan birine dâhil olmuştur. AB üyelik sürecinin Türkiye'nin beklentilerinin aksine sürekli uzaması siyasi olarak AB ve ekonomik olarak da GB'ye alternatif oluşturabilecek diğer yapıları gündeme getirmektedir. Böyle bir ortamda ekonomik entegrasyonların olası dışlama etkisini Türkiye'nin de son zamanlarda gündemine aldığı Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) çerçevesinde analiz etmek Türkiye'nin uluslararası iktisat politikası bağlamında önem teşkil edecektir.

1996 yılında Çin ve Rusya inisiyatif olarak kendi ortak çıkarları doğrultusunda ŞİÖ'yü kurmuşlardır. Eski Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) ülkelerinden bazıları da Rusya ve Çin ile birlikte ŞİÖ'ye katılmışlardır. Çin ve Rusya, bu örgüt sayesinde büyük güç olan ABD'yle kendilerini dengede tutmayı ve Avrasya'daki olaylara diğer büyük güçlerin müdahale etmesini kontrol etmeyi hedeflemişlerdir.

Türkiye'nin AB üyelik sürecinin sancılı geçmesi GB Anlaşmasını tartışılır hale getirmiştir. Hem siyasal hem de ekonomik anlamda küresel bir aktör olmayı hedefleyen Türkiye'nin GB'ye alternatif olarak değerlendirilebilecek olası ŞİÖ üyeliğinin dış

ticaretimiz üzerinde yaratacağı etki ülkenin uluslararası iktisat politikasına ışık tutması bakımından önem teşkil etmektedir.

Orta Asya jeostratejik konumu itibariyle güçlü ulusların yarışında önemli bir yere sahiptir. SSCB'nin dağılmasının ardından yeni ortaya çıkan zayıf bağımsız devletler üç büyük güç Çin, Rusya ve ABD'nin Orta Asya'ya nüfuz edişini kolaylaştırmaktadır. Çin ve Rusya, bu bölgede en etkili iki güçtür ve bu iki güçte birbirlerinden daha üstün şekilde nüfuz edemeyeceklerinin farkında oldukları için bölgesel işbirliğine yönelmişlerdir. Ancak Çin, hem Orta Asya ülkelerine daha güvenilir bir devlet olduğunu göstermek hem de bu yolla küresel boyutta büyük güç pozisyonunu kanıtlamak için uğraş vermektedir.

Orta Asya, mevcut zengin doğal kaynakları (özellikle petrol ve doğalgaz rezervleri) dolayısıyla büyük güçler arasında stratejik bir rekabete yol açmaktadır. Bu enerji savaşlarında yine ABD ve Rusya öne çıkmakta, Çin'de özellikle son yıllarda ekonomik anlamda büyüyerek küresel büyük güç istikrarına etki edebilecek statüye gelmeyi başaramamıştır.

Bu çalışmadaki amaç, uluslararası ekonomik birleşmelerin ülkelerin dış ticaretleri üzerinde nasıl bir ticaret saptırıcı etki ya da dışlama etkisi yarattığını incelemek, Gümrük Birliği (GB) ve olası Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) üyeliği çerçevesinde Türkiye'nin ticaret durumunu dışlama etkisi ekseninde analiz etmektir.

Araştırmada; birinci bölümde uluslararası ekonomik birleşmelerin kapsamı, ülkelerin dış ticaretinde yarattığı etkiler, GB'nin Türkiye'nin dış ticaretinde bir dışlama etkisi ve ticaret saptırıcı etki yaratıp yaratmadığı incelenmiştir. İkinci bölümde, ekonomik entegrasyonlar doğrultusunda bir örnek olan, ŞİÖ'nün yapısı ile Türkiye'nin diyalog partnerliğini yaptığı bu örgütle ilişkisi incelenmiş ve Türkiye'nin olası ŞİÖ üyeliğinin dış ticarete ne gibi etkiler doğurabileceği araştırılmıştır. Üçüncü bölümde ise Türkiye'nin yıllara göre ve bazı seçilmiş ülke gruplarıyla dış ticaret verileri analiz edilmiştir. Türkiye'nin dış ticaret partnerleriyle yaptığı ikili ihracat ve ithalat değerleri kullanılmıştır. Veriler; Türkiye İstatistik Kurumu (TUIK), Gümrük ve Ticaret Bakanlığı (GTB), Risk Yönetimi ve Kontrol Genel Müdürlüğü resmi sayfalarından alınarak derlenmiştir.

Bu çalışmayla, ŞİÖ'nün kurulmadan önceki Orta Asya'daki durumu, kuruluşu ve ilerlemesi, kurumsal yapısı, Türkiye ŞİÖ ilişkileri, Türkiye'nin ŞİÖ'ye üyeliği durumunda dışlama etkisi yaratıp yaratmayacağı değerlendirilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ULUSLARASI EKONOMİK ENTEGRASYONLAR VE DIŞ TİCARET ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

1.1. TANIM VE KAPSAM

Ülkeler, güçleşen rekabet koşullarıyla mücadele etmek, üretim hacimlerini ve verimliliklerini arttırabilmek amaçlarını güderek ekonomik entegrasyon kurma eğilimine girerler. Ekonomik entegrasyon tanım itibariyle, ülkelerin, bölgesel yapı oluşturarak ticaretin serbestleştirilmesine dönük politikalarla bu ülkeler arasında ekonomik birlikler oluşturmalarıdır. Oluşturulan bu birlikler, bölge ülkelerini her ne kadar siyasi olarak birbirlerine bağımlı kılmasa da ekonomik olarak bağımlı duruma getirmektedir. Ekonomik entegrasyonların oluşturulması bazı mallar üzerinde tarife indirimleri yapılması ile para ve maliye politikalarının uyumlaştırılması gibi yenilileri beraberinde getirir (Şanlı, 2008: 13-15).

Ekonomik entegrasyon; işbirliğine gitme, politik ve ekonomik anlamda birleşme, bütünleşme, serbestleşme ve ticareti dolaşıma açma gibi kavramları içermektedir. Ülkeler öncelikle komşularıyla ilişkilere girmektedirler. Uluslararası entegrasyonda tüm ülkeleri kapsayacak genel bir çerçevede liberalleşme söz konusudur (Sarı, 2005: 118).

“Uluslararası ekonomik birleşme, en geniş tanımıyla, birleşmeye giden ekonomilerde mal ve hizmet akımlarına serbesti sağlayıp ticarete engel olan kısıtlamaları ortadan kaldırarak bir ortak pazar yaratmaktır. Böylece ekonomik birleşme ile daha geniş bir pazara üretim yapmak ve büyük ölçekli üretimin sağladığı imkânlardan yararlanmak mümkündür” (Karluk, 2000: 91).

“Ekonomik entegrasyon, birliğe üye ülkeler arasında ticareti serbestleştirip piyasa hacmini genişleterek birlik içinde üretimin daha etkin ellerde toplanmasını ve bölgeye büyük ölçüde yabancı sermaye yatırımının çekilmesine olanak sağlamaktadır” (Çeştepe ve Mıstaçoğlu, 2010: 94).

Entegrasyon süreçleri dört şekilde sınıflandırılabilir. Ticarete konan engellerin kaldırılmasıyla ticari entegrasyon oluşur. Faktör hareketlerinin serbestleştirilmesiyle faktör entegrasyonu oluşur. Ülkelerin uyguladıkları ekonomik politikaların uyumlaştırılmasıyla

politik entegrasyon oluşur. Son olarak sayılan bütün bu politikaların hepsinin birden gerçekleştirilmesiyle de tam entegrasyon oluşturulmuş olunur. (Bakkalcı, 2002: 39).

Küreselleşme, küresel ekonomik düzende ülkeler arasında karşılıklı olarak bağımlılıkların artmasını sağlayan bir olgudur. Dolayısıyla küreselleşme olgusu, sadece tek başına ülkenin gözettiği politikaları değil, aynı ölçüde ülkelerarasındaki yürütülen politikaların da seçilmesinde önemli bir etki yaratmaktadır. Küreselleşmeyle ulusal sınırlar ehemmiyetini kaybeder, işgücü, sermaye, emek ve bilgi gibi faktörlerin dolaşımı ile mal ve hizmet dolaşımı karşısındaki engeller kaldırılarak ülkeler arasındaki akışını hızlandırır (Özel, 2012: 22-23). Dış ticaretteki serbestlik ülkelerin iç piyasalarında rekabet seviyesini önemli derecede arttırarak, yerli üreticileri ürünlerinin kalitesini arttırması konusunda teşvik eder. Bu gelişmeler ekonomik büyüme üzerinde olumlu etki yaratır (Çatalbaş, 2013: 144).

Dünya ticaretinin serbestleştirilme çabaları önce sanayileşmiş ülkeler tarafından yaygınlaşmış ve günden güne az gelişmiş ülkelerde de yaygınlaşmaya başlamıştır. Ticaretteki bu gelişmeler esasında 1930'lu yıllarda küresel bazda ekonomiye konan fazla korumacılık ve ekonomik anlamda milliyetçi tavırlara karşı gelen bir düşüncenin sonucu meydana gelmiştir (Seyidoğlu, 1993: 408).

Serbest ticaret, uluslararası iktisada Adam Smith'in "Mutlak Üstünlük Teorisi" ile birlikte girmiştir. 20. yüzyılın başında yaşanan iki dünya savaşı ve ülkelerin arasındaki huzursuzluk beraberinde ülkelerin ticarete kendi içlerine kapanmalarına neden olmuştur. Ülkeler kendi pazarlarını koruma düşüncesiyle serbest ticaretten uzak durmuşlar, diğer ülkelere karşı tedbirler alarak dünya ticaretinin çokça daralmasına neden olmuşlardır. Bu korumacılık özellikle de 1929 Büyük Buhran döneminden sonra yaşanmış, Gümrük vergisi uygulamaları artmıştır. Bu uygulamaların dünya ticaretini kısıtlayıcı etkileri, II. Dünya Savaşı bitene kadar sürmüştür (Gürkan, 2001: 8).

Ülkeler ekonomik birleşmeye ancak II. Dünya Savaşı sonrasında yönelmişlerdir. 1960'lı yıllardan itibaren yaygınlaşmaya başlamış fakat küresel olarak gelişimini 1980 sonrasında gösterebilmiştir. Bu etki, ülke ekonomilerinin büyüyüp gelişmesi ve ulusların rekabetinin büyümesi olarak sonuç vermiştir (Şanlı, 2004: 163).

Türkiye'de 1980 öncesinde yaşanan dış ödeme güçlükleri, dış ticarete ortaya çıkan yaklaşık 3 milyar dolarlık açık, % 80 oranındaki enflasyon ve uluslararası düzeydeki

stagflasyonun (durgunluk içinde enflasyon) yarattığı bunalım ortamından çıkabilmek için, 24 Ocak İstikrar Kararları uygulamaya konmuştur (Tecer, 2005: 81).

24 Ocak Kararları Uluslararası Para Fonu (IMF) kökenli istikrar programıdır. IMF kökenli programların başlıca özellikleri;

- Toplam talebi düşürmek (Para ve maliye politikası araçları kullanılır.),
- Dış ticarete serbesti sağlamaktır.

Söz konusu program kısa ve uzun vadede gerçekleştirilebilecek hedefleri olan bir programdır. Programın temel ilkesi, ekonomik yapıda mühim değişikliklere gidilmesi ve piyasalarda kontrolün tek belirleyicisinin fiyat mekanizması olmasıdır. Önceki programlardan farkı, ekonomik yapıda kısa vadeli olarak değil, uzun vadede köklü ve yapısal olarak değişim yaratmaya dönük bir geliştirme programıdır. (Karluk 2005: 408).

24 Ocak IMF Programına tamamlayıcı olabilecek 1983 ve 1984 yıllarında birde yeni bazı tedbirler alınmıştır. Bunlar neticesinde de daha fazla dışa dönük bir ticaret yaklaşımı olan politika uygulamaları doğmuştur. Öncelik verilen konu ekonomik serbestliktir. Böylece ekonomiye kaynak yaratacak güç artacak ve daha verimli alanlara dağılacaktır (Kılınç Savrul vd., 2012: 70).

IMF tarafından gelişmekte olan ülkelere önerilen ve esas olarak parasal nitelikteki bir takım önlemlerle, ekonomiyi dışa açık bir ortamda istikrara kavuşmayı amaçlayan ihracata yönelik sanayileşme politikası, özünde serbest piyasa koşullarının ve özel teşebbüsün ekonomide egemen kılınması görüşüne dayanmaktadır. Piyasaların işleyişine hükümetçe karışılmadığında ekonomi arz talep koşullarına göre, fiyat mekanizması yoluyla ve özel teşebbüsün öncülüğünde bir gelişme gösterebilecektir (Tecer, 2005: 81).

24 Ocak Kararları ve sonrasında uygulanan destekleyici politika uygulamaları bu tarihten itibaren ihracata ciddi boyutta gelişme kaydettirmiştir. İhracatı arttırmaya yönelik olarak ücret ve maaşlar enflasyon düzeyinin altında tutulmuş, böylece iç talep daraltılmıştır. İç talebin daralması ise dışarıya satılacak daha fazla mal bulunması ve ihracata yönelmek anlamına gelmektedir. Orta Doğu ülkelerinin satın alma gücü petrol fiyatlarındaki artışlar sayesinde artmış. Bununla birlikte Türkiye, komşu olduğu bu ülkelerle dış ticaret hacmini attırmak için çalışmalar yapmıştır. Bütün bu gelişmeler ihracatı arttıran önemli etkenler olmuştur (Şahin, 2009: 409-410).

Türkiye'nin ihracatında, 1980 yılından 1995 yılına kadar geçen dönemde, ihracat 1980'de 2,9 milyar dolardır. Ekonomide serbestlik ve küreselleşme için yapılan teşviklerle bu oran yaklaşık olarak 4,5 kat arttırılmış ve 1990'da 13 milyar dolara yükselmiştir. Devam eden üç yıllık süre zarfında artış hızı yavaşlayarak 15 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Artış hızındaki bu yavaşlamaya etken, gelişmiş ekonomilerde özellikle de Avrupa ekonomisinde yaşanan durgunluğun makro ekonomik verilerde bozulmaya neden olmasıdır. Göstergelerdeki bu bozulma, döviz kurlarında dalgalanma yaratmış ve 1994 yılında TL değer kaybetmiştir. Bunun bir sonucu olarak Türkiye'nin uluslararası piyasalarda rekabet gücünün artması ihracatı da arttırmıştır. 1994 yılında % 18, 1995 yılında % 19,5 olmuştur. Ancak ihracattaki bu artış büyük ölçüde dünya ticaretindeki artıştan kaynaklanmıştır. 1995'te iç talepteki artış ve gelişmiş ülkelerin büyüme hızlarındaki yavaşlama gibi nedenler, ihracatın artış hızını yavaşlatmıştır (Büyükdere, 2011: 2).

Ekonomik entegrasyonun başarı şartı entegrasyona karar vermiş ülkelerin büyüklüğüne, ekonomik yapılarına, dış ticaret hacmi vb. faktörlerin yanında ülkelerin ekonomik entegrasyon oluşturma gayretlerine daha fazla bağlıdır. Başarılı bir entegrasyondan beklenen, entegrasyona üye her ülkenin asgari çıkarlarını sağlamasıdır. Ülkelere ekonomik katkılarının yanında dünya siyasetinde de bir söz hakkı elde etme imkânı vermelidir. Ayrıca dünya kaynakları entegre ülkelere yönlendirilmelidir (Sarı, 2005: 117).

Ekonomik küreselleşme temel olarak, ticari serbestlik ve finansal serbestlik olarak iki aşamada gerçekleşmektedir. İlkinde mal ve hizmet ticaretine konan engeller ve kontroller kaldırılarak ticaret serbestleştirilmeye çalışılmaktadır. İkincisinde ise finans piyasaları üzerindeki kısıtlamalar ve kontroller kaldırılarak sermaye hareketleri önündeki engeller kaldırılır ve ulusal piyasalarla uluslararası piyasaların uyumlaştırılması sağlanarak piyasalar bütünleştirilmiş olunur. Bu bağlamda finansal serbestleşme küreselleşmenin bir ögesidir. Aynı zamanda küreselleşmeyi hızlandıran bir etkidir (Özel, 2012: 23, 39). Ticarete serbestlik, finansal serbestlikten daha önce gerçekleştirilebilmiştir (Gürkan, 2001: 8).

Uluslararası ticaretin serbestleştirilmesi hususunda, dünya ülkelerinin tümüyle bu ticareti gerçekleştirebilmek amaçtır. Ticari serbestleşme bölgesel yaklaşımlarla ya da Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ)'nün öncülüğünü yaptığı küresel yaklaşımlarla yani çok

tarafli ticaret sistemi ile olabilir. Entegrasyonun en önemli örneklerinden olan AB, bölgesel yaklaşımın bir örneğidir. Günümüzde küreselleşme ve bölgeselleşme süreçleri aynı anda yaşanmaktadır. Ülkeler küreselleşme yolunda hem bölgesel yaklaşımı hem de küresel yaklaşımı tercih edebilirler (Çatalbaş, 2013: 144).

Serbestleşme olgusu ülkelerin ortak hedefidir ve bunu gerçekleştirmek için iki yol vardır. Bunlardan ilki küresel yaklaşım olarak ifade edilen “Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT)”dır. GATT, 1990’ın başlarında, bütün dünya ülkelerini kapsayacak şekilde aralarında yapılan ticareti kısıtlayıcı engellerin kaldırılması ve tarife indirimleri uygulanmasını amaçlamıştır. İkinci yaklaşım ise “Bölgesel İktisadi Birleşmeler” yani Ekonomik Entegrasyonlar’dır. Bu yaklaşım aynı coğrafi bölgede yaşayan ülkelerin, aralarında anlaşarak ticareti serbest hale getirmesi ve daha yoğun ekonomik ilişkiler kurulmasını ifade etmektedir (Seyidoğlu, 1993: 407). “*Bölgesel yaklaşım, bir grup ülkenin aralarındaki ticareti serbestleştirerek ekonomik birlikler oluşturması şeklindeki hareketi ele alır*” (Gürkan, 2001: 10). Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET), günümüzdeki adıyla AB bu birleşme çeşidine verilecek en iyi örnektir. Ayrıca, ABD ve Kanada’nın öncülüğüyle 1992’de kurulmuş ve 1994’te Meksika’nın da dahil olduğu Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması (NAFTA), Japonya ve çevre ülkelerin katılımıyla Güneydoğu Asya Ülkelerinin oluşturdukları ekonomik birleşme hareketi olan Güneydoğu Asya Uluslar Birliği (ASEAN) de bölgesel yaklaşımın önemli örnekleridir.

Bölgesel Ekonomik Entegrasyonlar, küreselleşmenin bir parçasıdır. Bu oluşuma yönelimin artmasında en önemli neden şüphesiz ülkelerin bu rekabe koşullarında kendilerine bir ortak araması, Pazar sahalarını genişleterek ürettiklerinde daha fazla verim almak istemeleridir. Ayrıca birleşmeye giden ülkelerin üretim hacimlerinde artışla beraber kaynakların tam kapasiteyle kullanımı içinde alternatif bir yöntem varılacaktır (Şanlı, 2004: 163). Hem küresel hem de bölgesel yaklaşım neticesindeki ilerlemeler ve uygulanan politikalar birçok olumlu gelişmeyi de beraberinde getirmiştir. Birleşmenin beraberinde gelen teknolojik gelişmeler, ulaştırma olanaklarının iyileşmesi ve bunun gibi daha birçok ilerleme serbestleşme konusunda olumlu sonuçlar doğurmuştur. Dünya ticareti bu gelişmeler ışığında büyük bir ilerleme kat etmiştir.

- **Güneydoğu Asya Uluslar Birliği (ASEAN)**

ASEAN, 8 Ağustos 1967’ de imzalanan bir anlaşma ile kurulmuştur. Kuruluşundaki amaç, örgüte dâhil ülkelerin ekonomik, sosyal ve kültürel yapılarında olumlu değişmeler sağlamaktır. Kurucu üyeler Endonezya, Malezya, Filipinler, Singapur ve Tayland’dır ve 1984 yılında Brunei Sultanlığı ASEAN’a altıncı üye olarak dâhil olmuştur. Vietnam’ın da birliğe katılmasıyla, ASEAN üyeleri birliğe işlerlik kazandırmak amacıyla, 1976 yılında Güney-Doğu Asya Dostluk ve İşbirliği Anlaşması’nı imzalamışlardır (Güran ve Aktürk, 1997: 324). Ekonomik işbirliği, baştan itibaren kuruluşun önde gelen amaçlarından birisi olmuştur. Birliğin amaçları, birlik ülkelerinin gıda ve enerji gibi temel mal ve hizmetlerini karşılayabilecek yapıda büyük ölçekli sanayi tesislerinin kurulması, örgüte üye ülkeler arasında ticaretin serbestleştirilmesi, üçüncü ülkelere karşı ortak hareket edilmesi ve uluslararası ekonomik konularda işbirliği sağlanmasıdır (Seyidoğlu, 1998: 256).

- **Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması (NAFTA)**

1988 yılında Kanada ve ABD Serbest Ticaret anlaşması imzalamıştır. 1992 yılında Kanada, Avrupa’nın önemli bir ticaret bloğu yaratacağını düşünerek en yakın doğal ticaret ortağı ABD ile bir serbest ticaret anlaşması yapmak zorunda kalmıştır. Kanada ve ABD arasında serbest ticaret anlaşmasının 1989’da yürürlüğe girmesi NAFTA için öncü olmuştur. İki ülke arasında tarife ve tarife dışı engeller azaltılmıştır. NAFTA Antlaşması 12 Ağustos 1992 tarihinde ABD, Kanada ve Meksika yetkili siyasi organları tarafından Washington’da imzalanmıştır. 1993 yılında yürürlüğe girmiştir (Yiğit, 2003: 49).

NAFTA’nın temel amaçları şunlardır:

- Ticaret engellerini ortadan kaldırmak ve tarafların ülkeleri arasında mal ve hizmetlerin sınır ötesi hareketini kolaylaştırmak,
- Serbest ticaret alanında adil rekabet koşullarını sağlamak,
- Taraflara kendi topraklarında önemli yatırım fırsatları yaratmak,
- Fikri mülkiyet haklarını korumak,
- Bu anlaşmanın uygulanması için etkili prosedürler oluşturmaktır (www.nafta-sec-alena.org, 2015).

1.1.1. Gümrük Tarifeleri Ticaret Genel Anlaşması (GATT)

İkinci Dünya Savaşı sonrasında küresel ekonomi üzerine toplantı yapılmış ve sistem oturtulmaya çalışılmıştır. Uluslararası ekonomik ve finans sistemin tabanı 1944'te yapılan Bretton Woods Konferansları'nda kararlaştırılmıştır. Uluslararası para sistemi kurulduktan iki yıl sonra 'İkiz Kuruluşlar' olarak anılan Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası sisteme girmiştir.

Bretton Woods konferansında iki örgütün kurulmasına karar verilmiştir. Bu örgütlerden Dünya Bankası, Avrupa ülkelerinin bozulan ekonomilerini onarmaya yardım etmek ve az gelişmiş ülkelere de kalkınmaları için destek sağlamaktır. Uluslararası Para Fonu (IMF) ise uluslararası düzeyde mali fonu kurmak ve uygulamayı denetlemekle görevlidir (Seyidoğlu, 1993: 408).

Dünya Bankası, başlangıçta Avrupa ülkelerinin imarı için çalışmış, daha sonra az gelişmiş ülkelere proje ve program kredileri vermiştir. Bu krediler, vadeleri çok uzun ve faiz oranları düşük kredilerdir. Bu nedenle, az gelişmiş ülkeler bu kredileri çok tercih etmişlerdir. IMF ise, ödemeler bilançosunda açık olan ülkelere kredi vermek için çalışmıştır. Bugünkü amacı ise yapısal uyum kredisi vermektir. Uluslararası Para Sistemi 1973'te sona ermesine rağmen IMF ve Dünya Bankası faaliyetlerine devam etmiştir.

Bu yapı GATT ile tamamlanmıştır. Küreselleşme yolunda atılan adımlardan GATT, 1948 yılında oluşturulmuştur. Üye ülke sayısı yirmi üçtür. Amaç dünya ticaretini serbestleştirmektir. GATT ile birlikte gerçekleştirilen teşebbüsler savaşın sona ermesiyle daha çok hız kazanmıştır (Şanlı, 2004: 161).

GATT, dünya ülkelerinin arasındaki ticareti çok taraflı tarifeler uygulayarak geliştirmeye çalışmıştır. GATT'ın kuralına göre üyeler, karşılıklı ödün ilkesine uyarak anlaşmaya varırlar. İhracat yapan ülkeler, ticaret yapacağı ülkelere gümrük vergisi indirimi uygulanması için istekte bulunur. Ülkeler karşılıklı olarak birbirlerine ödün vererek bir anlaşmaya varırlar ve ihracat mallarının ticaretleri bu yolla geliştirirler. (Gürkan, 2001: 9).

Küresel ticaret kavramı, ticarete konu olan ülkelerin aralarındaki bir takım engelleri kaldırarak bütün piyasaların tek bir pazar konumuna getirilmesi anlamını taşımaktadır. GATT sayesinde tarife oranları zaman içinde azaltılmıştır (Sabır, 2000-2001: 271).

Türkiye'nin 1996 yılında Gümrük Birliği imzalaması ekonomik bütünleşme yolunda oldukça önemli bir gelişmedir. AB'den ithal edilen işlenmiş tarım ürünü ve sanayi

mallarındaki tedbir uygulamalarının hepsi kaldırılmış ve böylece ticaret arttırılmıştır (Şentürk, 2014: 127).

1.1.1.1. Gümrük Tarifeleri Ticaret Genel Anlaşması Kuralları

- **En çok kayırılan ülke kuralı:** Bu kurala göre, üye ülkelerden biri bir diğer ülkeye gümrük kolaylığı sağlıyorsa, bunu üçüncü ülkelere de sağlamak zorundadır. Kuralın temel amacı, ihracatçı ülkelerin çıkarlarını korumaktır. Bu kuralın şöyle bir istisnası vardır: Eğer ülkeler AB, NAFTA vb. bir birlik altında toplanırlarsa, birlik dışındaki ülkeye bu kuralı uygulamak zorunda değildirler.
- **Fiyat mekanizmasına sadakat kuralı:** Gümrük tarifeleri uygulanırken, ticarete konan kotalar katı koruma araçları kullanılmaz. Bu tarifeler, hem korumayı hem de rekabetin doğurduğu olumlu etkileri iyileştirmeyi benimsemiştir. Bu kural, piyasa mekanizmasını dış ticarete her zaman koruyuculuğun önünde tutmuştur (Şanlı, 2004: 162).
- **Ticaret savaşına aykırılık kuralı:** Uluslararası ticaret yaparken kullanılan korumacı politikalar aşırıya kaçtığında ülkelerin bu tutumu olumsuz etki ortaya çıkararak ticaret hacmini daraltır (Şanlı, 2004: 162). GATT'ın bu kuralının amacı, bu katı koruma tedbirlerinden vazgeçip küresel ticareti serbestleştirmek adına ılımlı yaklaşımlarda bulunmak ve ülkelerin refah düzeylerini arttırmak için çabalamaktır (Seyidoğlu, 1993: 410).
- **Ticarete konan kısıtlamaları giderek azaltma kuralı:** Küresel ticaretin serbestleştirmesi için yapılan uygulamalardan GATT, üyesi olan ülkelerin tamamı için aynı tarifelerin uygulanmasını esas almaktadır. Üyeleri arasındaki gümrük tarife uygulamalarının düşürülmesi amaçtır. Ancak bölgesel birleşme sağlandığı durumda üye ülkeler kendi ticaretleri dışında diğer ülkelere karşı bazı engeller koyarlar. GATT üyesi olan ülkelerin diğer ülkelere karşı kota uygulaması sadece ekonomik kriz yaşanırsa geçici olmak koşuluyla mümkün olur (Şanlı, 2004: 162).

1.1.1.2. GATT'ın Amaçları

GATT amaçları şu şekilde sıralanabilir: (Şanlı, 2004: 162)

- Ticari ve ekonomik düzeyde ülkelerin ilişkilerini arttırmak,
- Üyesi olan ülkelerin yaşam standartlarını yükseltmek,

- Üye ülkelerde tam istihdam sağlamak,
- Dünyadaki üretim kaynaklarının aktif kullanılmasını sağlamaktır.

“Anlaşmada temel düşünce ise; uluslararası rekabet sistemini kurabilmek için üye ülkeleri, korumacı politikalardan uzaklaştırarak uluslararası ticareti serbestleştirme, yani dış ticarete liberalizmi teşvik etme olarak belirlenmiştir” (Şanlı, 2004: 162).

Dış ticareti daha serbest hale getirebilmek ve özellikle de gümrük tarifesi indirimleri yapabilmek için GATT çerçevesinde 8 toplantı yapılmıştır. Bunlar:

- 1947- Cenevre Görüşmeleri
- 1949- Annency Görüşmeleri
- 1951- Torguay Görüşmeleri
- 1956- Cenevre Görüşmeleri
- 1960-1961- Dilon Görüşmeleri
- 1964-1967- Kennedy Görüşmeleri
- 1978-1979- Tokyo Görüşmeleri
- 1986-1994 Uruguay Görüşmeleri’dir (Şanlı, 2004: 162).

Bu toplantılardan ikisi çok önemlidir: Uruguay ve Kennedy Görüşmeleri.

1.1.1.2.1. Kennedy Görüşmeleri 1964-1967:

Görüşmelerde karara bağlanan hususlar şunlardır.

- Tüm sanayi ürünleri üzerinden %35’lik gümrük indirimi kararlaştırılmıştır. Bugüne kadar yapılan toplantılarda ayrı indirimler yapılırken, bu görüşmeyle bütün sanayi ürünlerine indirim yapılmıştır.
- Tarım ürünlerinde gümrük, kota indirimi de görüşmelerdeki önemli konulardan biri olmuştur. Bu görüşmelerin 8 yıl sürmesinin nedeni, tarım ürünlerinde istenilenin elde edilememesidir. Amerika, gümrükte indirim istemiş, ancak Avrupa ülkeleri buna izin vermemiştir. Amerika’nın istediği büyük tarife indirimi gerçekleşmemiştir.
- Hizmet ticaretinde serbestleşme olmuştur.

1.1.1.2.2. Uruguay Görüşmeleri 1986-1994:

Görüşme sonucunda alınan kararlar şunlardır:

- Tarımsal sübvansiyonların kaldırılması (Türkiye’de 1980’lerin sonuna doğru sübvansiyonları kaldırma işlemleri başlamıştır. 1990’lı yıllarda tamamen kaldırılmıştır.)
- İhracat sübvansiyonlarının kaldırılması
- DTÖ’nün kurulması
- Sanayi ürünlerinde %34’lük bir gümrük indiriminin gerçekleştirilmesi
- Gönüllü ihracat kısıtlamalarının kaldırılması (Az gelişmiş ülkeleri ilgilendiriyor.)
- Az gelişmiş ülkelerde tarife indirimine gidilmesi
- Uluslararası hizmet ticaretinin serbestleşmesi (Fikri mülkiyet hakları)
- Miktar kısıtlamalarının kaldırılması (Sanayileşmiş ülkeler için 2 yıl, diğer ülkeler için 5 yıl olarak belirlenmiştir.)

Uruguay Görüşmelerine kadar az gelişmiş ülkeler gümrük indirimi yapmak zorunda değillerdi. Ancak Uruguay’dan sonra az gelişmiş ülkelere de tarife indirimi uygulamaları zorunlu hale getirilmiştir. Az gelişmiş ülkeler, ürettiği tekstil, çelik, ayakkabı, gıda gibi emek-yoğun sanayi dallarında ülke ekonomisini korumak amacıyla bir takım tedbirler almışlar, bu nedenle bu zorunluluk gelene kadar tarife indirimi almamışlardır (Gürkan, 2001: 9).

GATT çerçevesinde gerçekleştirilen Uruguay görüşmelerinde, Ticaretle Bağlantılı Fikri Mülkiyet Hakları Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma teknoloji üreten AB, ABD ve Japonya gibi ülkeler açısından getiri sağlayacak bir anlaşmadır. Fakat aynı şeyi geliştirmekte olan ülkeler için söylemek zordur. Teknolojiyi meydana getirme konusunda yeterli donanım, yeteneğe ve bilgiye sahip olmayan ülkeler düşüldüğünde bu anlaşma onları gelişmiş ülkelerin daha da gerisinde bırakacaktır (Bayraç, 2003: 60).

1.1.2. Dünya Ticaret Örgütü ve Faaliyetleri

GATT, dünya ticaret hacminin artmasında çok önemli bir rol oynamıştır. Ancak küresel anlamda ticaretin serbestleştirilmeye çalışıldığı bu önemli sürecin devamında daha da etkinlik sağlamak amacıyla, gerçekleştirilen Uruguay Görüşmelerinde, yeni bir yapının inşasına karar verilmiştir. GATT bozulup, DTÖ kurulmuştur. DTÖ, 1 Ocak 1995 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

DTÖ olabildiğince büyük yetki ve görevler üstlenmiştir. Uluslararası ticarete ülkelerin arasında gerçekleştirilen anlaşmalarda ticari uyumsuzlukları gidermeye çalışır.

Aynı zamanda DTÖ'ye üye olan ülkelere bir takım ticari yaptırımlar uygulama hakkına da sahiptir (Sabır, 2001: 271-272).

DTÖ faaliyetleri şöyledir:

- Örgüt kapsamına giren anlaşmaların uygulanmasını denetler.
- Çok yanlı ticaret anlaşmalarında forum oluşturur.
- Üye ülkeler arasında ortaya çıkabilecek anlaşmazlıklarda arabuluculuk yapar.
- Ülkelerin dış ticaret politikalarını gözden geçirir ve denetler.
- IMF ve Dünya Bankası'yla ortak hareket eder.

DTÖ, kapsamı bakımından GATT'tan daha fazla kapsamlıdır. Hem GATT gibi sanayi mallarının hem de tarım ürünlerini rahat ticaretini sağlar. Aynı zamanda ülkelere patent hakkı alma imkânının getirilmesi ve çevre korumaya gibi yeniliklere sahiptir. DTÖ'nün üye ülkelere ticari yaptırımlarda bulunma yetkisi de vardır. DTÖ amaçları doğrultusunda öncelikli olarak küresel ticareti geliştirmek ve dünya refahını yükseltmektir. Aslında GATT'ın getirdiği hedeflere yenisini eklemiş ve gelişmekte olan ülkeleri de bu oluşuma dâhil etmiştir. Böylece bu ülkelere de yeni yatırım imkanları doğurmuştur (Şanlı, 2004: 163).

Türkiye'nin çeşitli ülkelerle imzaladığı ticaret anlaşmaları vardır. Fakat 1980'den sonra başlayan ekonomik liberalizasyon ve dışa açılma politikaları çerçevesinde, gerek Orta Doğu ve İslam ülkeleri gerekse Doğu Avrupa ve hatta birçok batılı sanayi ülkesi ile ticari, ekonomik, sınaî ve teknik işbirliği anlaşmaları imzalanmıştır (Seyidoğlu, 1993: 396).

1.2. EKONOMİK ENTEGRASYONLARIN OLUŞMA SEBEPLERİ

Ekonomik Entegrasyonun oluşma sebepleri üç başlık altında toplanmıştır:

- Ülkelerin nihai amacı ekonomik anlamda üretkenliklerini ve bu ürünlerin kalitelerini arttırmaktır. Bu doğrultuda ekonomik birlikler oluşturmaları ülkenin refah seviyesini arttırmak açısından gereklidir.
- Ülkeler diğer ülkeler karşısında güçlü olmak isterler. Bu gücü rekabet edebilirlikleri yüksek olduğunda sağlayabilirler. Dolayısıyla bu istekleri ülkeleri ekonomik entegrasyona yöneltir.

- Son olarak ise ülkelerin coğrafi yakınlıkları onları ekonomik entegrasyon kurmaya zorlayabilir. Sınırları olan ülkeler menfaatleri doğrultusunda bir araya gelebilirler (Şanlı, 2004: 164).

1.3. ULUSLARARASI EKONOMİK ENTEGRASYON TÜRLERİ

Ülkeler ticaretin önündeki elleri kaldırmak için ortaklık yoluna girmeyi tercih ederler. Bu bağlamda aralarında anlaşmalar imzalanır. Bu anlaşmalar arasında en düşük bağlayıcılığa sahip entegrasyon biçimi serbest ticaret bölgesidir. Ülkelerin aralarındaki en yüksek birleşme çeşidi ise iktisadi birliktir (Sabır, 2002: 1).

Uluslararası ekonomik birleşme türleri beş başlık altında toplanabilir.

1. Serbest ticaret bölgesi
2. Gümrük birliği (GB)
3. Ortak pazar
4. İktisadi birlik
5. Tam ekonomik birlik (Parasal birlik).

“İlk üç aşamaya klasik ‘laissez-faire’ (bırakınız yapsınlar) düşüncesi hakimdir ve saf ekonomik entegrasyon olarak adlandırılmaktadır. Son iki aşama ise siyasi ve sosyal alandaki düzenlemelerin, ekonomik düzenlemelerin önüne geçtiği politika entegrasyonu olarak görülmektedir” (Bakkalcı, 2002: 40).

1.3.1. Serbest Ticaret Bölgesi

Serbest ticaret bölgesi ekonomik entegrasyonların ilk aşamasıdır. Üye olan ülkelerin aralarındaki tarife ve kotaları kaldırmalarıyla oluşan birleşme çeşididir. Ancak üye ülkeler üçüncü ülkelere karşı birbirlerinde bağımsız tarifeler uygulayabilmektedir. Üyeler için ortak piyasa oluşturulur. Bu piyasaya, üretim faktörleri için serbestlik getirilmemiştir. Üye ülkelerin, üçüncü ülkelere karşı bağımsız hareket etmeleri önemli sorunlara yol açar. Üçüncü ülkeler, birlik içerisine ticaret yapacakları zaman gümrük vergisi daha düşük olan üye ülkeye ihracat yaparlar. Ancak, birlik içine soktukları malları, birliğe dâhil olan diğer yüksek gümrük vergisi uygulayan ülkeye de rahatça geçirmiş olurlar. Bunu engellemek için, serbest dolaşım mallarının ilk üretim yerlerini belirten menşe belgeleri düzenlenir ve yüksek gümrük vergisi uygulayan ülke, ticaret yapan o ülkeden gümrük farkını alır

(Karluk, 2000: 92). Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi (EFTA) bu oluşuma gösterilebilecek bir örnektir.

1.3.2. Gümrük Birliği

Birliği oluşturan üye ülkeler aralarında, ticarete konan engelleri kaldırır. Aynı zamanda birliğe dâhil olmayan diğer ülkelere karşı da aynı tarife uygulamalarını uygularlar (Sarı, 2005: 119). Serbest bölge anlaşmalarında olduğu gibi bu birlikte de üretim faktörlerinin serbestliği söz konusu değildir. Ancak istisnai olarak sanayi malları için bu durum geçerli değildir. Ülkeler bu mallar için tek bir tarife uygulayabilir ve kotaları kaldırabilir.

“Gümrük Birliği, taraf ülkelerin aralarındaki ticaretin her çeşit tarife ve eş değer vergiden muaf bir biçimde gerçekleşebildiği ve tarafların, birlik dışında kalan ülkelere yönelik olarak da ortak bir gümrük tarifelerini benimsedikleri bir ekonomik entegrasyon modelidir” (Şentürk, 2014: 128).

Gümrük birliği ve etkilerini ilk olarak kapsamlı Jacop VINER incelemiştir. Viner (1950) bu inceleme sonucunda gümrük birliği kurma konusunda başarılı olmayı üç koşula bağlamıştır.

- a. Üye ülkeler ticaret yapabilmek için birlik içinde kesinlikle tarife indirimi yapmalı ve kotaları kaldırmalıdır,
- b. Üye ülkeler aralarında anlaşıp birlik dışında kalan ülkelere karşı tek tarife uygulaması belirlemelidir,
- c. Üye ülkeler arasında gümrük gelirlerinin nasıl ve ne miktarda paylaşılacağı önceden belirlenmelidir (Bakkalcı, 2002: 40).

1.3.3. Ortak Pazar

GB'den daha üst seviyeli bir iktisadi birleşme hareketidir. Birlik içinde ticaret serbestleştirilir. Üçüncü ülkelere de tek tip tarife uygulanır. Diğer türlere ek olarak emek, sermaye ve müteşebbis gibi üretim faktörlerinin blok içinde dolaşma serbestliği vardır (Seyidoğlu, 1993: 416).

Ülkelerin Ortak Pazar kurabilmeleri için birlik içinde hem ticareti serbestleştirip gümrük birliği koşullarını yerine getirmeleri, hem de üretim için gerekli olan faktörlerin serbest dolaşımını sağlamaları gerekmektedir. Ortak pazar, ülkelerin kendi iç pazarından oluşan büyütülmüş bir iç pazardır. İç pazarın ana ilkeleri vardır. Bunlar: Vergi

harmonizasyonuna uyum sağlamak, iktisat politikalarında uyum sağlamak, üretim faktörleri serbesti sağlamaktır.

Üye ülkeler arasında sınır engellerinin kalkması için şu maddeleri kapsamaktadır:

- Kişiler ve mallar açısından sınırların kalkması (kişiler, mallar için)
- Sermaye ve hizmet dolaşımı gibi teknik sınırların kalkması,
- Finansal sınırların kalkması ve vergilerin uyumlaştırılmasıdır.

1.3.4. İktisadi Birlik

İktisadi birlik, birliğe üye ülkelerin tam olarak birleşmesidir. Ortak pazarın ötesinde ülkelerde uygulanan her türlü politikanın ve ülkedeki kurumların bütünleştirilmesi tek elden yürütülmesi amaçlanır. Bu doğrultuda belirlenen para birimi ve sistemin devamı için tek bir merkez bankası oluşturulur (Karluk, 2000: 94). Ekonomik birliğin diğer şekli parasal birliktir. Bu birlik çeşidinde ülkeler kendi ülke paralarını kullanırlar. Ancak diğer üye ülkelerle kur sistemini kullanarak para ve mali sisteminin uyumlaştırılmasını sağlarlar (Seyidoğlu, 1993: 416). Parasal birliğe en güzel örnek AB gösterilebilir. AB süreci Almanya ve Fransa'nın öncülüğüyle başlayıp, ilk önce 1968 yılında GB'ye daha ileri seviye olarak da 1993 yılında ortak pazara dönüşmüştür. Sonrasında yapılan anlaşmayla da siyasi birlik olma özelliğini almıştır (Gürkan, 2001: 11).

1.3.5. Parasal Birlik

Ekonomik ve Parasal Birlik (EPB), diğer bütün birliklerin oluşması için sağlanacak koşulların hepsinin birden gerçekleşmesiyle oluşur. Hem ticarete ve üretim faktörlerinde serbestiyi hem de tek bir para sistemi ile üye ülke politikalarının merkezileştirilmesi anlamına gelir. Parasal birliğin gerçekleşmesi koşulunda döviz kuru birliği ile sermaye piyasası birliği koşullarının sağlanmış olması gerekmektedir. Döviz kuru belirlemelerinde üye ülkeler ortak biçimde kur politikalarını sabit tutmaya çalışmasıyla döviz kuru birliği sağlanır. Sermaye piyasası birliği ise belli bir sınırdan sermayenin dolaşımını serbest kılmak olarak ifade edilir (Tunçsiper ve Yakut, 1998: 102).

Tablo 1.1: Uluslararası Ekonomik Entegrasyon Türleri

Entegrasyon Aşamaları	Birlik İçinde Tarife ve Kotaların Kaldırılmasıyla Serbestlik	Birlik Dışı Ülkelere Karşı Ortak Tarife Uygulaması	Üretim Faktörleri Hareketlerinin Serbest Dolaşımı	Mali ve Sosyal Politikalar İle Kurumların Uyumlaştırılması
Serbest Ticaret Bölgesi	+	-	-	-
Gümrük Birliği	+	+	-	-
Ortak Pazar	+	+	+	-
İktisadi Birlik	+	+	+	+

Kaynak: Sabır, 2002: 1.

1.4. EKONOMİK ENTEGRASYONUN ETKİLERİ

Ekonomik entegrasyonlar sonucunda ülkeler üzerinde durağan ve değişken bazı etkiler oluşur.

1.4.1. Statik (Durağan) Etkiler

Ülkelerin, ekonomik yapının ve teknolojinin değişmemesi şartıyla, optimum şartları değiştirerek hem birlik içinde hem de birliğe dahil olmayan ülkelerin refah düzeylerini etkilemeleri entegrasyonların yarattığı statik (durağan) etkileri olarak adlandırılmaktadır. Statik etkinin oluşması için üretim, tüketimin, aynı zamanda elde edilen gelirin dağılımının yani kaynak dağılımının tekrardan gerçekleştirilmesi gerekmektedir (Karluk, 2000: 94). Birlik kurulduktan sonra görülen ilk ve kısa zamanlı etkiler durağan etkilerdir. Bu etki üretim ve tüketim etkilerinin bileşimlerinden oluşmaktadır (Bakkalcı, 2002: 41).

Ekonomik entegrasyonun yarattığı etkiler konusunda ilk defa geniş olarak incelemeler yapıp teori geliştiren Jacob Viner olmuştur (Sabır, 2002: 1).

Viner'e (1950) göre statik etkiler iki şekilde ortaya çıkmıştır. İlki ticaret yaratıcı etkisi, ikincisi ise ticaret saptırıcı etkisidir. Bu etkileri şu şekilde açıklamak mümkündür.

Entegrasyona giren ülkeler birlik içindeki ülkelerle, üçüncü ülkelere karşı daha ucuz ticaret gerçekleştirirler. Bu olumlu gelişme ticaret yaratıcı etkiyi ifade etmektedir. Bir bölge içinde ticarete konan kısıtlamalar kaldırıldığında, birlik üyesi ülkeler arasında

gerçekleştirilen ticaretin artması sonucuna entegrasyonların ticaret yaratıcı etkisi adı verilmektedir. Dünya refahı açısından değişimine bakıldığında yaratılan bu ticaret gelişmeleri üretimdeki olumlu etkidir (Seyidoğlu, 1993: 418).

İkinci sonuç olarak ticareti saptırıcı etki ise, birlik oluşturan ölkeler kendi aralarındaki kısıtlamaları kaldırıp indirimler sağladıkları için ölkeler birlik içine ticaret yaparak üçüncü ölkelerle olan ticaretlerini azaltmaları sonucunda oluşur. Gümrük birliklerinin dünya refahı üzerindeki olumsuz üretim etkisidir (Seyidoğlu, 1993: 418). Birlik oluşturan ölkelerin diğer üye ölkelerden ithalat konusunda alternatif olabilecek daha ucuz ve düşük maliyetli ticaret gerçekleştirebilecekleri ölkeyi seçmek yerine birliğin üyesi olan ölkelerle ticareti tercih etmesi halinde ortaya çıkan bir durumdur (Şanlı, 2004: 164). Gümrük birliklerinin bu etkisi uzun dönemde GSYİH'daki büyüme hızında değişiklikler yaratır (Çeştepe ve Mistaçoğlu, 2012: 124).

Ölkelerin refah düzeylerini arttırması açısından bakıldığında, bu gelişmeleri etkileyen bazı etkenler söz konusudur. Bunlar şöyle sıralanabilir:

- Birliğe katılan ölkeler maliyetleri düşük tutabilen ölkelerse refah düzeylerinde gerileme olmaz.
- Uygulamaya konan ortak tarifelerin düşük tutulması olumsuz sonuçlardan kaçınılmasını sağlar.
- Birliği oluşturan ölkeler birbirlerine sınırları olan yakın çevre ölkeleriye ulaşım masrafları azaltılmış olur.
- Birleşmeye giren ölkelerin, bu birlikten fayda doğurması için rekabet edebilen ölkeler olması gerekmektedir. Birbirlerini tamamlayıcı özellikteki ölkeler ise entegrasyonun sağlayacağı imkânları azaltır. Aynı zamanda gelişmişlik düzeyleri farklı olan ölkelerin birlik oluşturmaları durumunda, az gelişmiş ölkeler sanayide yetersiz kalarak rekabet edemeyebilir (Gürkan, 2001: 12).

Rekabetçi piyasaların ticaret yaratma hacminin daha büyük olması, ticaretin yönünün değiştirilmeden devam edilmesiyle açıklanabilir. Bu çeşit bir birleşmede ölkelerin üçüncü ölkelerle ithalatlarında değişim yaşanmaz. Ancak tamamlayıcı nitelikte olan üyeler, dışarıdaki ölkelerde ithalat azalır ve bu durum üçüncü ölkeleri zarar ettirir (Sabır, 2002: 1).

GB'nin durağan etkileri arasında bir de ihracat ve ithalat kazanımlarının etkisi vardır. Ülkeler düşük fiyatlı ithalat yapıp, yüksek fiyatlı ihracat gerçekleştirirlerse ticaret haddi olumlu etkilenir ve ülke kazanç sağlar. Ancak diğer durumda ise, ülke düşük ihracat ve yüksek ithalatla zarara uğrar (Şentürk, 2014: 129).

Oluşturulan birliklerin ne derece büyük olduğunun göstergesi; pazarın büyüklüğü, içinde barındırdığı nüfusu ve milli geliridir. Birlik ne kadar Ülkenin ihraç ettiği bir birim mal karşılığında elde edebileceği ithal malı miktarı ticaret hadleri ile ölçülmektedir. GB kurulması sonucunda, ticaret hadlerinin iyileşmesi beklenir. Bunun nedeni de bu ülkelerin pazarlık yapabilme kabiliyetleridir (Bakkalcı, 2002: 43).

Üretim ve tüketim etkilerinin birlikte incelemek birlik içi ve birlik dışı ülkelerin kalkınmışlıklarını görebilmek açısından önemlidir. Üretim ve tüketim etkileri eşanlı analizleri olumlu ve olumsuz kesin sonuçları vermektedir. Bilkilerin ticaret yaratabilmeleri için çok sayıda rekabetçi ülke birliğe dâhil olmalıdır. Böylelikle ülkeler doğu üretim ve yatırım gerçekleştirerek uzmanlaşma yoluna giderler (Bakkalcı, 2002: 42).

1.4.2. Dinamik (Değişken) Etkiler

Değişken etkiler, gümrük birliklerinin uzun vadede yarattığı etkileri kapsamaktadır. Burada en önemlisi GSYİH üzerindeki büyüme hızıdır (Çeştepe ve Mıstaçoğlu, 2012: 124). Bu etkiler kalıcı ve uzun süreli yapısal olarak değişim yaratan, zengin ülkeleri daha da zenginleştiren etkilerdir.

Ekonomik entegrasyonların dinamik etkileri:

- Dış ticaret artar.
- Pazarın genişlemesi sonucu ortaya çıkan ölçek ekonomilerinden faydalanılır: Piyasanın genişlemesiyle ileri üretim teknolojisi uygulanır. Maliyetler düşer ve kalite artar. Daha nitelikli eleman çalışır.
- Ülke ekonomilerinde dışsallıklar meydana gelir: ekonomideki gelişmeler diğer yeni gelişmelerin de doğmasına katkı sağlar. Bilgi ve becerinin artmasıyla kaliteli üretim yapılır. Üretim maliyetleri düşürülür (Gürkan, 2001: 12).
- Üretim faktör hareketliliğinin serbest hale getirilmesi kaynakların optimum kapasite ile kullanımını sağlar: Emek, sermaye, girişimci gibi üretimde gerekli faktörlere

ileri entegrasyon türlerinde serbest dolaşım hakkı verilir. Tanına bu hak gerekli kaynağın daha aktif ve doğru kullanılmasına olanak sağlar.

- Yatırımlar artar: Entegrasyon sonucunda pazarın genişlemesi ve rekabet ortamının varlığı yatırımcıları yeni yatırımlar yapmaya yöneltir.
- Döviz tasarrufu yaratır: Ekonomik entegrasyonlar, milli geliri yükseltir, yerli yatırımları uyarır ve bunun yanında yabancı sermayenin de girişini teşvik eder (Seyidoğlu, 1993: 415).

Ekonomik entegrasyonların dinamik etkileri kısaca şöyledir: Ölçek ekonomileri, rekabet, yoğunlaşma, teknolojik gelişme ve yatırımları teşvik etkisi (Çeştepe ve Mistaçoğlu, 2012: 124).

GB'nin yatırımları teşvik etkisi iki yolla meydana çıkmaktadır. Birincisi, GB'nin etkisiyle milli gelirden ortaya çıkan artışlar, ilk olarak tasarrufları arttırmaktadır. Bu duruma paralel olarak tasarruf fazlalığı yatırımları arttırıcı etki yaratmaktadır. Diğeri ise, birliğin etkisiyle, doğrudan yabancı yatırımlar (DYY) farklı bir yere odaklanabilir. DYY'lerin yeri ve büyüklüğü için değişikliğe gidilebilir. Ekonomik entegrasyona giden ülkeler arasındaki gümrük birlikleri sonucunda ortaya çıkan dinamik etkilerin yarattığı yabancı sermaye yatırımlarındaki artış ve azalışlar, statik ticaret yaratıcı ve saptırıcı etkiler gibi refah arttırıcı ya da azaltıcı olarak tanımlanabilir. Yabancı sermaye yatırımlarının artmasıyla yatırım yaratma etkisi, azalması durumunda ise yatırım saptırma etkisi ortaya çıkar. Bu durumda eğer yatırım yaratma etkisi yatırım saptırma etkisinden büyükse dinamik refah kazancı ortaya çıkmaktadır (Çeştepe ve Mistaçoğlu, 2012: 125).

Rekabet artışı sonucuyla bu değişken etkiler oluşmaktadır. Bu hususta birliğe giren yabancı sermaye ve yatırımları ile blok alanı dahilinde gerçekleştirilen ithalat rekabetin artmasına katkıda bulunmaktadır (Şentürk, 2014: 130).

Ekonomik entegrasyonlar kurulduktan sonra sağlam temelli ve başarılı bir birlik olması açısından şu hususların var olması gerekmektedir:

- Entegrasyona katılan ülkeler gelişmişlik düzeyi ve üretim yapısı bakımından uyum içinde olmalıdırlar.
- Ülkeler konumları bakımından birbirlerine yakın sınırlarda olmalıdırlar.
- Geçmişe dair ortak kültürel tarihleri olmalıdır.

- Sanayileşmeye yönelik olarak dış ticaret konusunda benzer uygulamalar kullanılmalıdır.
- Üretim ve ticaretin kolaylığı açısından gelişmiş alt yapı ve ulaşım olanaklarına sahip olunmalıdır.
- Entegrasyona katılan ülkeler karşılıklı olarak tamamlayıcılık özelliğini taşımalarıdır (Şanlı, 2008: 17).

2. ENTEGRASYONLARIN DIŞ EKONOMİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

2.1. EKONOMİK BİRLEŞMELERİN DIŞ TİCARETEKİ TİCARET SAPTIRICI ETKİSİ

Hükümetlerin uluslar arası ticareti serbestleştirmeye yönelik çalışmaları dış ticaret politikalarında kısıtlamaların azaltılmasıyla mümkün olabilir. Tarife dışı kısıtlamalar ve fiyat müdahaleleri devletlerin dış ticareti kontrol yöntemleridir. Gümrük vergileri ve ek ücretler fiyat müdahalelerini; lisans, kota ve yasaklar tarife dışı kısıtlamaları kapsar (Çatalbaş, 2013: 144).

Bloklaşma eğilimi aslında gelişmiş ülkelerin aralarında dış ticaret politikaları konularında anlaşamamalarından ve gelişmiş ülkelerin piyasalarını gelişme yolunda olan ülkelere açmayı kabul etmemelerinden kaynaklanmaktadır (Sarı, 2005: 120).

Birleşmelere üye devletler karşılıklı ihracata yönelik kısıtlamaları düşürdükleri oranda, ülke içi fiyat ve maliyetleri yüksek olan ürünleri, diğer üye ülkelerden satın alarak maliyeti daha düşük fakat aynı faydayı sağlayan ürünlerle ihtiyaçlarını giderecekler. Bu karşılıklı fayda ticareti ülkelerin ekonomilerine olumlu etki yapacaktır. Zamanla diğer bölgelerle yapılan dış ticaretinde liberalleştirilmesiyle bölge dışı ticaret artacaktır. Birleşmeden önce iki ülke arasındaki ticaret ne kadar az ve iki ülke arasındaki dış ticaret kısıtlamaları ne kadar fazla ise birleşmenin sağladığı fayda da o oranda yüksek olur (Karluk, 2000: 100).

Pazar bölgelerinin büyümesi ve artması uzun vadede ülkelerin çekişme gücünü artırıcı bir etki ortaya çıkarır. Ölçek ekonomileri iktisadi entegrasyonlar neticesinde herhangi bir sanayi kolundaki gelişme ya da firma bazlı gelişmeler belirler. Pazarın

gelişmesi teknolojiyi ve üretim tekniklerindeki gelişmeyi de beraberinde getirerek ülkenin diğer ülkelere göre fark yaratmasını sağlar (Karluk, 2000: 100). Pazar genişlemesi ve daha modern bir teknolojinin kullanılması, uluslararası ilişkiler nedeni ile zorunlu olacaktır. Daha hızlı bir teknolojik gelişme toplulukta yer alan üretim birimlerinin daha verimli çalışmasına, maliyetlerini düşürmesine, bu maliyetlerin düşmesinde de ortaya çıkan yeni ve önemli ölçüde büyük satın alma gücünün üretilen mal ve hizmetlere devamlı olarak talep yaratmasına neden olacaktır (Sarı, 2005: 121).

Genişleme ile birlikte gelecek hakkındaki beklentiler sektörlerin büyümesini sağlar. Gelişen sektörlerde firma sayısının artmasına bağlı olarak rekabet gelişir. Fiyatlarda meydana gelecek düşüş, tüketicilerin reel gelirini artırır ve tüketicilere mallar arasında seçme imkânı verir. Böylece toplum refahında artış olur (Karluk, 2005: 100). Bütünleşme sürecini kolaylaştırmak için, üyeler maddi açıdan birbirlerini desteklemek zorunda kalabilirler.

Birleşmeler içerisinde serbestleşmelerin artırılması ve kısıtlamaların azaltılması neticesinde üyeler arası ticaret artarken, üye dışı ülkelerle ticaret azalmaktadır. Ticarete yaşanan bu yön değişikliği üye olmayan ülkelere bu ülkelere bir sermaye girişi sağlar. Blok dışında kalan devletler dış satımlarındaki azalmayı önleyecek bir politika seçerek birlik içerisinde üretimlerini tamamlayabilmek için direkt yabancı sermaye girişlerini kullanabilirler. Kendi kaynaklarını dış pazarlara doğrudan doğruya oranda sermaye aktarımları blok üyelerine göre oluşturulur. Pazarın genişlemesi birleşmeden önce dışa kayan sermayenin tekrar blok içine kaymasını sağlar (Sarı, 2005: 122).

Sonuç olarak, ekonomik entegrasyonun olumlu ve olumsuz etkileri vardır. Olumlu etkiler ekonomiyi geliştirirken, olumsuz etkiler ekonomiyi daraltır. Uluslararası iktisadi birleşmeler blok dışı bağımlılığı azaltan, blok içi ticareti canlandıran birleşmelerdir. Bir entegrasyona üye ülkeler entegrasyonun ticaret yaratıcı etkilerinden yararlanabileceklerdir. Bölge içi ticaret artacak, artan ticari faaliyetler tüketim etkisiyle birlikte entegrasyona üye ülkelerin refah düzeylerini arttıracaktır.

Ticari ve parasal anlamdaki girişimlerin ne oranda serbestleştirildiği, ülkeni dışa açıklığıyla belirlenir. Ekonomi sözlüğünde artan dışa açıklık ve iktisadi büyüme ilişkisinin çoğu zaman pozitif yönlü olduğu ampirik çalışmalarla da ortaya konulmuştur.

“Dış ticaretin önündeki engellerin azalmasıyla birlikte uzmanlaşma, verimlilik, kaynakların dağılımı, maliyetler, rekabet düzeyi, teknoloji transferi

ve tüketicilerin refahı olumlu etkilenir. Ancak serbest dış ticaret her ülke ekonomisinde aynı etkiyi yapmayabilir” (Çatalbaş, 2013: 143-144).

Dış ticaretin amacı ülkelerin üretim maliyetlerini en aza indirmek ve ürün çeşitliliğini arttırmaktır. İç ekonomik dinamizminin devamlılığı günümüz dış ticaretinin temel amacı olmuştur (Alagöz ve Yapar, 2007: 2).

Türkiye 1980’li yıllarda kamu maliyesi, bankacılık sistemi ve enflasyon hakkında yeterli tedbirler alınmadan serbestleşme sürecine girmiştir. Faiz oranlarında deregülasyon¹ yaşanmış ve hazine direkt olarak TCMB kaynaklarını değil kamu kâğıtlarını piyasaya sürmesi finansman giderlerini arttırmıştır. Bu durum özel sektörün faaliyetlerini doğrudan etkilemiştir ve dışlama olgusunu önemli bir hale getirmiştir (Uysal ve Mucuk, 2003: 160-161).

Türkiye’nin içinde bulunduğu ekonomik entegrasyonlar arasındaki dış ticaret verilerine bakıldığında, Avrupa Birliği, Türk dış ticaretinde hem ihracat hem de ithalat kalemlerinde en büyük payı almaktadır. Türkiye ile Ekonomik İşbirliği Örgütü (ECO) arasındaki dış ticarete ihracatın ithalatı karşılama oranı oldukça yüksektir.

Gümrük Birliği AB ve Türkiye arasındaki yeni bir anlaşma değil, 1963 Ankara Anlaşmasıyla başlayan uzun soluklu kabullenme sürecinin bir safhasıdır (Şentürk, 2014: 129).

Türkiye ve AB arasındaki gümrük birliğinin etkileri göz önüne alındığında teknoloji ve araştırma alanında rekabeti olumlu etkileyen bir etkisi söz konusudur. Fakat sermaye yoğun ve ara teknoloji mallardaki rekabet gücü ise bu durumdan olumsuz olarak etkilenmektedir (Vergil ve Yıldırım, 2006: 1).

Gümrük Birliği’nin ilk safhalarında Türkiye dış ticaretinin yarısından fazlasını AB ile devam ettirirken 2008 küresel finans krizinin ardından AB ülkelerinin ekonomilerindeki resesyon ve harcamalardaki azalmalar AB ile dış ticaretin giderek azalmasına neden olmuştur (Şentürk, 2014: 127).

2008 krizinden sonra AB ekonomilerinde meydana gelen küçülme ve üretimlerindeki yavaşlama, Türkiye’nin AB ülkeleriyle gerçekleştirdiği ithalat ve ihracatın azalmasına ve dış ticaret ilişkilerinin bir nebze durağanlaşmasına sebebiyet vermiştir (Şentürk, 2014: 140).

¹ Belirli bir iş alanı ya da kesimde devlet kısıtlamalarının azaltılması ya da tamamen kaldırılmasıdır.

Blok içi iktisadi gelişmelere ivme kazandıran bölgesel ekonomik birleşmeler ne denli etkin kullanılırsa aynı oranda pazarda büyümeye yardımcı olur. Bu durumda ölçek ekonomilerden yararlanma fırsatı verir. (Sarı, 2005: 122).

Ticaretin liberalleşmesinin getirisi olan yükselen ithalat, doğrudan olmasa da ihracata kayda değer bir fayda sağlar. İthalatın arttırdığı çekişme, ülke içi pazarı kendine hedef belirleyen kuruluşların kazançlarını azaltır. Bu firmalar kazançlarını yükseltmek için ihracata yönelmek zorunda kalırlar. Böylece ticari liberalleşme ihracatı arttıran bir etki gösterir, bu da ülkeye döviz girişini sağlar. Dövizler de ülke içinden temin edilemeyen malların ithalatı için kullanılır ve bu sarmal son olarak milli gelirin yükselmesine yardımcı olur. Serbest ticaret, ülkede üretimi artırarak gelir, istihdam ve tüketimin artmasını sağlar (Çatalbaş, 2013: 146).

Bölgesel ekonomik birleşme, blok içinde ekonominin büyümesini hızlandıran kaynakların yararlı bir şekilde değerlendirilmesini sağlayarak pazarın gelişmesine yardımcı olabilir. Birleşme kurulduğunda az gelişmiş ülkeler, daha donanımlı bir şekilde piyasa hakkında fikir üretebilirler. Birleşmeye giren ülkeler, ithal ettikleri malların birleşme içindeki sınır geçişlerinde tek belge düzenlemeyi yeterli görebilirler. Böylece hem ekonomik maliyetler azalır hem de sınırlarda mevcut formaliteler önemli ölçüde ortadan kalkar. Birleşmeye giden ülkeler tarifelerinde şartları ağırlaştırdıklarında rakip malların bu ülkelere girişi sınırlandırılmış olur. Birleşme dışında kalan ülkeler gümrük girişlerinde engellerle karşılaşacağından, ticareti saptırıcı bir etki ortaya çıkabilir (Sarı, 2005: 122).

Çok taraflı entegrasyon taraflarına göre bölgesel anlaşmalarla sağlanacak refah artışı, istenen düzeyde olmayabilir. Entegrasyona girmiş ülkelerde üretilen ürünler, blok dışında kalan ülke mallarına uygulanan çeşitli engeller nedeniyle nispeten ucuz olabilir. Böyle bir durumda talepte sapma meydana gelir. Nihayetinde ticaret yön değiştirir. Gerçeği yansıtmayan bir fiyatlandırma ve tecrübenme meydana gelir. Bölgesel birleşmelerin getirisi olan gümrük vergilerindeki azalmalar devletin vergilerden elde ettiği gelirin bir kısmının azalmasına sebebiyet verir. Bu durumun önüne geçebilmek için az gelişmiş devletlere karşı yürürlüğe konabilecek yeni kazanç getirici politikaları ağırlaştırabilir. (Sarı, 2005: 121).

Ekonomik belirleyiciler arasında yer alan bölgesel entegrasyon anlaşmalarının dolaylı yabancı yatırımlar üzerindeki etkisinin araştırıldığı çalışmalarda, bölgesel entegrasyonlar ya da GB anlaşmaları sonucunda blok dahilindeki alım-satım ve doğrudan

yabancı yatırımların artacağı sonucu çıkarılmıştır. Blok içi iş fırsatları, fayda ve iktisadi istikrarın olumlu etki göstermesi yatırımcıların ve özellikle birlik dışında kalan ülke yatırımcılarının birlik ülkelerine yatırımlarını arttıracığı öne sürülmektedir (Çeştepe ve Mıstaçoğlu, 2012: 124).

Entegrasyonun oluşması halinde blok dışında kalan devletler, piyasaya dahil olma konusunda detaylı fikirlere sahip olmaya çalışırlar. Tarife farklılığı olmayacağından işlemler kolaylaşır. Blok içindeki ülkelerin, ithal edilen malların birleşme sınırları içerisindeki geçişinde tek bir belge düzenlemesi yeterli görülebilir. Böylece formaliteler büyük ölçüde ortadan kaldırılarak maliyetler azaltılmış olur. Entegrasyona girmiş ülkelerin ortak kararlarıyla konulan tarife şartları ağırlaştırıldığında, yabancı ürünlerin üyelerin piyasasına girişleri kısıtlanmış olur. Birlik dışı ülkelerin malları gümrük engelleriyle karşılaşır ve bu ticaret saptırıcı etki oluşmasına neden olabilir (Sarı, 2005: 122).

Gümrük birliği öncesi, birliğin kurucu ülkeleri az gelişmiş devletlerden maliyeti düşük ürünler almaktaydı. Gümrük birliğinin kurulmasıyla üye ülkeler daha fazla maliyetle üretim bir başka birlik üyesinden ticaret yapmak zorunda kalınca bu durum ticareti saptırıcı bir etki meydana getirdi. Bu etki sonucunda birlikteki ülkelere üretim maliyetlerinde artış meydana geldi. Öte yandan birlik içindeki bu ticareti finansman eden veya piyasaya girmek isteyen üreticilerde teşvik ediliyordu. Genelde bu etki refah düşürücü olarak görülmektedir (Bakkalcı, 2002: 41).

İktisadi entegrasyondan sonra, birleşme dahilindeki ülkelerin kendi kendilerine ne kadar yetebileceği konusu ülkelerin gelişmişlik ve üretim seviyelerine bağlıdır. Birleşme dışı bağımlı kendi kendine yetemeyen bir durumdaysa ve hala ithalata ihtiyaç duyuyorsa bu entegrasyonda ticaretin saptırıcı etkisi güçlü olmayacaktır. Ticaretin yönü değişse bile bir süre sonra birleşen ülkelerin aralarındaki ticaret gelişir ve verimliliğin artmasıyla ülkelerin büyüme hızları artar. Geliri yükselen ülkelerin sonuçta, blok dışındaki ülke mallarına taleplerinde artış olabilir. Sonuç olarak entegrasyona üye devletlerin birbirleriyle olan ticaretlerinde gelişim hızlı olacaktır. Buda birleşmeye dahil olmayan ülkelerin aleyhine olacaktır (Sarı, 2005: 122). Birlik dışı ülkelere uygulanan gümrük tarifeleri yükseltilmesene bile, birlik üyeleri arasındaki tarifelerin kaldırılması onları etkileyebilir.

Üye ülkeler arasında en verimli şekilde ve en düşük maliyetle üretimi yapan ülkenin üretimi üstlenmesi ticaret yaratıcı etki şeklinde adlandırılırken, hem maliyetlerin düşmesi

hem de ticaretin birlik içerisinde yapılması nedeniyle entegrasyon refahını yükselttiği saptanmıştır. Bunun yanı sıra birde tüketim etkisi söz konusudur.

Gümrük birliği birleşmeye dahil olan devletlerin tüketim şekillerini de farklılaştırmıştır. Birleşme dışı ülkelere aynı gümrük tarifeleri uygulamak ve üyeler arası gümrük vergilerini kaldırmak bahsedilen değişimin temel sebebidir. Bu fiyatlandırma ile üye ülkelerin malları ticarete daha ucuz hale gelecektir. Tüketim etkisi dediğimiz kavramda tamda bu noktada karşımıza çıkmaktadır (Bakkalcı, 2002: 41).

Uygulanan vergi ve tarife kararları birleşmedeki ülkelerin pazarlarına giriş şartlarını iyileştirir. Liberalleşen pazar çekişmeyi de beraberinde getirir. Rekabette kalite ve verimliliği artırır (Vergil ve Yıldırım, 2006: 2).

Türkiye'nin dış ticareti 1996 yılından yani Gümrük Birliği'nin oluşumundan bu yana nicel ve nitel anlamlarda değişime uğramıştır. İthalat ve ihracat artmış ve üyelikten sonra AB ile olan ticaret olumlu etkilenmiştir. Fakat son zamanlarda AB ile ticaret oranlarımızda değişiklikler meydana gelmiştir.

“Türkiye'nin 1996 yılında toplam ihracatının %54'ü, toplam ithalatının ise %56'sı AB ülkeleri ile gerçekleştirilmiştir. 2013 yılına gelindiğinde ise, toplam ihracatın %42'si ve toplam ithalatın da %37'si AB ülkeleri ile gerçekleştirilmiştir” (Şentürk, 2014: 139).

2.2. EKONOMİK ENTEGRASYONLARIN DIŞ TİCARETTEKİ DIŞLAMA ETKİSİ

Özel yatırımlara kamu yatırımlarının etkisi araştırıldığında bu konuda üç farklı varsayım bulunmaktadır. Bunlar:

- Birincisi Keynesyen yaklaşım: Genişletici maliye politikasının milli gelir ve yatırım üzerinde olumlu etkisinin olduğunu savunmaktadır. Özel sektördeki hareketliliği ve girişimi arttıracak yatırım harcamalarının kamu tarafından yapılması milli geliri de arttırıcı bir etki yapacaktır. Keynesyen yaklaşıma göre yatırımlar yetersiz ise ekonomide resesyon problemi ortaya çıkmaktadır. Bu şekilde dışsallık etkisi kullanılarak problem ortadan kaldırılacaktır (Uysal ve Mucuk, 2003: 163).
- İkincisi Neoklasik yaklaşım: Bu düşünce, kamu harcamalarını karşılayabilmek için borçlanma kolunun kullanılmasının, özel yatırımların üzerinde olumsuz bir etki oluşturacağını savunmaktadır. Olumsuz olan bu etkiye “dışlama etkisi (Crowding-

out effect) denir. Kamu borçlanınca özel sektörün yatırım fonları azalacaktır. Çünkü tasarruflar kamu tarafına geçecektir. Bu bağlamda özel yatırımları etkileyen faiz oranları ve borç stoku gibi faktörlerin detaylıca incelenmesi gerekmektedir.

- Üçüncüsü Ricardian yaklaşım: Bu yaklaşım özel sektör yatırımlarının ve diğer değişkenlerin kamu harcamalarındaki yükselmenin borçlanma veya vergilerle kapatılmasından aynı şekilde etkileneceğini savunmaktadır (Yaraşır, 2013: 60).

“Hükümet alımlarındaki artışın, toplam planlanan harcamayı oluşturan bir başka yatırımın azalmasına yol açmasına “dışlama” (crowding out) denir.” Hükümet alımlarının artırılmasıyla uygulanan genişletici maliye politikası sonucunda hem faiz oranları hem de gelirden yükselme meydana gelir. Gelirdeki artış, para talebinin artmasına, bu da tahvil fiyatlarını düşürerek faizlerin yükselmesine yol açar. Sonuçta yatırımlar, toplam harcamalar ve gelir düşer (Ünsal, 2013: 248- 249).

“Dışlama etkisi (Crowding-Out) olgusunun ortaya çıkmasındaki temel gerekçe, genişlemeyi hedefleyen bir maliye politikası kapsamında artan kamu harcamalarının öncelikli olarak faiz oranlarında neden olduğu artışlardır” (Özker 2003: 101-102).

Kamu harcamaları yükselince gelir ve çıktı seviyeleri de yükselir. Bu durum para talebini, para talebi faiz oranlarını arttırırken yatırımlar azalır. Bu azalma devletin uyguladığı genişletici politikanın etkisinin bir miktarını azaltır. Buna dışlama etkisi (crowding-out) denir.

Özel sektör ve bazı ekonomik dengeler üzerinde devlet harcamalarının oluşturduğu değişkenliği analiz etmek amacıyla bazı çalışmalar bulunmaktadır.

Tablo 1.2: İktisadi Yaklaşımlara Devlet Harcamalarının Etkisi

	Klasik yaklaşım	Keynesyen yaklaşım	Monetarist yaklaşım
Devlet harcamalarının yükselmesi	Dışlama Etkisi	Dışsallık	Dışlama Etkisi

Kaynak: Uysal ve Mucuk, 2003: 164.

Milton Friedman ve onun görüşüne sahip kişilerce dışlama etkisi 1970’lerde incelemeye alınmıştır. Dönem içerisindeki stagflasyon, petrol fiyatları ve değişkenlikler

Keynesyen yaklaşımın sarsılmasına, neticesinde farklı düşüncelerin ortaya çıkmasına ve bu düşüncelerin güçlenmesine neden olmuştur. Dışlama etkisi adı altında Friedman özel yatırımları ve diğer harcamaları devlet yatırımlarındaki yükselmenin düşüreceğini savunmuştur (Uysal ve Mucuk, 2003: 160).

Dışlama etkisi beraberinde sosyal maliyetlerin büyük çoğunluğunun devlet kurumlarınca giderilmesini gerektirir. Sermaye yoğun hedefler mal ve hizmet harcamalarının kamuya düşen payını iktisadi büyüme kavramı çerçevesinde arttırmıştır (Özker, 2003: 96).

Kamu harcamaları özel sektörün olduğu pazarlara da yöneliyorsa bu durum dışlama etkisini tetikler. Bu etkinin oluşumu devletin izlediği politikalarla alakalıdır (Yaraşır, 2013: 62).

Kamu harcamalarındaki yükselme beraberinde devlete finansman gerekliliğine neden olur. Bu ihtiyaç para basma, vergiler ve borçlanma gibi şekillerle finanse edilir. Devlet özendirici ve teşvik edici uygulamalarla özel sektörü birçok alanda tamamlayarak yatırım yapmalarını sağlamalıdır. Bu durumlarda tamamlayıcı etki ortaya çıkar (Yaraşır, 2013: 63).

Üretim kalitesindeki seviyenin yüksekliği kamu harcamalarını arttırmaktadır. Bunun yanında gelişen ülkelerde yaşam kaliteleri sosyal devlet kavramı kapsamında üretim dışı giderlerin de yükselmesine sebebiyet verdiği belirlenmiştir. Buda harcamaları karşılamak için vergilerin artmasını gerekli kılarak dışlama etkisinin daha fazla hissedilmesine neden olmaktadır (Özker, 2003: 96).

Dışlama etkisine göre, devlet harcamalarda bir yükselmeye giderse ve bunu şahıs ve şirketlerden borçlanma şeklinde finanse ederse, fonlara talep artar ve faiz oranları yükselir. Dolayısıyla özel yatırımlar ve milli gelirin genişletici etkisi de beraberinde azalır.

Dışlama etkisi özel sektör yatırımlarını azaltan bir etki yaratmaktadır. Etki iki biçimde meydana gelir. Bunlardan ilki miktar etkisidir. Piyasada bulunan fonların özel sektöre düşen oranındaki bir azalma ile meydana gelir. Diğer etki ise fiyat etkisidir. Faiz oranlarının artmasıyla yatırım maliyetleri yükselir ve bu durumu oluşturur. Her iki etki de iktisadi gelişmeyi olumsuz etkilemektedir.

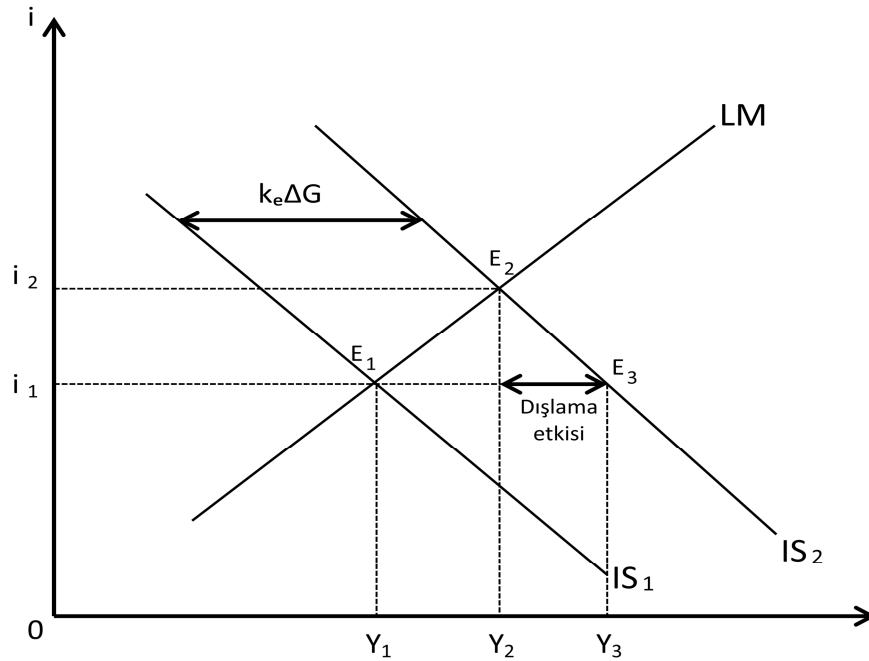
Dışsallıkların görülmediği bir ekonomide, devlet üretimi özel sektöre göre daha az ve etkisizdir. Kamu harcamalarının etkisinin ve faydasının düşük olması harcamaların miktarını aynı ölçüde arttıracaktır (Özker, 2003: 97).

Ekonomik büyüme açısından, dışlama etkisi bazında yapılan kamusal harcamaların türleri ve niteliği ekonomide farklı etkiler yaratır:

- Tüm cari harcamalar (personel, transfer ve yatırım harcamaları), az gelirlilerin faydalandığı harcamalardır ve tüketim harcamalarında etkindirler. Özel yatırımlar sabit olduğunda ve doğrusal yapıda bir tüketim fonksiyonunun söz konusu olduğu bir durumda, vergilerin kamu harcamalarıyla finansmanında dolaylı yoldan özel yatırımlarda bir dışlama etkisi yaratılmış olunur. Ancak bu durum cari harcamalar için ayrılan gelirin miktarını etkilemeyecektir.
- Gereç ve donatım için yapılan kamu harcamaları, pozitif dışsallıklar sayesinde kazanç ve girişim tasarruflarını yükseltecektir. Bu durumda dışlama etkisinin en az seviyede hissedilmesi için yardımcı olacaktır (Özker, 2003: 98-99).

“Özel sektör yatırımlarının kamu harcamaları tarafından dışlanması genel olarak mal ve para piyasalarında dengeyi yansıtan, IS ve LM eğrileri yardımıyla açıklanır.” Uysal ve Mucuk, 2003: 161.

Şekil 1.1: Kamu Harcamalarında Artışın Ekonomiye Yansıması

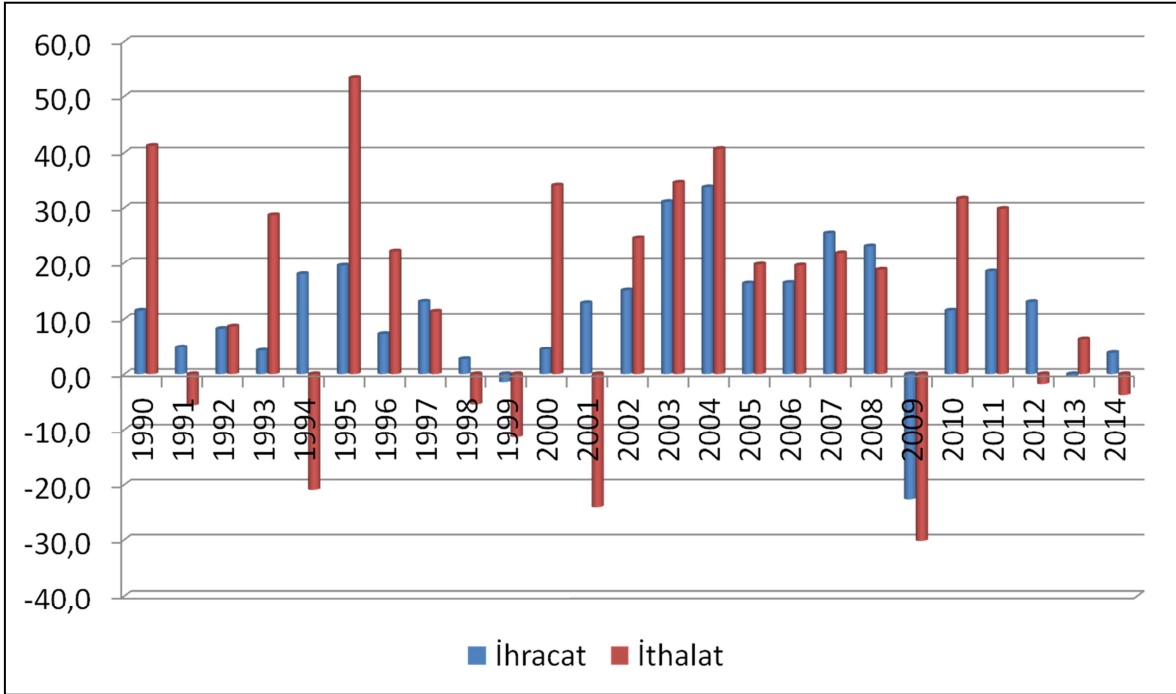
Kaynak: Uysal ve Mucuk, 2003: 161.

Şekil 1.1’de IS LM’nin kesişim noktası olan E_1 (Y_1, i_1), para ve mal piyasasında dengenin başlangıçtaki halini göstermektedir. Burada her iki piyasada da eşitlik söz konusudur. Mal piyasasında gelir harcamaya, para piyasasında para talebi arza eşittir.

Şekilde, ekonomide genişletici maliye politikası uygulanmıştır. Kamu harcamalarının artırılması, total talebi ΔG oranında yükselterek IS eğrisini, IS_1 den IS_2 'ye kaydırmış ve yeni denge $E_2 (Y_2, i_2)$ noktasında oluşmuştur. Faiz haddi, i_1 den i_2 'ye çıkmıştır.

Değişen kamu harcamalarının kazançta meydana getirdiği artış, Keynesyen yaklaşımda meydana gelen kazanç artışından azdır. ($Y1Y2 < Y1Y3$). Şekilde görüleceği gibi büyümeye yönelik maliye politikası faiz oranlarını arttırarak özel sektör yatırımlarını azaltmasıyla meydana gelen dışlama etkisinin neden olduğu bir durumdur (Uysal ve Mucuk, 2003: 162).

Grafik 1.1: Türkiye'nin Dış Ticaretindeki Değişim (1990-2014) (%)

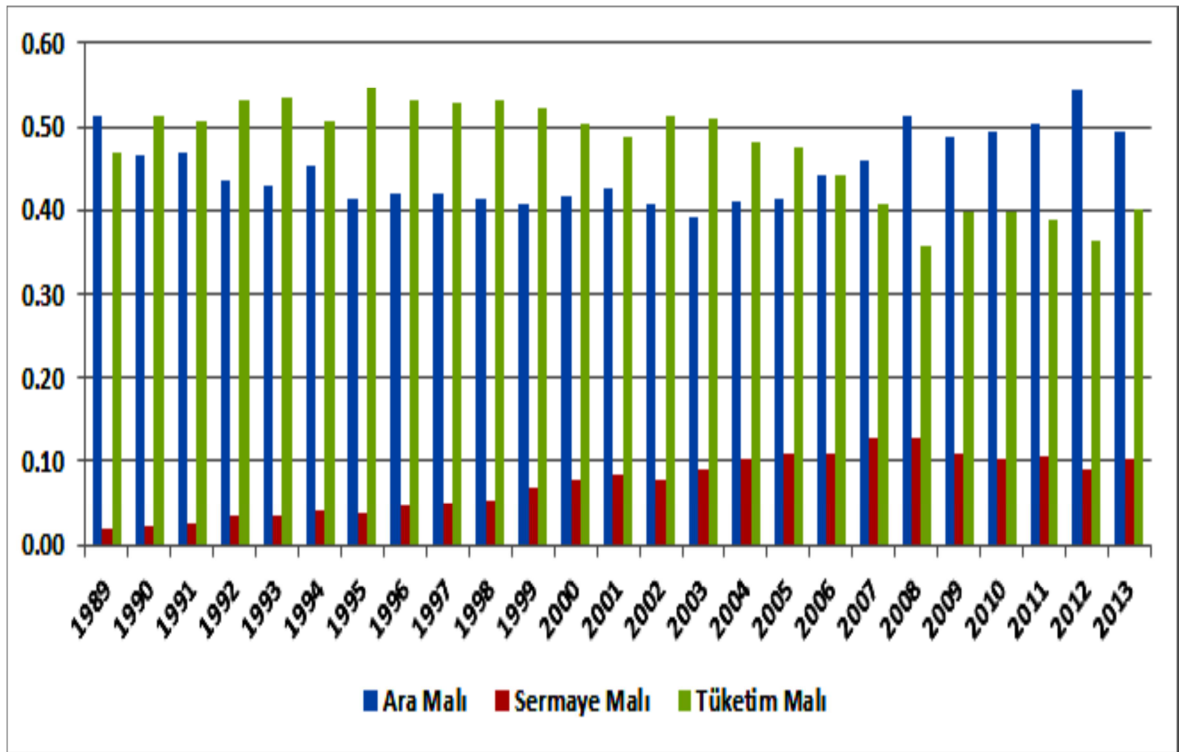

Kaynak: TÜİK'den elde edilen verilerden yararlanarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Grafik 1.1'de 1990 yılında ihracattaki değişim % 11,5 iken, ithalattaki değişim % 41,2'dir. Sonraki yıl ihracat değişimi % 4,9, ithalat ise % -5,6 olarak gerçekleşmiştir. 1996 yılında ihracattaki değişim % 7,3 iken, ithalattaki değişim % 22,2'dir. Gümrük Birliği'ne üyelik sonucunda ithalat artış göstermiştir. 2000 yılına gelindiğinde ithalat ve ihracat arasındaki fark oldukça yüksektir. İhracattaki değişim % 4,5 iken ithalatta % 34'tür. 1998, 1999, 2001 ve 2009 yıllarında ithalatta negatif bir değişme gerçekleşmiş ve ithalat payı düşmüştür. Özellikle 2001 yılında % -24 ve 2009 yılında % -30,2 olarak gerçekleşmiştir. Bu düşüşün sebebi Kasım 2000, Şubat 2011 ve 2008 Krizleridir.

2008 Krizi ABD’de bankacılık sektörünün verdiği krediler sonucu ortaya çıkan finansal krizdir. Kriz Türkiye’yi ciddi şekilde etkilemiştir. Krizden bu kadar etkilenilmesinin nedeni, ABD ve Avrupa’ya satılan ürünlerin ihracatımızın %72’sini oluşturuyor olmasıydı. Bu ülkelerdeki ekonomik küçülme ve beraberinde getirdiği talepteki düşüş Türkiye’nin ihracatını düşürmüştür. Kriz dünya pazarında %12’lik azalmaya sebep olmuştur. Ticaretteki küçülmeden sonra Türkiye ürettiği ürünleri pazarlayamaz duruma gelmiştir. Bu durum fabrikalarda çalışan işçi sayılarında ve üretimde azalmaya gitmeye sebep olmuştur. Krizin etkisi kuvvetlenmeye başlamıştır (Göçer, 2012: 23). 2009 yılına baktığımızda hem ihracatta hem ithalatta gözle görülür büyük bir azalma söz konusudur. Bunun nedeni olarak, 2008 Küresel Finansal Krizin izleri olduğunu söylemek mümkündür. 2014 yılında ise bu oranlar ihracatta % 3,8, ithalatta % -3,8 olarak gerçekleşmiştir.

Grafik 1.2: Türkiye’de İhracatın Mal Gruplarına Göre Değişimi (1989-2013) (%)

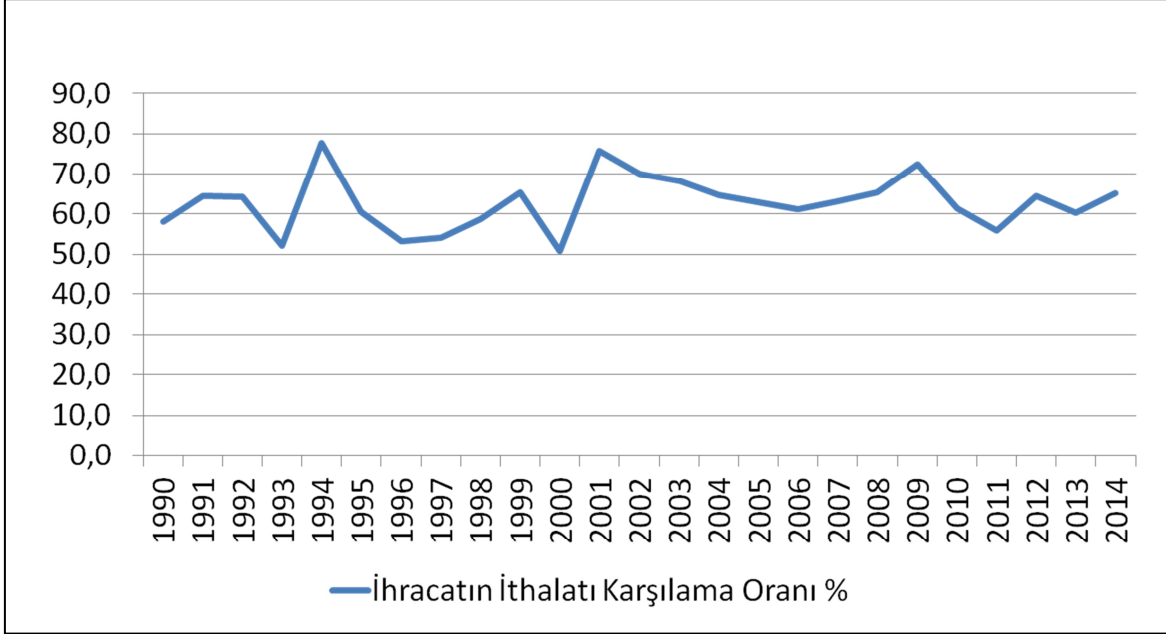

Kaynak: Şentürk, 2014: 134.

Grafik 1.2’de bahsedilen yıllar arasında Türkiye’nin ihracatındaki değişim gösterilmiştir. Sermaye malı dış satışları 1989’da toplam ihracatın % 2’si kadarken, 2013’te % 10 seviyelerine ulaşmıştır. Tüketim malı 1990’da % 51 oranında paya sahipken 2013’te % 40’a düşmüştür. 2006 yılına kadar ihracattaki payı tüketim malının altında kalan

ara malı, 2006 yılında bu oranı eşitleyip bu yıldan sonra öne geçerek toplam ihracattaki en yüksek payı almıştır ve 2013'te % 49 oranına ulaşmıştır.

Grafik 1.3: Türkiye’de İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%) (1990-2014)

Kaynak: TÜİK verileri baz alınarak grafik oluşturulmuştur.

Grafik 1.3’de Türkiye’de yıllara göre dış ticarete alım-satımın birbirine oranı değerlendirilmiştir. 1990’da bu oran % 58,1’dir. Takip eden iki yılda bu oran artış göstermiş ancak 1993 yılında % 52,1’e düşmüştür. 1996 yılında % 53,2 olan oran ilerleyen yıllarda dalgalı bir seyir göstermiş ancak sadece 2000 yılında % 51’lik oranla daha düşük seviyede kalmıştır. Takip eden 2001 yılında ise önemli bir artış göstermiş ve % 75,7’ye çıkmıştır.

Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizlerinden önce yükselen konjonktürdeki talep artışının bir diğer göstergesi de kamu kesimi açığının gayri safi milli hasılaya oranı % 12 ve % 12,5 gibi yüksek oranlarda görülmesidir. TL aşırı değerlendirilerek cari işlemler açığını hızla yükseltmiştir. Ayrıca bu dönemde döviz kuruna bağlı bir yol izlenmesi bu açığın artmasını hızlandıran bir etmen olmuştur (Işık, 2004: 60). 2009 yılında ihracat ve ithalatta yaşanan azalmaya rağmen ihracatın ithalatı karşılama oranı % 72,5 ‘tir. 2014 yılına gelindiğinde ise bu oran % 65,1 olarak gerçekleşmiştir.

Aşağıdaki tablo 1.3’te Türkiye’nin, ŞİÖ üye ülkeleri ile Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) ülkelerinin bazılarının ihracat rakamları belirtilmiştir. Tabloda en

çok ihracat yapılan ülkeler kullanılmıştır. Gümrük Birliği'ne üyeliğin olduğu 1996 yılı ve 2014 yılı incelenmiştir.

Tabloya bakıldığında 1996'da Türkiye'nin toplam dış satımının % 7,1'i ABD'ye, % 6,5'i Rusya'ya, % 6,2'si İtalya'ya, % 4,5'i Fransa'ya gerçekleşmektedir. İsrail % 1,1'lik oranla en düşük paya sahiptir. 2014 yılında ise, baz alınan ülkeler arasında İtalya en büyük ihracat pazarıdır. Ancak 1996 yılındaki % 6,2'lik oran 2014 yılında % 4,5'e gerilemiştir. Fransa % 4,1 ile ikinci sırada yer almaktadır. Belçika % 1,9 ve Çin % 1,8 ile en az ihracat yapılan ülkelerdir. Tablodan çıkarılan sonuca göre, 1996 yılında Türkiye'nin ihracatı ağırlıklı olarak ABD'ye gerçekleşirken, 2014'te ise Rusya, Çin, Yakın ve Orta Doğu devletleri ile ticareti yükselişe geçmiştir.

Tablo 1.3: 1996 ve 2014 Yıllarında Türkiye'nin İhracat Yaptığı Ülkeler ve Toplam İhracattaki Payları (Bin Dolar)

Ülkeler	İhracat 2014	Toplam İhracat İçindeki Payı (%)	İhracat 1996	Toplam İhracat İçindeki Payı (%)
İtalya	7 141 428	4,5	1 446 419	6,2
Fransa	6 464 460	4,1	1 053 157	4,5
ABD	6 341 941	4,0	1 639 016	7,1
Rusya Federasyonu	5 943 189	3,8	1 511 634	6,5
İspanya	4 749 947	3,0	363 264	1,6
İran	3 886 207	2,5	297 521	1,3
Hollanda	3 458 812	2,2	769 682	3,3
İsrail	2 950 918	1,9	254 853	1,1
Belçika	2 939 143	1,9	492 663	2,1
Çin	2 861 136	1,8	-	-

Kaynak: TÜİK verileri baz alınarak tablo oluşturulmuştur.

Tablo 1.4: Yıllara Göre En Çok İhracat Yapılan Ülkeler (Bin Dolar)

Ülke	2013	2012	2011	2010	2009	2008	2007
Rusya	6 964 209	6 680 777	5 992 633	4 628 153	3 189 607	6 483 004	4 726 853
İtalya	6 718 355	6 373 080	7 851 480	6 505 277	5 888 958	7 818 988	7 480 060
Fransa	6 376 704	6 198 536	6 805 821	6 054 499	6 211 415	6 617 511	5 974 462
ABD	5 640 247	5 604 230	4 584 029	3 762 919	3 240 597	4 299 941	4 170 688
İspanya	4 334 196	3 717 345	3 917 559	3 536 205	2 818 470	4 047 267	4 579 995
İran	4 192 511	9 921 602	3 589 635	3 044 177	2 024 546	2 029 760	1 441 190
Çin	3 600 865	2 833 255	2 466 316	2 269 175	1 600 296	1 437 204	1 039 523
Hollanda	3 538 043	3 244 429	3 243 080	2 461 371	2 127 297	3 143 835	3 018 878
İsrail	2 649 663	2 329 531	2 391 148	2 080 148	1 522 436	1 935 235	1 658 195
Belçika	2 573 804	2 359 575	2 451 030	1 960 441	1 795 682	2 122 434	1 735 798

Kaynak: TÜİK verileri baz alınarak tablo oluşturulmuştur.

Tablo 1.4: Yıllara Göre En Çok İhracat Yapılan Ülkeler (Bin Dolar)

Ülke	2006	2005	2004	2003	2002	2001	2000
Rusya	3 237 611	2 377 050	1 859 187	1 367 591	1 172 039	924 107	643 903
İtalya	6 752 346	5 616 755	4 648 475	3 193 424	2 375 692	2 342 186	1 789 307
Fransa	4 604 349	3 805 760	3 668 418	2 826 141	2 134 575	1 895 290	1 656 968
ABD	5 060 854	4 910 715	4 860 041	3 751 552	3 356 126	3 125 708	3 135 163
İspanya	3 720 458	3 010 857	2 619 784	1 789 497	1 125 072	950 362	712 889
İran	1 066 902	912 940	813 031	533 786	333 962	360 536	235 785
Çin	693 038	549 764	391 595	504 626	268 229	199 373	96 010
Hollanda	2 539 246	2 469 582	2 138 004	1 525 929	1 055 637	892 416	874 182
İsrail	1 529 158	1 466 913	1 315 292	1 082 998	861 434	805 218	650 142
Belçika	1 381 104	1 292 264	1 183 181	885 564	693 347	688 261	647 043

Kaynak: TÜİK verileri baz alınarak tablo oluşturulmuştur.

Tablo 1.4'te, tablo 1.3'deki rakamların geniş incelemesi niteliğinde 2013-2000 yılları içindeki rakamları gösterilmiştir.

2014 yılı rakamlarına bakıldığında, OECD ülkelerinden AB'ye üye olan İtalya seçilen ülkeler arasında en çok ihracat yapılan ülke olmuştur. İkinci sırada ise Fransa gelmektedir. İspanya ve Hollanda'da bu ülkeleri takip etmektedir.

Tablo 1.5: 1996 ve 2014 Yıllarında Türkiye'nin En Fazla İthalat Yaptığı Ülkeler ve Toplam İthalattaki Payları (Bin Dolar)

Ülkeler	İthalat 2014	Toplam İthalat İçindeki Payı (%)	İhracat 1996	Toplam İthalat İçindeki Payı (%)
Rusya Federasyonu	25 288 597	10,4	1 921 739	4,4
Çin	24 918 223	10,3	556 492	1,3
ABD	12 727 562	5,3	3 515 963	8,1
İtalya	12 055 970	5,0	4 285 793	9,8
İran	9 833 290	4,1	806 335	1,8
Fransa	8 122 571	3,4	2 771 466	6,3
Güney Kore	7 548 319	3,1	719 401	1,6
İspanya	6 075 843	2,5	1 033 710	2,4
İsviçre	4 821 031	2,0	1 014 743	2,3
Yunanistan	4 043 839	1,7	-	-
Belçika	3 863 892	1,6	1 128 645	2,6
Hollanda	3 517 122	1,5	1 448 604	3,3
Polonya	3 082 128	1,3	-	-

Kaynak: TÜİK verileri baz alınarak tablo oluşturulmuştur.

Tablo 1.5'te Türkiye'nin, ŞİÖ üye ülkeleri ile Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) ülkelerinin bazılarında gerçekleştirdiği ithalat rakamları belirtilmiştir. Tabloda en çok ithalat yapılan ülkeler kullanılmıştır. Gümrük Birliği'ne üyeliğin olduğu 1996 yılı ve 2014 yılı incelenmiştir. Çin'e yapılan ithalat % 1,3 oranı ile en düşük seviyede gerçekleşmiştir.

Tabloya bakıldığında, 1996'da toplam dış alımın % 9,8'i İtalya'ya gerçekleşmiştir ve en fazla dış alımın gerçekleştiği ülke İtalya olmuştur. İthalatın % 8,1'i ABD'den ve % 6,3'ü Fransa'dan sağlanmaktadır. 2014 yılında ise, Rusya Federasyonu % 10,4 ile en çok ithalat yapılan ülke olmuştur. Buna ek olarak, toplam ithalatın % 10,3'ü Çin'den, % 5,3'ü ABD'den, % 5'i İtalya'dan ve % 4,1'i de İran'dan sağlanmaktadır. Hollanda % 1,5 ve Polonya % 1,3 ile en az ithalat yapılan ülkelerdir. Tablodan çıkarılan sonuca göre, Rusya

ve İran'ın üst sıralarda olma nedeni Türkiye'nin bu ülkelerden yüksek miktarda doğal gaz alımı yapmasıdır. Ucuz iş gücü artısını kullanan Çin 2014'te 24,9 milyar dolar ihracatı Türkiye'ye yapmıştır. Aynı zamanda yüksek teknoloji ürünlerde Çin'den ithal edilmiştir.

Tablo 1.6: Yıllara Göre En Çok İthalat Yapılan Ülkeler (Bin Dolar)

Ülke	2013	2012	2011	2010	2009	2008	2007
Rusya	25 064 214	26 625 286	23 952 914	21 600 641	19 450 086	31 364 477	23 508 494
Çin	24 685 885	21 295 242	21 693 336	17 180 806	12 676 573	15 658 210	13 234 092
İtalya	12 884 864	13 344 468	13 449 861	10 139 888	7 594 645	10 682 037	9 751 280
ABD	12 596 170	14 130 546	16 034 121	12 318 745	8 575 737	11 975 929	8 166 068
İran	10 383 217	11 964 779	12 461 532	7 645 008	3 405 986	8 199 689	6 615 394
İsviçre	9 645 289	4 304 864	5 018 977	3 153 702	1 999 386	5 588 439	5 268 879
Fransa	8 079 840	8 589 896	9 229 558	8 176 600	7 091 795	9 022 015	7 849 709
İspanya	6 417 719	6 023 625	6 196 452	4 840 062	3 776 917	4 548 182	4 342 994
Güney Kore	6 088 318	5 660 093	6 298 483	4 764 057	3 118 214	4 091 711	4 369 903
Yunanistan	4 206 020	3 539 869	2 568 826	1 541 600	1 131 065	1 150 715	950 157
Belçika	3 843 376	3 690 309	3 959 279	3 213 606	2 371 516	3 150 747	2 868 671
Hollanda	3 363 585	3 660 634	4 004 955	3 156 000	2 543 073	3 056 340	2 655 039
Polonya	3 184 533	3 058 078	3 496 189	2 620 956	1 817 093	1 977 852	1 646 232

Kaynak: TÜİK verileri baz alınarak tablo oluşturulmuştur.

Tablo 1.6: Yıllara Göre En Çok İthalat Yapılan Ülkeler (Bin Dolar)

Ülke	2006	2005	2004	2003	2002	2001	2000
Rusya	17 806 239	12 905 620	9 033 138	5 451 315	3 891 721	3 435 673	3 886 583
Çin	9 669 110	6 885 400	4 476 077	2 610 298	1 368 317	925 620	1 344 731
İtalya	8 649 577	7 566 262	6 858 739	5 471 537	4 096 968	3 484 129	4 332 788
ABD	6 260 873	5 375 548	4 745 195	3 495 770	3 099 099	3 261 298	3 911 022
İran	5 626 610	3 469 706	1 962 059	1 860 683	920 972	839 800	815 730
İsviçre	4 014 793	4 053 977	3 404 540	2 986 187	2 142 747	1 227 422	890 977
Fransa	7 239 953	5 887 817	6 201 348	4 164 120	3 052 706	2 283 939	3 531 818
İspanya	3 832 589	3 555 106	3 253 675	2 003 745	1 419 212	1 066 141	1 678 156
Güney Kore	3 556 269	3 485 389	2 572 537	1 312 442	900 419	759 499	1 180 942
Yunanistan	1 045 328	727 830	594 351	427 743	312 462	266 254	430 813
Belçika	2 476 928	2 241 112	1 991 728	1 523 584	1 150 015	984 547	1 660 618
Hollanda	2 160 110	2 151 585	1 908 145	1 656 670	1 311 278	1 041 587	1 584 461
Polonya	1 436 586	1 244 447	996 105	415 359	245 134	168 070	164 681

Kaynak: TÜİK verileri baz alınarak tablo oluşturulmuştur.

Tablo 1.6’da, tablo 1.5’teki rakamların geniş incelemesi niteliğinde 2013-2000 yılları içindeki rakamları gösterilmiştir.

2014 yılı rakamlarına bakıldığında, OECD ülkelerinden AB’ye üye olan İtalya seçilen ülkeler arasında ithalatta Rusya ve Çin’in altında kalmış, dördüncü sırada yer almıştır. İkinci sırada ise Fransa gelmektedir. En çok ithalat yapılan ülke sıralamasında Fransa ve İspanya, ihracatta olduğu gibi ithalatta da İtalya’nın arkasından gelmektedirler.

Ancak bu tablolara bakıldığında ülkelere yapılan ihracatta AB’ye üye ülkeler ilk sıralarda yer alırken, ithalatta ise ŞİÖ üyesi olan Rusya ve Çin ilk sırada yer almışlardır.

2.3. LİTERATÜR TARAMASI

Ekonomik entegrasyonlar çerçevesinde Türkiye için yapılan çalışmalara bakıldığında, her ekonomik entegrasyon örneği için ayrı ayrı pek çok çalışma mevcuttur. Literatürde bu bölgesel entegrasyonların etkileriyle ilgili olarak genellikle Gümrük Birliği anlaşmalarının ülkelerin dış ticaretleri üzerindeki etkileri ve ticaret hacimleri üzerine yapıldığı görülmektedir. Araştırmada, entegrasyonların etkileri Türkiye ile sınırlandırılmıştır.

Seki (2005) “Gümrük Birliği’nin Türkiye’nin Net İhracatı Üzerine Etkileri, 1985-2003” adlı çalışmasında, Gümrük Birliği’nin Türkiye net dış satımında yapısal bir farklılığa sebebiyet verip vermediğini araştırmıştır. Çalışmada ekonometrik analiz yöntemlerinden yararlanılmıştır. Dış ticarete etkisi olup olmadığını görmek için kukla değişkenine başvurulmuş ve model üzerine Chow test uygulanmıştır. Çalışmada varılan sonuç, Gümrük Birliği’nin ülkenin net dış satımında yapısal değişimler yarattığı yönündedir. GB, Türkiye’deki toplam pazar payını yükseltici bir etkiye sahiptir. Türkiye’nin AB harici ülkelerle ve ülke birleşmeleriyle olan ithalat ve ihracatı göz önüne alındığında, GB kurulmasının bu ülkelerle olan ticaretleri belirgin bir şekilde etkilemediği ve aynı oranlarda arttığı gözlenmiştir. GB’nin Türkiye’ye ticaret saptırıcı bir etki yaratmadığı saptanmıştır.

Şentürk (2014) çalışmasında, Türkiye’nin Gümrük Birliği’ne dâhil olduğu yıldan itibaren dış ticaretini incelemiştir. İhracat ve ithalat yapılan ülkelerin, ticaretten aldıkları paylar yıllar ve ülkeler bazında tablolarla karşılaştırmalı analize tabi tutulmuştur. Gümrük Birliği’nin imzalanmasından itibaren günümüze kadar olan zaman diliminde Türkiye’de dış alım ve farklılaşma gözlemlenmektedir. Dış ticaretin pazar payı artmıştır. Türkiye-AB ilişkilerini bu anlaşma olumlu yönde geliştirmiştir. Fakat son dönemde ticaretin AB’den Yakın ve Orta Doğu ülkelerine kaydığı gözlemlenmiştir.

Yaraşır Tülümce ve Buyrukoğlu (2013) yaptıkları çalışmada, Türkiye’de 1980-2010 dönemi arasında kamu yatırımları ve borçlanmanın özel yatırımlarla ilişkisi araştırılmıştır. Johansen Eş-bütünleşme ve Granger Nedensellik test-leri sonucunda uzun vade de özel yatırımlar ve faiz oranları ters yönlüdür ve faiz oranları özel yatırımları dışlayarak dışlama etkisi (crowding out) yaratır. “İç borç faiz oranları özel yatırımları etkileyen faktördür” sonucuna varılmıştır. Granger testinde özel yatırımların kamuya doğru bir nedenselliğinin olduğu fark edilmiştir.

Çeştepe ve Mistaçoğlu (2012) yaptıkları çalışmada, Gümrük Birliği'nin doğrudan yabancı yatırımlara etkisini, hem AB yeni üye ülkeleri hem de Türkiye üzerinde incelemiştir. Kukla değişken GB için uygulanmış ve ortaya çıkan modelde panel veri tahmin usulüyle sabit etkiler öngörülmüştür. Çalışma sonucunda Gümrük Birliği'nin direkt giriş yapan yabancı yatırımlarda olumlu etkisi olduğu sonucuna varılmıştır. AB üyesi ülkelerde DYY ile birlikte, ona bağlı olarak pazar büyüklüğünün göstergesi, GSYİH, ihracat ve ekonomik istikrarsızlıkta da iyileşmelerin olduğu gözlenmiştir. Türkiye'nin de AB'ye tam üyeliği durumunda DYY'de artış olacağı düşünülmüştür. Ancak, seçilmiş ülkelerde ihracatın DYY üzerinde olumsuz etkisi bulunmuştur. DYY, bu ülkelere ihracat yapma amacıyla değil başka nedenlerle gelmektedir.

Bakkalcı (2002), yaptığı çalışmasında, Gümrük Birliği'nin Türkiye ve AB ekonomilerinde yarattığı değişimi incelemiştir. Endeksler yardımıyla Türkiye'nin GB'den sonraki net refah değişimi yani kaynak dağılımı etkisi hesaplanmıştır. Yöntem için Balassa Endeksi tercih edilmiştir. Çalışma sonucunda şu saptamalar yapılmıştır: GB kurulduktan sonra AB ile yapılan ithalat, ihracattan daha hızlı artmıştır. Türkiye'nin ithalatı GB'den sonra 1989-1995 dönemine göre %106 artmış, ihracatın artış oranı ise %73 düzeyinde kalmıştır. Birlik dışında kalan ülkelere ithalat %67, ihracat ise %77 olarak bulunmuştur. Gümrük Birliği'nden önce üçüncü ülkeler ile yapılan ticaret, AB dahilindeki devletlerle yapılandıktan sonra anlaşılan durum tersine dönmüştür. Dış satımın dış alımı karşılama oranı AB ülkeleriyle 0,73 iken, GB sonrası 0,61'e düşmüştür. Birlik dışında kalan ülkelerde ise bu 0,57'den 0,59'a yükselmiştir. Bulgular sonucunda Türkiye'nin rekabet gücünde bir azalma olduğu saptanmıştır. Sonuç olarak, üçüncü ülkelerle yapılan ticaret, ticaret yaratıcı etki yaparken, AB ile ticaret, alım-satımı yanıtıcı bir olgu meydana getirmektedir. Bu olgunun daha yoğun oluşu Türkiye'nin dış ticaretten elde ettiği refah kazancını GB öncesine göre azaltmıştır. Bu da GB'den beklenen refah artışın sağlanamadığını göstermektedir.

Türkiye literatüründe ŞİÖ'yü ve Türkiye ile ilişkisini konu alan çok az sayıda makale bulunmaktadır.

Kartal ve Sofyalıoğlu (2011), yaptıkları çalışmada, Türkiye'deki gençlerin ŞİÖ'ye ve alternatif entegrasyonlara yaklaşımını araştırmışlardır. Çalışmada gözetim yöntemi kullanılmıştır. Yapılan anketlerle, ŞİÖ'nün güç kazanmasının iktisadi ve idari açıdan, Türkiye'ye fayda mı zarar mı sağlayacağını belirlemek amaçlanmıştır. Ulaşılan bulgu,

ŞİÖ'nün AB'ye alternatif olarak görülen ilk örgüt olduğudur. Anket sonucu, ŞİÖ'nün güçlenmesinin iktisadi ve idari açıdan Türkiye'ye fayda sağlayacağı yönünde olmuştur. ŞİÖ ile ilgili daha fazla bilgiye sahip olan anket katımcılarının, ülke doğusundaki entegrasyonlarla daha çok ilgilendikleri, batıda ve Güney Amerika'daki entegrasyonlara ilgisiz kaldıkları görülmüştür.

Türkiye'nin Şanghay İşbirliği Örgütü'ne üyeliği ve ŞİÖ ile ticareti konusunda literatüre girmiş bilimsel çalışmalar yok denecek kadar azdır. Bu nedenle tez konusunun literatüre katkı sağlaması ve bu boşluğu giderebileceği düşünülebilir. Aynı zamanda Türkiye-ŞİÖ ilişkilerinin gelişmesi durumunda AB ile ilişkilerin nasıl etkileneceği, Türkiye'nin bu ülkelerle ticaretindeki dış açığın nedenleri, entegrasyona üyelik durumunda bunun nasıl giderilebileceği ve ampirik yeni çalışmaların yapılması da bu konuya katkı sağlayacaktır. Hem ekonomik hem de siyasi açıdan analizinin yapılması ŞİÖ'ye üyelik yaklaşımını etkileyebilecektir.

İKİNCİ BÖLÜM

1. ŞANGHAY İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ

(SHANGHAI COOPERATION ORGANISATION)

Kuruluş: 15 Haziran 2001

Tür: Karşılıklı-güvenlik örgütü

Merkez: Pekin, Çin

Üyeler: 6 üye, 5 gözlemci üye, 3 diyalog partneri

Resmî Diller: Çince, Rusça

Genel Sekreter: Dmitry Mezentsev Fedorovich

Resmî Site: www.secsco.org

ŞANGHAY İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ ÜYELERİ

Üyeler: Rusya, Çin, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Özbekistan.

Gözlemci Üyeler: Afganistan, Hindistan, İran, Moğolistan, Pakistan.

Diyalog Partnerleri: Türkiye, Beyaz Rusya, Sri Lanka.

1.1. ÖRGÜT KURULMADAN ÖNCE ORTA ASYA'DAKİ YAPI

Soğuk savaş zamanında ABD ve Sovyetler Birliği iki süper güç olarak dünyada varlığını sürdürmekteydi. Ancak bu ülkelerin önderleri (Rusya Federasyonu, Beyaz Rusya (Belarus) ve Ukrayna) 8 Aralık 1991'de Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ni (SSCB) parçalamışlar ve yeni bir birlik kurmuşlardır. Bu birlik "Bağımsız Devletler Topluluğu" adıyla anılmıştır (Yardımcıoğlu ve Koçarlan, 2012: 163).

SSCB dağıldıktan sonra Rusya Federasyonu (RF) büyük bir şok yaşamış, bu şoku 1993 yılı itibariyle atlattıktan sonra *Yakın Çevre Doktrini*'ni² gündeme taşımıştır. Bu doktrin kapsamında RF öncelikle yıkılan Sovyet cumhuriyetleri ile komşuluklarına dikkat çekerek çıkar ilişkilerinin olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca komşu ülkelerin başka ülkelerle ittifak kurmasını engellemek için yine RF liderliğinde Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) adı altında bir örgütlenme oluşturulmuştur. Bu örgüt ile Rusya, Orta Asya, Kafkasya, Baltık ve Balkan ülkelerinin denetimini başka müdahale olmadan kendisi üstlenmek hedefinin doğrultusunda hareket etmiştir (Kantarıcı, 2008: 1).

Orta Asyalı liderler bağımsız oldukları günden itibaren gümrük ve ticaret anlaşmaları ve işbirliklerini desteklediklerini bildiren birçok çalışma yapmışlardır. Aslında bu çalışmaların ve ülke ilişkilerinin daha Sovyetler Birliği dağılmadan başladığı ve ülke önderleri arasında yapılan görüşmelerin başlangıç tarihinin 1990 olduğu ifade edilmektedir (Şahin ve Erol, 2013: 123).

"Orta Asya; Avrupa, Batı Asya, Güney Asya ve Doğu Asya arasını birbirine bağlayan önemli bir kavşak noktasındadır. Orta Asya daima zengin doğal kaynakları ve etrafını saran güçlü devletler ve imparatorluklarla önemli bir jeopolitik ve stratejik bölge konumundadır" (Yardımcıoğlu ve Koçarlan, 2012: 164).

Orta Asya'nın jeopolitik ve stratejik konumunun ne kadar önemli olduğu herkes tarafından bilinmektedir. Bu önem, Orta Asya'nın çevresinde bulunan güçlü devletlerle ve bünyesinde varolan çeşitli doğal kaynaklarla sağlanmaktadır.

Sovyetler Birliği, 1991 yılında kendisini dağıtmasından sonra Orta Asya'da beş bağımsız devlet (Kazakistan, Tacikistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Özbekistan) ile

² Yakın Çevre Doktrini, Rusya'nın SSCB dağıldıktan sonra, yakın çevre ülkeleri ile ilişkilerini geliştirmesi, istikrarlı ve olumlu ilişkilerin sağlanması amacıyla uygulanmış bir konsepttir. Doktrinde bir diğer önemli madde de Rusya'nın güçler dengesindeki rolünün artırılmasıdır (Mammadov, 2014: 28).

Güney Kafkasya civarlarında üç bağımsız devlet ortaya çıkmıştır. Bu devletler Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'dır (Yardımcıoğlu ve Koçarlan, 2012: 164).

Orta Asya'da bulunan eski Sovyet cumhuriyetleri bağımsızlıklarını 1991'de kazanmışlardır ve bu durum iki yeni tarihi süreci başlatmıştır. Birincisi Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan ulus devletlerin yapılanması, diğeri ise ismi geçen devletlerin sınırlarıyla birlikte yepyeni bir birlikteliğin oluşturduğu bu bölgenin başka bir deyişle Orta Asya Bölgesi'nin yapılanmasıdır. Coğrafi konum olarak "Orta Asya" sözcüğünün ülke öncülere tarafından kullanılması, ortak problemleri yaşayan ülkeler olduğunun ve eski Sovyetlerin yaşadıklarını yaşamama isteği bunun bir işaretidir.

Söz konusu ülkeleri önemi stratejik konumu açısından önemli olan ülkelerle komşu olmalarından kaynaklanmaktadır. Bu ülkeler Çin, Hindistan, Afganistan, İran gibi ülkelerdir. Özellikle ABD, Rusya ve son yıllarda da Çin'in stratejik oyunları, Orta Asya ülkelerinin durumunu bütünüyle etkilemektedir (Ayan, 2010: 41).

Sovyetler Birliği'nin dağıldığı 1991'den Şanghay İşbirliği Örgütü'nün (ŞİÖ) temellerinin atıldığı 1996'ya kadar olan dönem tüm taraflar açısından yeni stratejik dengelere uyum sağlama süreci olmuştur. Burada ana hedef, Amerika Birleşik Devletleri'nin dünya politikasındaki durumunu dengelemek ve aynı zamanda Pekin ve Moskova aracılığıyla yönlendirilmesini sağlamaktır. Bunu sağlarken de merkezi Avrasya olan durumlara başkalarının karışmasına izin verilmeden yapılması gerekmektedir. (Çolakoğlu, 2004: 174).

Rusya Federasyonunun ekonomisini güçlendirmesi ve on yıldan kısa bir sürede büyüyerek refah seviyesine ulaşması oldukça önemlidir. Bunu sağlayan ana etken ise yükselen petrol fiyatlarıdır (Kantarıcı, 2008: 2).

Bölgesel ve küresel güçlerin Orta Asya'ya olan ilgileri çeşitli sebeplerden dolayı artmıştır. İlk neden olarak bölgenin jeostratejik öneme sahip olması ve zengin enerji kaynaklarına evsahipliği yapması gösterilebilir. Ayrıca sorun yaratan bölge olarak adlandırılan Afganistan'a komşu olmaları ve bölgedeki ülkelerinin büyük bir pazar konumunda olması da bu ilgiyi arttıran diğer nedenlerdendir. Fakat Moskova, "Boris Yeltsin" döneminde Orta Asya'daki önemini kaybetmiştir, öte yandan Orta Asya ülkeleriyle işbirliğini ilerleten ülkeler ise ABD, AB, Çin ve Türkiye gibi ülkelerdir (Kamalov, 2011: 8).

Rusya, Orta Asya'daki mevcut rejimlere destek vermekte ve demokratikleşme çalışmaları adı altında dış ülkelerden gelen tepkilere karşı gelmektedir. Rusya, siyasi ve askerî alanlarda ABD'yi bölgeden uzaklaştırmak istemektedir ve bu siyasi görüşü, bölge üzerinde etkisi olan Çin'in de benzer hedeflere ulaşmasına neden olabilecektir (Kamalov, 2011: 9). Bir yandan ABD'nin Orta Asya'ya duyduğu ilgi, diğer yandan da Rusya Federasyonu ve Çin'in bölge üzerinde hakimiyeti sağlamış olan ülke olmaları, başka Orta Asya Devletlerini de derinden sarsmış aynı zamanda bölgesel bütünleşmeyi zorunlu kılmıştır (Yardımcıoğlu ve Koçarlan, 2012: 165).

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Orta Asya Cumhuriyetleri hem Moskova'nın etkisinden tamamen kurtulmak hem de tam bağımsızlıklarına kavuşmak istiyorlardı. Ayrıca gücünü sürdürebilmek için stratejik planlar yapıyorlardı. Tarih boyunca Rusya-Çin arasındaki bölgede bulunan yeni kurulmuş devletler varolan ilişkilerini bozmadan Moskova ve Pekin'deki durumu dengelemek istemişlerdir. Fakat bu hususta çekindikleri bir ülke vardır ki o da Çin'dir. Bunun sebebi ise, 1990'larda dağılan Sovyetler Birliği'nin gündemde yarattığı deprem nedeniyle yeni bir sürecin yaşanmasıdır. Bu süreçte Moskova'nın etkisi azalmakta, Pekin'in etkisi ise artmaktadır (Çolakoğlu, 2004: 176).

Sovyet imparatorluğunun çöküşüyle bağımsızlıklarını ilan eden Kafkasya ve Türkistan'daki cumhuriyet liderlerinin ana problemlerinden biri ülkenin güvenliğini en yüksek düzeyde sağlamaktı. Rusya bu problemi kullanarak Eski Sovyet bölgesinde yeniden güç sahibi olmaya çalıştı ve bu amaçla da BDT'yi de kullanmak istedi. Bu doğrultuda yeni devletlerin askeri düzlemdeki boşluklarını doldurmak için işbirliği anlaşmaları yapıldı. Rusya bu bağlamda her fırsattan yararlanmış, ülkelerin güvenliğini sağlamak bahanesiyle bölgede askeri olarak var olmaya çalışmıştır (Gökçe, 2008: 198).

Vladimir Putin, devlet başkanı seçildikten sonra uluslararası arenada Rusya'nın etkisini artırma yönünde adımlar atacağına dair açıklamalarda bulunmuştur. Bunun için bazı konuları gündeme taşımıştır. Bunların başında uluslararası uyuşturucu ticareti ve terörizmle mücadele, bölge cumhuriyetlerindeki yöneticileri korkutan Batı'nın devlet işlerine karışmasını engelleme, ortaklaşa kullanılacak ticaret ve güvenlik ortamlarının yaratılması ve geliştirilmesi gibi politik hedefler gelmektedir (Kamalov, 2011: 30).

Vladimir Putin'in devlet başkanı olur olmaz Türkmenistan'ı ve Özbekistan'ı (2000 yılının Mayıs ayında) ziyaret etmesi, bölgeye verdiği önemin oldukça fazla olduğunu göstermektedir.

Rusya, ülkesin bulunan zengin enerji kaynaklarını kullanarak güçlü bir gelir kaynağı elde etmiş ve bu sayede ekonomik krizi atlatabilmiştir. Ayrıca IMF ve benzeri kuruluşlara olan borçlarının tümünü kapamıştır. Buradaki durum Rusya'nın daha da güçlenmesini ve dış politikada bağımsız bir yol izlemesini sağlamıştır. Bununla beraber ABD'nin "tek kutuplu dünya düzeni" fikrini de sorgulamaya başlamıştır (Kamalov, 2011: 31).

Dünya, 20. yüzyılın sonlarına doğru önemli bir sorun olarak kabul edilen terörizm sorunuyla baş etmeye çalışmıştır. Uluslararası rekabetin yaşandığı birçok coğrafyada olduğu gibi Hazar bölgesinde de terör etkinlikleri bölgenin güvenliğini tehdit edici bir ögedir. Kuzeydeki Türk cumhuriyetleri de Afganistan'da ve Pakistan'da yaşanan olaylarla tehdit edilmektedir. Hazar bölgesinde Özbekistan ve Kırgızistan'dan Kafkasya'daki Çeçenistan ve Dağıstan'a kadar geniş bir alanda köklü İslamcı hareketler etkin rol oynamaktadır. Radikal İslamcı örgütler bu coğrafyadaki etnik çatışmalarda etkilidir (Gökçe, 2008: 182). Bu durum da bölge ülkelerinin ABD, Rusya, AB ve Çin gibi küresel güçler tarafından sürekli bir çekişme sahası olarak kalması için gerekli zemini oluşturmaktadır.

Putin zamanında Rusya'ya olan tutumunu ve politikasını değiştiren ülke Özbekistan'dır. Özbekistan Devlet Başkanı İslam Kerimov'un, Rusya'ya karşı politikasını değiştirmesinin nedeni, radikal İslamcı grupların Özbekistan'daki terörizmi artırmaları ve bu problemi Moskova'nın yardımıyla çözüme kavuşturmaya çalışmasıdır. Bunun üzerine Özbekistan, Kolektif Güvenlik Örgütü Anlaşmasıyla Avrasya Ekonomi Topluluğuna üye olmuş, Rusya ile dostluk ilişkilerinin gelişimini öngören anlaşmayı imzalayarak ülkede bulunan ABD üssünü engellemiştir. Özbekistan'ın Şanghay İşbirliği Örgütü'nün çalışmalarında daha etkin olması Rusya'nın tutumuyla ilgilidir (Kamalov, 2011: 32).

Boris Yeltsin döneminde Orta Asya'da Rusya'nın aleyhinde bir durum söz konusudur, ancak Rusya'daki yönetime Vladimir Putin'in geçmesiyle bu durum değişkenlik göstermiştir. Enerji fiyatlarının artmasıyla dış borçları kapatarak ekonomik sorunlara set çeken Moskova, dış politikada bağımsız bir yol izlemeye başlamış, ayrıca ABD'nin zorla kabul ettirmeye uğraştığı tek kutuplu dünya düzeninden de rahatsızlığını dile getirmiştir. Rusya, Vladimir Putin zamanından itibaren dış politikada çok yönlü bir siyaset izlemiş ve izlenen bu yolla ülke Orta Asya bölgesinin en mühim ortağı olmuştur. Ülkenin burada sahibi olduğu askerî üslerle askerî birlikler, Orta Asya ülkeleriyle Rusya arasındaki askerî işbirliğinin geliştirilmesini sağlarken, Rusya tarafından yönetilen

örgütler, diğer ülkelerle Rusya arasındaki siyasi entegrasyonuna hız kazandırmaktadır (Kamalov, 2011: 8).

ŞİÖ'ye giden süreçte sınır güvenliği konusunda Çin isteğine ulaşmış, Orta Asya cumhuriyetlerini 'komünist sistemin içine empoze ederek ekonomik boyutuyla da refah seviyesine çıkan bir "devlet modeli" gibi göstermeye çalışmıştır. Komünistlik kadroların işbaşında bulunduğu ve sistemin gerekli kıldığı demokratik açılımları gerçekleştirme hususunda isteksizce bir tutum sergileyen söz konusu devletlere, "Çin" deneyimi bakımında daha güçlü olan bir seçenek oluşturmuştur. Bu durum Orta Asya'ya erişebilme hususunda Çin'i Rusya, Türkiye, İran gibi diğer bölge ülkelerine karşı avantajlı kılmıştır (Çolakoğlu, 2004: 176).

1.2. ÖRGÜTÜN KURULUŞU VE YAPISI

Rusya ve Çin arasındaki ikili ilişkilerin başlaması, sınırlarla ilgili anlaşmazlıkların giderilmesine ve Çin'deki güçlü üretim çalışmaları sonucunda ihtiyaç duyulan enerjinin karşılanması düşüncesine dayanmaktadır. İlişkilerin başladığı sırada ülkelerin durumu şöyledir; Çin tek kutuplu bir dünyayı kabullenmeyen bir ülke, Rusya ise Moskova merkezli yönetilen bir ülkedir.

1.2.1. İki Kurucu Üye: RUSYA - ÇİN

Şanghay İşbirliği Örgütü, Çin'in üstünlüğü ile kurulmuş bir örgüttür ve bu örgüt Çin'in sınır güvenliğini, bölge güvenliğini ve ekonomik çıkarlarını amaçlamaktadır. Örgüte üye olan ülkelerin ve gözlemci ülkelerin de siyasal, ekonomik ve güvenlik çıkarları gözetmektedir. Ayrıca Çin, Şanghay İşbirliği Örgütü platformunda Orta Asya ve Rusya'nın enerji kaynaklarını kontrol edebilmeli; bölgeyi kendi üretimlerinin, ucuz mallarının pazarı durumuna getirebilmelidir. Fakat bu durum ilerleyen zamanlarda diğer üye ülkeleri rahatsız edebilir çünkü örgütün merkezi yapısı Çin'e odaklıdır (Örmeci, 2011: 5).

Nisan 1996 yılında, Rusya ve Çin liderleri ve üç Orta Asya devletleri –Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan- ortak sınırları üzerinde güven artırıcı bir dizi önlem kabul etmişlerdir (Garnett, 2001: 43).

Birbirleriyle yıllarca sağlam bir anlaşma zemini kuramayan ve aynı ideolojiyi farklı yorumladıkları için bir türlü uzlaşma sağlayamayan Rusya ve Çin arasındaki ilişkiler nihayetinde ŞİÖ gibi bir örgütlenmeyi doğurmuştur. ŞİÖ, Sovyetler Birliği'yle Çin

arasındaki sınır sorunlarının giderilmesi için başlatılan süreçle ortaya çıkmış, terörizm, ayrılıkçılık, dinî radikalizm benzeri sorunlara ortak çözümün arandığı, bölge içi güvenlik, istikrar, ticaretin artırılması, enerji vb. konuların görüşüldüğü bir zemin haline gelmiştir. Başta Çin ve Rusya olmak üzere ŞİÖ üyesi ülkeler, aralarındaki sorunları çözüp işbirliği yapabilecekleri alanda bu işbirliğini gerçekleştirmelerinin ve bu sırada verecekleri tavizlerin, işbirliği yapmayıp yalnız hareket etmekten daha az maliyetli olduğunu görmüşlerdir (Yıldırım, 2006: 2).

Çin ile Rusya arasındaki 4300 km'lik sınırın varlığı pek çok sorunu beraberinde getirmiştir ve bu sorunlar çok eskiye dayanır. Fakat 19. yüzyılda Rus İmparatorluğu ve Qing Hanedanlığı (Çing) tarafından çizilmiş olan sınırın doğu kısmı Moğolistan'ın doğusundan Kuzey Kore'nin Tümen Irmağına kadar olan alanı kaplar. 3200 km'lik Batı kısmı ise Moğolistan'ın batı sınırından Tacikistan-Afganistan sınır kavşağına kadar uzanır (Yardımcıoğlu ve Koçarlan, 2012: 165).

Rusya ile Çin arasındaki yakınlaşma ŞİÖ'nün oluşumuna zemin hazırlayan üç temel nedene dayanmaktadır. İlk olarak Rusya ve Çin, aralarında var olan uzun sınırların güvenliğini sağlamak istemişlerdir. Orta Asya cumhuriyetleri, Rusya ve Çin arasındaki geçmişten beri süregelen sınırların güvenliği meselesi, ŞİÖ'ye gidilen süreçte en temel görevi üstlenmiştir. Çin-Rus yakınlaşmasının ikinci unsuru ekonomik çıkarlardır (Çolakoğlu, 2004: 174-175). Rusya, Çin'e silah satışını son dönemde arttırmıştır. Yüksek teknolojiye sahip Rus silahlarını düşük fiyattan satın almak Çin için, ABD ve Batı Avrupa'dan silah alan Tayvan'ı dengelemek açısından oldukça önemlidir. 1995'ten 1999'a kadar Rusya'nın Çin'e sattığı silahların değeri 3,3 milyar doları aşmıştır (Garnett, 2001: 45). Rusya, Çin'in üretim fazlası mallarını ithal ederken Çin de Rus malları için müthiş bir pazar durumuna gelmiştir. Üçüncü olarak ABD karşıtlığı Çin-Rus yakınlaşmasında önemli bir yere sahiptir. İki kutuplu sistem çökünce Çin, tek süper güç olarak kalan ABD ile ilişkilerini geliştirmek zorunda kalmıştır.

1990'ların başında Çin'in ABD ile işbirliği yapmaktan başka seçeneği yoktu. 1970'lerden buyana Çin ve ABD arasında kurulan karşılıklı çıkarlar ve bağımlılık iki ülkeyi daha yakın hale getirmiştir. Böyle yakın ilişkilerin bir anda son bulması mümkün değildir. Bu yüzden Pekin, Washington ile karşılaştığı sorunlarda kendisine destek çıkacak yeni ittifaklara ihtiyaç duymuştur. Rusya ise 1991-95 arası dönemde serbest piyasa ekonomisi ve liberal demokrasi ilkelerini benimsemiş ve Batı'nın, özellikle de ABD'nin

çıkarlarıyla tamamen uyuşan bir dış politika izlemeye başlamıştır. Ancak bu dönemin sonlarına doğru Moskova, başlardaki aşırılıkları gidermeye çalışmış ve bu süreçte Çin ve Kuzey Kore ile yakınlaşmasıyla liberalleşme sürecini hızlandırmıştır. Çünkü Moskova, Batı ile çok iyi geçinmesine rağmen dünyadaki, özellikle Avrupa ve Asya'daki oluşumlardan dışlandığını düşünmüştür (Çolakoğlu, 2004: 175).

Bu örgütün kurulmasındaki öncü amaç güvenlik olmasına karşın Çin'in Rusya ve Orta Asya'da bulunan doğalgaz ve petrol ithalatında işbirliği sağlamak istemesi belkide Rusya ile beraber çok kutuplu bir sistem oluşturma çabasını da hedeflemektedir. Fakat ekonomik anlamda hala bu başarıyı yakaladığını söyleyemeyiz (Şahin ve Erol, 2013: 129). Pekin, Orta Asya ülkeleri için Moskova'ya nazaran daha güvenilir bir ortak olduğunu göstermeye çalışmaktadır (Ayan, 2010: 46).

Batıdaki ekonomik gelişimini artıran ve bölgesel ticareti Orta Asya ve Rusya ile karayolu ve demiryolu bağlarıyla güçlendiren Çin, büyük bir çaba içerisinde. Çin'in bu bölgelerle yakın ilişkiler içinde olmasını zorunlu kılan etken ise gittikçe büyüyen enerji ihtiyacıdır. Çin, ekonomisini hızla büyütmüş ve petrole olan bağımlılığını arttırmıştır. Basra Körfezi üzerindeki bağımlılığını aza indirmek için çeşitli arayışlar içerisinde olan Çin, petrol boru hattı ile ilgili Rusya ve Kazakistan'ın da içlerinde bulunduğu bir dizi anlaşmaya imza atmıştır. Daha da önemlisi Soğuk Savaş bittikten sonra Amerika Birleşik Devletleri'nin tek ve süper güç olarak sahnede olmasını istemeyen Çin, bölgedeki ülkelere ortaklık teklifi sunmuştur (Yüksel, 2013: 3).

1990'lı dönemlerde, doğalgaz ve petrol rezervleriyle ilgi odağı olan Orta Asya bölgelerinde var olamaya çalışan ABD eski SSCB'nin etki alanlarına girmeye çalışmıştır. Bununla birlikte AB de bölge üzerinde çeşitli politik adımlar atacağını sinyallerini 1990'ların sonlarında vermeye başlamıştır. Doğu Avrupa ülkeleri, Batı Avrupa ülkeleriyle bütünleşme yolunda adımlar atmış ve AB'ye üye olmaya başlamışlardır. Moldova, Ukrayna, Beyaz Rusya bu ülkelerin dışında yer almaktadır. Balkan ülkeleri ise ilk olarak NATO sonrasında AB ile ilişkilerini geliştirmişlerdir. Bunun yanında AB, Güney Kafkasya'da Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'a ülkelerinin gelecekleri için olumlu tutumlar sergileyerek ilişkilerini geliştirmeye yönelik bir politika takınmıştır. Ayrıca Çeçenistan'ın da bağımsızlığını ilan edip Rusya'dan ayrılmaya çalışmasıyla artık Rusya, Çin ile örgüt kurmanın gerekliliği üzerinde durmuştur. AB ve ABD'nin Avrasya üzerinde

nüfuz edebilme politikalarına karşın Rusya, Çin ile ilişkilerini samimileştirmesi sonucunda ŞİÖ'yü kurmuştur (Kantarıcı, 2008 2-3).

Çin ve Rusya'nın Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin sürekli üyeleri olmaları örgütün uluslararası arenadaki saygınlığının artmasını sağlayabilecek bir unsurdur. Ayrıca bu iki büyük güç, bölge üzerindeki ABD çıkarlarını da dengede tutmaktadır (Yıldırım, 2005: 2).

Bu iki büyük güç de kendi bölgelerinde ABD'nin etkili oyunlar oynamasına, askeri alana nüfuz etmesine, enerji kaynaklarını kontrol altına almasına izin vermezler. Belirlenen bu hedef ideolojik olduğu kadar ekonomik gerçekleri ve rasyonelliği de içermektedir. Ekonomik gerçeklik ise Hazar bölgesine komşu olan ülkelerin enerji kaynaklarını ve kaynakların dağıtım yollarının kontrol altına alınmasıdır. Ayrıca ŞİÖ bir süre Rusya'nın "Çeçenistan" ve Çin'in "Doğu Türkistan" sorunundaki "burası bizim coğrafyamız" yaklaşımının temelinde oturmuştur (Zorlu, 2014).

Vladimir Putin'in 2000 yılı başında cumhurbaşkanlığını Yeltsin'den devralmasıyla Rusya, "pragmatik çıkarıcılık³" olarak adlandırılabilir yeni bir dış politika stratejisi uygulamaya başlamıştır. Putin'in bu dış politika yaklaşımının temeli Temmuz 2000'de imzalanan ulusal güvenlik çerçevesine dayanmaktadır (Çolakoğlu, 2004: 180).

"Rusya ile Çin, Şanghay İşbirliği Örgütü'nden çıkarları açısından karşılaştırılacak olunursa; Çin'in, Şanghay İşbirliği Örgütü içindeki özel konumundan ve ABD - AB ile daha iyi ilişkiler sürdürme çabası içinde olmasından dolayı Batı için bir aracı olarak daha avantajlı bir konumda olduğu söylenebilir" (Zeyrek, 2010: 880).

Rusya, Orta Asya ile münasebetlerini, askerî alan da dâhil olmak üzere, geliştirme çabalarını ŞİÖ bünyesinde yapmaktadır (Kamalov, 2011: 39). İlerleyen yıllarda NATO'nun doğuya doğru genişlemesi, ŞİÖ üyesi ülkelerin daha sıkı işbirliği içine girmesine neden olabilir (Örmeci, 2011: 5).

"Rusya'nın, Çin'in ihtiyaç duyduğu yüksek teknolojili ve ucuz silahları temini, iki ülke arasındaki ikili ilişkileri geliştiren önemli bir unsurdur. NATO'nun Doğu Avrupa ve Karadeniz havzasına doğru genişlemesini Rusya tehdit olarak algılamak, Çin de ABD'nin insan hakları konusundaki baskısından ve Tayvan'la olan silah ticaretinden rahatsız olmuştur" (Ayan, 2010: 48).

³ Pragmatik çıkarıcılık, Putin'in cumhurbaşkanlığına gelmesiyle birlikte ABD karşıtlığı görüşünde değişiklik olmuştur. Amerikan karşıtlığına dayalı Çin-Rusya ittifakının yerini, küresel stratejik istikrarın korunabilmesi için ABD ile sıkı işbirliği kurma isteği almıştır (Çolakoğlu, 2004: 180).

Yeltsin döneminin sonunda, 1999 yılında Yevgeni Primakov tarafından uygulanmakta olan çok kutupluluğa dayalı politikanın başarısızlıkla sonuçlandığı görülmektedir. Çünkü günümüz koşullarında tartışılmaz bir gerçek, ABD'nin Asya Pasifik bölgesindeki üstün konumudur. Kuzey Kore bile Koreler arasındaki bir temasta ABD'yle yakın diyalog içerisinde bulunmayı tercih etmektedir. Bu açıdan ABD'yi dışlayan herhangi çok taraflı bir işbirliğinin Asya açısından bile başarılı olma şansı yok denecek kadar azdır. Tokyo ve Seul ile kurduğu ittifak ilişkileriyle Washington, bölgedeki askeri ve siyasi statüyü korumakta ve Pekin'in askeri açıdan bir tehdit olabilecek konuma gelmesini de engellemektedir (Çolakoğlu, 2004: 179-180).

Putin'in dış politika anlayışının, eski Rusya Başbakanı Yevgeni Primakov'dan en önemli farkı ABD'ye yönelik izlenen tavır olarak görülmektedir. Putin tek kutupluluğa karşıdır, ancak Primakov gibi ABD'yi dışlamaya çalışmayıp, aksine küresel stratejik istikrarın korunabilmesi için Rusya ve ABD arasında sıkı işbirliğine önem vermektedir. Putin, Asya'ya da ağırlık vermekte ve Sibirya ile Pasifik bölgelerinin kalkınabilmesi için Asyalı ekonomilerle işbirliğini arttırmayı düşünmektedir. Asya'da bu kıtanın devlerinden olan Çin ve Hindistan ile ilişkileri geliştirmek Rusya için önem kazanmıştır (Çolakoğlu, 2004: 180-181).

Çin ve Rusya arasında gelişme aşamasında olan ilişkiler Eylül 1994'te 'yapıcı ortaklık' (constructive partnership), Nisan 1996'da 'stratejik ortaklık' (strategic partnership) seviyesine ulaşmıştır (Çolakoğlu, 2004: 175). Bununla birlikte 1999 yılında Amerikan-Japon arasındaki güvenlik işbirliğinin geliştirilmesine yönelik çalışmalar, Moskova ve Pekin'nin birlikte yürüttükleri "çok kutupluluk politikası" hususundaki işbirliği çalışmalarının artmasını sağlamıştır (Ayan, 2010: 48).

"Özellikle Afganistan'daki Taliban'ın İslâm devrimi ihracı politikalarına ve bölge ülkelerine yönelik terörist faaliyetlere karşı Şanghay Beşlisi ülkeleri dayanışma içerisine girmişlerdir. Bu oluşum ile başlangıçta askeri ittifak ve bloklaşma söz konusu değilken, Atlantikçi bloğun Avrasya'daki yapılanması olgusuna karşı Asya-Pasifik dayanışmasının temelleri atılmıştır. Böylece ŞİÖ ile Rusya gelecekte Orta Asya'nın kapılarını Batı kanadına yani ABD ve AB'ye sınırlandırmak, kaptırmamak ve kapatmak için bir koalisyon oluşturma yolunda önemli mesafe kat etmiştir" (Kantaracı, 2008: 2).

1.2.2. Şanghay İşbirliği Örgütü'nün Yapısı

“Şanghay Beşlisi”, 1996 yılında Çin Halk Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan’ın katılımıyla kurulmuş bir örgüttür. 2001 yılında da Özbekistan’ın örgüte destek vermesiyle “Şanghay Altılısı” adını almıştır. Şanghay İşbirliği Örgütü’nde gözlemci statüsünde yer alan ülkeler ise şunlardır; Hindistan, İran, Moğolistan ve Pakistan (Örmeci, 2011: 2). Başka bir deyişle Avrasya’nın güvenlik ve ekonomik alanlarıyla ilgili en güçlü bölgesel işbirliği teşkilatıdır. Çin’de bulunan bir şehrin adını alan ilk bölgesel örgüt olma özelliğini de taşımaktadır (Ayan, 2010: 43). Örgüt faaliyetlerini altı katılımcı üye ülke ve beş gözlemci ülkeyle sürdürmektedir. Örgütün merkezi Çin Halk Cumhuriyeti’nin başkenti Pekin’de bulunmaktadır. Rusya’dan Dmitry Fedorovich Mezentsev ise örgütün genel sekreterliğini üstlenmektedir (www.sectesco.org).

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi’nin daimi beş üyesinden ikisi olan Çin ve Rusya’nın bu örgütte önemli bir yeri olduğu aşikârdır. ABD, İngiltere, Rusya, Fransa, Çin, Kuzey Kore, Hindistan, Pakistan, İran gibi güçlü nükleer silahlara sahip olan devletlerin birçoğu bu örgüttedir. Dolayısıyla bu örgütün, dünyadaki en güçlü orduya sahip olduğunu söyleyebiliriz.

“Bu örgüt Çin’in dünya liderliğine soyunma girişimidir. Üye ülkelerin zengin yeraltı ve yer üstü kaynaklarına, belli düzeyde teknolojiye ve nitelikli insan gücüne sahip olması, ekonomik üretimde, tüketimde ve enerji alanında birbirini tamamlayıcı nitelikte olmalarını sağlamaktadır. Aynı zamanda örgüt, dünyanın en büyük pazarına sahip olabilecek, askeri, ekonomik ve siyasi bir güce erişme potansiyeline de sahiptir” (Deniz, 2012: 221).

Şanghay İşbirliği Örgütü’nün resmi dilleri, Rusça ve Çince’dir. Dünyadaki petrol üretimi ve kullanımı pazarının büyük çoğunluğunu bünyesinde barındırmaktadır ve ABD’ye karşı etkili tutum geliştirmektedir. Şanghay İşbirliği Örgütü’nün 2007 yılının Ağustos ayında yapılan Bişkek Zirvesi’nde dönemin Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin’in ‘Tek kutuplu dünya kabul edilemez.’ sözü birlikteliğin misyonunu açıklar niteliktedir.

“Örgüte üye ülkeler 300 kilometrekare toprağı kapsamakta ve Avrasya kıtasının 3/5’ine denk gelmektedir. 1.455 milyar nüfusa sahip olan bu örgüt dünya nüfusunun ¼’ini teşkil etmektedir. 2004’te Moğolistan ve 2005’te Hindistan, Pakistan ve İran’ın da örgüte gözlemci üye ülke olarak iştirak etmesiyle ŞİÖ artık Avrasya’nın en büyük ekonomik ve güvenlikle ilgili bölgesel teşkilatı haline dönüşmüştür” (Örmeci, 2011: 2).

Örgüt daha çok Çin ve Rusya arasındaki SSCB'nin dağılmasından sonra meydana gelen sınırdaki problemleri çözmeye gerekçesiyle kurulmuştur. Ancak, zamanla üyeler arasında askeri, ekonomik ve kültürel bağlar oluşmuş, Batı bloğu ve ABD'nin karşısındaki 2. blok gücü oluşturmuştur. Bu yönüyle soğuk savaş döneminin askeri paktlarından Varşova Paktı'na ve Karşılıklı Ekonomik Yardımlaşma Konseyi'ne (COMECON) benzetilmiştir (Örmeci, 2011: 2). Söz konusu konjonktürde Türkiye, jeopolitik ve jeostratejik konumundan dolayı istikrarlı olmayan bölgeler olarak nitelendirilen Balkanlar, Orta Doğu ve Kafkasya'nın göbeğinde bulunmasından dolayı, ülkenin toprak bütünlüğünü, ulusal bağımsızlık ve egemenliğini ayrıca ülke çıkarlarını koruma ilkelerine dayanan savunma politikasını yürütmektedir (Akal vd., 2011: 2). Bu politika çerçevesinde ŞİÖ, Türkiye için önemli bir partner olma potansiyelini muhafaza etmektedir.

ŞİÖ, 2004 yılından itibaren BM nazarında gözlemci rolünü oynamaktadır. Bünyesinde kurumsallık adına Özbekistan'daki Bölgesel Anti-Terör şubesi, Konseyler ve Sekreteryayı barındırmaktadır. ŞİÖ Rusya ve Çin'in işbirliğinin simgesidir ve soğuk savaşın ardından "tek kutuplu dünyayı" kabul etmeyen kuruluş olma özelliği taşımaktadır (Zorlu, 2014: 1).

Şanghay İşbirliği Örgütü hızlı bir şekilde kurumsallaşan, petrol ve doğalgaz gibi enerji kaynakları, önemli geçiş güzergâhları ve kavşak noktaları, büyük bir pazar ve üretim yeri olma gibi özelliklere sahip bir coğrafya üzerinde kurulu olan, tarihî derinliğe ve birikime sahip ülkelerin üye olduğu, yeni doğmuş ama hızlı bir şekilde büyümüş bir uluslararası entegrasyondur (Yıldırım, 2006: 1).

Ocak 1996'da Yevgeni Primakov'un başbakanlığa atanmasıyla, Moskova'nın hem genel dış politikasında hem de Asya politikasında çok farklı bir yol izlenmeye başlanmıştır. Primakov, ABD'nin tek kutup kalmasına tepki olarak çok kutuplu bir politika izlemiş ve bunu Asya politikasına da yansıtmıştır. Bu çerçevede Çin ile stratejik ortaklık bağı kurulmuş, Japonya'yla olan ilişkiler geliştirilip güçlendirilmiş ve Kore politikası yeniden ele alınarak Seul'le mevcut ilişkiler korunurken, uzun zamandır ihmal edilen Kuzey Kore ile daha yakın ilişkiler kurmaya özen gösterilmiştir (Çolakoğlu, 2004: 177).

Çin ve Rusya ile birlikte ŞİÖ'ye katılan ülkeler stratejik zorunluluk hissederek ortaklık kurmuşlardır. Ancak 11 Eylül saldırıları sonrasında ABD'nin sorunlu bölge niteliğindeki Afganistan'a yerleşmesi Orta Asya'da Rusya ve Çin'in liderliğine bir

yenisinin eklenmesi olasılığını gündeme getirmiştir. Bu durum ŞİÖ'nün başarısı açısından bazı sorunların ortaya çıkacağı korkusunu doğurmuştur (Çolakoğlu, 2004: 174).

“11 Eylül saldırısı sonrası ABD ve NATO güçlerinin Rusya ve bazı bölge ülkelerinin desteğini alarak Orta Asya'ya girmesiyle örgütün tamamen yıkılacağı ileri sürülmüştür. Ancak AB ile NATO'nun doğuya doğru genişlemesi ve ABD'nin Avrasya'ya yönelmesi, Orta Asya ülkelerinin Batı'nın bölgede sürdürmeye çalıştığı devrimlere karşı tepkileri, Rusya'nın enerji fiyatlarının artmasıyla yeniden güç toplaması ve en önemlisi Çin'in bir ekonomik ve askerî güç olarak yükselmesi ABD'nin bölgedeki etkisini belli ölçüde kırmıştır” (Örmeci, 2011: 5).

ABD'nin Orta Asya'ya yerleşeceği düşüncesi ve bunu onaylar biçimde ABD'nin bazı bölgelerde harekâtlar yapması, ŞİÖ'yü askeri işbirliğine yönelmek hususuna üye ülkeleri itmiştir. Bu nedenle askeri olarak ilişkiler ilerletilmiş ve ABD'nin bu hareketlerine karşılık askeri tatbikatlar yaparak bu oluşuma hız kazandırılmıştır. (Akal vd., 2011: 2).

Putin'in “Soğuk Savaş sonrasında öngörülen tek kutuplu dünya da kendini gerçekleştirememiştir. Tek kutuplu dünya nedir? Tek egemenin, tek efendinin olduğu bir dünya demektir ve bunun demokrasiyle kesinlikle hiçbir ortak noktası yoktur. Bu tek devlet, en önemlisi ve en basta ABD, her yönden ulusal sınırlarının ötesine geçmiştir. Günümüz dünyasında, tek kutuplu dünyanın kabul edilemez olmasının yanı sıra, aynı zamanda imkânsız olduğu kanaatindeyim. Bundan daha önemlisi, model bizatihi kendisi kusurludur, çünkü esas gereği modern uygarlık için ahlaki bir temel yoktur ve olamaz” ifadeleri siyasal çevreler tarafından yeni bir soğuk savaşın ilanı olarak yorumlanmıştır (Ayan, 2010: 44).

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin dağılması ile birlikte Orta Asya ülkeleri küresel ve bölgesel yeni atılımlara yönelmişlerdir. Bölge ülkelerinden yalnızca ikisi Tacikistan ve Kırgızistan “Dünya Ticaret Örgütü”ne üye olmuştur. Bölge ülkeleri küresel anlamda ticaretin serbest olmasında kendi siyasal, sosyal ve ekonomik yapıları sebebiyle çekinerek yaklaştıkları halde, bu ülkelerinin büyük bir bölümü bölgesel ticaret anlaşmalarına, entegrasyon ve işbirliklerini yeşil ışık yakmaktaydılar (Çatalbaş, 2013: 143). Pekin öncelikle Orta Asya cumhuriyetlerinin istikrarlı ve sağlıklı bir şekilde kalkınması için girişimlerde bulunmuş, bu amaçla da yeni bağımsız devletleri tanıma hususunda vakit kaybetmemiş, hemen bu ülkelerde diplomatik temsilcilikler açmıştır.

“Asya kıtasında güç merkezlerinin mücadele sahasını, Türk devletlerinin bulunduğu merkezi kısım oluşturmaktadır. SSCB'nin dağılması, ABD'nin 11 Eylül Saldırıları'ndan sonra bölgeye yönelmesi ve Hazar Havzası'nın zengin enerji kaynakları sahanın jeostratejik önemini artırmıştır. Bu durum, Asya'da iki güç merkezi yerine üçlü güç merkezini ortaya çıkarmıştır: ABD, Rusya ve Çin” (Deniz, 2012: 219).

Orta Asya devletlerinin tamamı ‘landlocked’ sözcüğüyle adlandırılan denize çıkışı olmayan ülkeler sınıfındadır bu yüzden ulaşım onlar için önemli bir ihtiyaçtır (Şahin ve Erol, 2013: 114).

“Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ), özellikle yükselen iki güç Çin ve Rusya ile beraber bu bölgesel bütünleşme çabalarının etkinleştiğini ve ne siyasi ne de ekonomik anlamda yetersiz kalan bir girişim olmadığını göstermektedir” (Zeyrek, 2010: 872).

Şanghay İşbirliği Örgütü 1990’lı yıllarda, Çin Halk Cumhuriyeti ile Sovyetler Birliği arasındaki sınır sorunlarının çözümü sürecinde doğal bir gereksinimden meydana çıkmıştır. Sovyetler Birliği’nin dağılmasından sonra kurulan yeni devletlerin birçoğu tarafından hissedilen bir gereksinim olmuştur. 1990’lı yıllarda varlığını hissettiren ABD merkezli ve tek kutuplu dünya, 2000’li yılların ilk çeyreğinde yerini Çin ve Rusya’nın katılımıyla üç kutuplu dünyaya bırakmaktadır ve bu yapı Şanghay İşbirliği Örgütünün varlığıyla gerçekleşmektedir. ABD-Rusya-Çin üçlüsünün ilişkileri nasıl şekilleneceği de Asya’nın geleceği açısından önem arz etmektedir (Deniz, 2012: 217).

Avrasya bölgesine nüfuz edemeyecek kadar uzakta olan fakat ülkede yaşananlara müdahale edecek kadar güçlülüğünü koruyan ABD, bölgedeki amacını, *“tek bir gücün bu jeopolitik bölgeyi kontrol etmesini ve bunun için gerekli finansal ve ekonomik çabaların küresel toplum tarafından engellenmesini sağlamak”* biçiminde belirtmiştir. Buna ek olarak, kendisi direkt olarak müdahale etmeden bölgedeki ülkelerin ekonomik dönüşümlerini sağlamak istemiştir. Bu döngüde örnek devlet gösterilen ülke Türkiye’dir. (Şahin ve Erol, 2013: 127).

ABD, 11 Eylül sonrası dönemde orta alanlara yerleşerek Avrasya’da bulunan hakimiyeti sağlam devletler (Çin, Rusya, İran, Pakistan ve Hindistan gibi) etkilerini meydanlara göstermek ve komşulukluk durumlarını ortadan kaldırarak onları kendi topraklarına katmak ister. ABD’nin bu seferki hedefi başkadır. Her zamankinden farklı olarak orta bölgeyi sahiplenerek etrafındakilerin kabuklarına çekilmesini amaçlayan yeni bir politika yürütülmektedir. Böyle bir yol izlemesinin nedeni şudur; ABD, Orta Asya’daki varlığını Kafkasya bölgesinden yararlanarak ve Avrasya’daki bölgesel güçlere bağlı olmayarak koruyabilmesidir. Dolayısıyla Batı’ya ve Orta Asya’ya sağlıklı ve güvenli bir biçimde Kafkasya aracılığıyla ulaşabilmek ABD için zorunlu hale gelmiştir. ABD Özbekistan ve Kırgızistan bölgesindeki hava üslerine yerleşerek, Afganistan’ı kontrol altına alacağı bahanesine sığınarak bölgedeki demokrasi, enerji kaynakları ve güvenlik

alanlarındaki söz sahipliğine devam etmek istemiştir. Burada amaç, hem Afganistan'a nüfuz edebilmek için Orta Asya ülkelerine üs kurabilmek ve zengin petrol yatakları üzerinde hâkimiyeti sağlamak hem de bu ülkelerdeki “serbest piyasa ekonomisi”ni ayakta tutarak oluşan pazarlara rahatça sahip olabilmektir. (Ayan, 2010: 41, 45). Afganistan operasyonları için önem arz eden Manas üssü, 2001 senesinden itibaren operasyonların yapıldığı bölgeye bir buçuk saat gibi kıza sayılabilecek uzaklıkta olması sebebiyle stratejik öneme sahiptir (Ayan, 2010: 44).

“11 Eylül 2001'deki terör saldırılarından sonra ABD'nin Afganistan'a askeri müdahalesiyle birlikte, Orta Asya'da yeni bir dönem başlamış ve ŞİÖ bu gelişmeden olumsuz olarak etkilenmiştir. ŞİÖ'nün varlığını devam ettirebilmesi için Çin ve Rusya'nın sergileyeceği tavır büyük önem taşımaktadır. Çin ve Rusya arasında ortak çıkarlara dayalı işbirliği devam ettiği sürece, ŞİÖ de varlığını koruyup geliştirebilecektir” (Çolakoğlu, 2004: 173).

NATO'nun Avrupa'da genişlemesine tepki olarak Rusya da ABD'nin liderliğinde oluşturulan Doğu Asya güvenlik sistemine alternatif bir yapılanma içerisine girmiştir. Bu dönemde Çin de ABD'nin Tayvan politikasından rahatsızlık duyduğu için Rusya'yla daha rahat işbirliğine gitmiştir. Nisan 1997'de gerçekleştirilen Pekin ziyareti sırasında Rusya Savunma Bakanı Igor Rodionov, Koreler, ABD ve Çin arasında nükleer silahların da kullanıldığı bir çatışma çıkması durumunda Rusya'nın buna kayıtsız kalmayacağı açıklamasında bulunmuştur (Çolakoğlu, 2004: 178.)

ŞİÖ, üç gözlemci üyenin de örgüte katılmasıyla, Orta Asya'dan sonra Güney Asya ve Ortadoğu ülkelerine de ulaşmıştır. Fakat üye ülke sayısı çoğaldıkça çıkarlar farklılaşmakta gelecek odaklı yapılan işbirlikleri zorlaşmaktadır. Bu doğrultuda Çin güvenliğini sağlamak ve ekonomisinin güçlü kılmak isterken Rusya ülkelerarası siyasî etkinliğini artırmak ister. Doğal kaynakları kullanarak enerji elde etmek ve güvenliği arttırmak gibi hedeflerini gerçekleştirmeye çalışan, başka ülkelere destek alan ve aralarındaki ilişkilerin güçlenmesini isteyen Pakistan Hindistan'la, Rusya ise Orta Asya ile etkileşim içine girmiştir. Dış baskılara karşı koyabilmek için Çin ve Rusya'nın temelinde bulunduğu ŞİÖ'nün desteğine muhtaç olan ülke de İran'dır. Öte yandan Orta Asya ülkelerinin durumu da pek iç açıcı değildir çünkü bölgedeki ülkeler dış devletlerin müdahalelerine maruz kalmaktadırlar ancak kendi yapılarını da sürdürme gayretindedirler. Bu duruma karşın ŞİÖ, bölgesel örgüt olma yolunda gittikçe etkisini arttırmıştır (Ayan, 2010: 43).

“1996 ve 1999 yılında yapılan anlaşmalarla 758 km.lik Kırgızistan-Çin sınırı boyunca uzanan Uzeng-Kuş drenaj sahası sınırı belirlenmiştir. Kırgızistan Parlamentosu Mayıs 2002’de aldığı bir kararla bu sınır düzenlemesini onaylamıştır. Yine 1994, 1997 ve 1998’deki anlaşmalarla Kazakistan-Çin sınırı ve 1999’da yapılan anlaşmayla da Tacikistan-Çin sınırı belirlenmiştir. Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra Rusya’nın Çin sınırı Pasifik bölgesinden ibaret kalmıştır. 1960’ların sonlarında çatışmalara yol açan Amur Nehri havzasındaki sınır ihtilafları Rusya-Çin stratejik ortaklık ilişkisinin etkisiyle artık tamamen gündemden düşmüştür” (Çolakoğlu, 2006: 43).

Gelinen süreçte 2012’de Afganistan da örgüte gözlemci statüsüyle üye olmuştur. Böylece ŞİÖ’nün 6 üyesi, 5 gözlemcisi (Moğolistan, Afganistan, Hindistan, Pakistan, İran), üç Diyalog ortağı (Türkiye, Beyaz Rusya, Sri Lanka) ve pek çok zirve misafirleri (Kolektif Güvenlik Örgütü, Bağımsız Devletler Topluluğu, Türkmenistan, Güneydoğu Asya Uluslar Birliği (ASEAN), Birleşmiş Milletler (BM) yer almaktadır. Kuruluşun sekreteryası Pekin’de olmakla birlikte terörizmi ortadan kaldırmaya yönelik girişimlerin merkezi de Taşkent’te bulunmaktadır.

“Örgüt üyelerinin 2010 yılı GSMH toplamı 7.67 trilyon dolardır ve bu rakam dünya ekonomisinin 1/8’ine denk gelmektedir. Yine 2010 rakamlarına göre üye ülkelerin toplam dış ticaret hacimleri 3 trilyon 176 milyar dolara ulaşmış bulunmaktadır. Çin’in örgütün beş üyesi ile 2001’de 12.22 milyar dolar ticaret hacmi 2012’de 84.7 milyar dolara ulaşmıştır. Buna göre ŞİÖ, 2001 yılından bu yana gerek siyasi gerekse ekonomik olarak oldukça büyük gelişim göstermiştir” (Özdaşlı, 2012: 116).

2003 yılında ekonomi ve ticaret işbirliği programı, ŞİÖ’ye üye olan ülkeler tarafından imzalanarak bu alandaki işbirliğini artırma girişiminde bulunulmuştur. Üye ülkeler kendi ekonomilerinin güçlendirmek ve işbirliğini sağlamlaştırabilmek için kendi içlerinde ikili ilişkileri (Çin - Rusya; Çin -Kazakistan; Çin - Özbekistan) kurmaktadır. Bu girişimler ve ilişkiler gelecekte refah vadeden bölgedeki üye ülkelerin arasında “serbest ticaret bölgesi” yaratabilmeyi amaçlamaktadır (Çatalbaş, 2013: 151).

Dünya nüfusunun hemen hemen yarısına egemen olan ŞİÖ, altın, doğalgaz, uranyum gibi çeşitli ve zengin doğal kaynaklara da sahiptir. Statüsü gözlemci olan ülkelerin (Pakistan, Hindistan, İran, Moğolistan ve Afganistan) kuruluşu tam anlamıyla üye olması, kuruluşun dünya devletleri üzerindeki gücünü arttıracaktır (Kartal ve Sofyaloğlu, 2011: 24).

ŞİÖ’nün temelinde ekonominin güçlülüğü esas alınsa da ilerleyen zamanlarda sınır güvenliğini koruma ve terörizmle ilgili anlaşmaların yer alması örgütü ekonomik yapıdan

siyasî bir yapıya taşımıştır (Gökçe, 2008: 189). Interbank, Şanghay İş Kurulu ve Şanghay Kalkınma Fonu'nun kurulması, "Merkezi Asya Ortak Pazarı"nın oluşturulması gibi ekonomiyi kalkındırmaya yönelik amaçlar, farklı kaynaklara ve becerilere sahip olan üyelerin, bu becerilerinin ortak kullanılmasını sağladığı ölçüde, hem ekonomik düzlemde hem de ticaret platformunda kayda değerler gelişmeleri sağlayacaktır (Kartal ve Sofyalıoğlu, 2011: 24).

ŞİÖ bünyesindeki askeri işbirliği 2003 yılında, ilki Doğu Kazakistan'da Çinli yetkililer, Kazak, Kırgız ve Rus kuvvetleri tarafından; diğeri de Sincan bölgesinde Çin-Kırgız antiterör uygulaması tarafından sağlanmıştır. ŞİÖ, 2003 yılının haziran ayında antiterör merkezini Taşkent'te açılmıştır. Rusya ve Çin de 2005 yılının ağustos ayında 'Barış Misyonu 2005' ismiyle Rusya'daki Vladivostok şehriyle Çin'deki Shandong Yarımadası'ndaki askeri uygulamayı karada, denizde ve havada olmak üzere 10.000 askerle gerçekleştirilen güçlü bir uygulama yapmışlardır. Orta Asya'daki radikal dini gruplara set çekmek ve ABD'nin uygulamak istediği tek merkezli olma düşüncesine tepki verilmesi askeri uygulamanın hedefleri arasındadır. (Ayan, 2010: 48). Bunları 2006 ve 2007 yılında yapılan askeri uygulamalarla 'Vologograd-Antiterör 2008' ve 'Barış Misyonu 2009' isimlerini alan 2008 ve 2009 askeri uygulamaları izlemiştir. Üye ülkeler ŞİÖ'nün işlevselliğini daha da güçlü kılabilmek için Çin ve Rusya arasındaki yapılan ortak askeri uygulamalar yaparak ve bunların bir kısmına ŞİÖ ülkelerini de dahil ederek gerçekleştirmektedir (Kamalov, 2011: 40).

Müslüman Uygur Türkleri'nin yaşadığı Doğu Türkistan'ın konumu, Çin için Hazar Havzası politikaları konusunda önemli bir etkidir. Çünkü Çin bölgede yaşayan ve Müslüman olan Kazak-Kırgız Türkleri ile sınır komşusu olmasını bir tehdit olarak algılamaktadır. Buyüzen Çin bu ülkelere karşı tedbirli davranmıştır ancak 1996 yılında kurulan Şanghay İşbirliği Örgütü'nün temelinde bulunan sınır güvenliği ile işbirliği anlaşmalarıyla güvensizlik durumu ortadan kalkmış, iliki ilişkiler oluşmaya başlamıştır. Fakat Çin'in Doğu Türkistan'da nükleer denemeler yapması, bölgedeki petrol yataklarının zenginliği ve burada Müslüman Türk halkının yaşaması bölgeyi sorunlu hale getirmiştir (Gökçe, 2008: 202).

Tablo 2.1: Orta Asya Ülkelerinin Dış Politika Uygulamaları

Ülke	Alan ve Ortakları	Dış Politikadaki Uygulamalar	Bölgesel Örgütlere Üyelikleri
Kazakistan	Ekonomi: Rusya, Çin, BDT, ABD Siyasi: Rusya, Çin, ABD	1. Çok yönlü dış politika 2. Rusya ile birlikte entegrasyon projeleri 3. Çin ile yatırım projeleri 4. ABD ile enerji projeleri	ŞİÖ, AEİÖ, BDT, KGAÖ Bütün örgütler çerçevesinde entegrasyondan yana.
Özbekistan	Ekonomi: Rusya ve Çin Siyasî ve Askerî: Rusya ve Çin	1. 1.ABD ve AB ile sorunlar. 2. Rus ve Çin yatırımlarına ilgi. 3. Terörizm ile mücadele.	BDT, ŞİÖ, AEİÖ, KGAÖ Bütün örgütler çerçevesinde daha çok ikili ilişkilere önem vermektedir.
Kırgızistan	Ekonomi: Rusya, Çin, ABD, AB, Kazakistan. Siyasî ve Askerî: Rusya, Çin, ABD.	1. Yatırımlara ilgi. 2. Terörizm ile mücadele 3. Rusya ve Kazakistan'a olan göçlerin engellenmesi 4. Askerî üsler	BDT, ŞİÖ, AEİÖ, KGAÖ Bütün örgütler çerçevesinde entegrasyondan yana.
Tacikistan	Ekonomi: Rusya, Çin, ABD, Kazakistan, İran Siyasî ve Askerî: Rusya	1. Yatırımlara ilgi 2. Rusya ve Kazakistan'a göçlerin engellenmesi 3. Askerî üsler	BDT, ŞİÖ, AEİÖ, KGAÖ Bütün örgütler çerçevesinde entegrasyondan yana.

Kaynak: Kamalov, 2011: 34.

Rusya'nın örgüt üyesi ülkeler ile ticareti 2001 yılında 26 milyar dolar iken, 2005 yılında 41 milyar dolara yükselmiştir. 2006'da Çin ile ticaret hacmi 33 milyar doları bulmuştur. Çin'in Orta Asya ile ticareti 1992'de 465 milyon dolarken, 2005 yılında 7,7 milyar dolara yükselmiştir. ŞİÖ üyeleri ile olan ticaret hacmi 2005'te 38 milyar doları bulan Çin'in bu artışı örgütün kurulmasından itibaren % 212'yi bulmuştur (Çınar, 2008: 33-34).

1990'ların ilk yarısında, Çin'in özellikle Kazakistan ve Kırgızistan ile olan ticareti var olan uzun sınırların etkisiyle oldukça artmıştır. Çin ile Kazakistan arasında yapılan ticaretin boyutu 1996 yılında beş yüz milyar dolara ulaşmış ve ticari uygulamanın % 90'ı Doğu Türkistan üzerinden gerçekleşmiştir. O dönemde yalnızca Çin ile Kazakistan arasındaki ticari gelir, Türkiye' nin Orta Asya ile yaptığı ticari gelirden daha fazladır. Kazakistan, Kırgızistan ve Hong Kong Doğu Türkistan için güçlü ticaret ortakları olmuştur. Orta Asya ve Pekin arasındaki ilişkileri pekiştirmek amacıyla "Büyük İpekyolu" projesini başlatmıştır. Orta Asya aracılığıyla Çin'i doğrudan Orta Doğu ve Avrupa'ya bağlayacak olan bu projenin gerçekleşmesi Pekin için oldukça önemlidir. Orta Asya'daki Trans-Avrasya demiryoluna (1990) yeni bir demiryolu eklenerek Almatı (Kazakistan)-Urumçi (Doğu Türkistan) bağlantısı (1992) kurulmuş, bu sayede Doğu ve Batı Türkistan arasında sağlam bir ulaşım erişilmiştir (Çolakoglu, 2004: 177).

Rusya BDT dışında Şanghay İşbirliği Örgütü ile de bölgedeki gücünü korumaya çalışmaktadır. Örgüt, gerek bölgeyi koruma stratejilerinde gerekse ekonomi alanında kurulan sağlam işbirliği anlaşmalarında 2001 yılının Eylül ayından sonraki zamanlarda daha da önem kazanmıştır (Gökçe, 2008: 200). Rusya, mevcut dünya düzenindeki konumundan memnun olmadığı için ŞİÖ'ye önem vermektedir. Birleşik Milletlerin sürekli üyesi olan Rusya, veto etme hakkına sahiptir ve G-8'e üyedir. Fakat Rusya, Batı ülkeleri tarafından enerji ihtiyaçlarını karşılayan zengin petrol yatağı olarak görülmektedir. Rusya'nın örgütteki yeri aslında Batı ülkelerine karşı durabilecek bir güçte olduğunu gösterir niteliktedir. Uzmanlar, ŞİÖ'nün NATO'ya farklı bir seçenek olacağı görüşündedirler.

Batı ŞİÖ'nün amacı doğrultusunda bazı kaygılar taşımaktadır. Sorunlar yaşadığı İran ŞİÖ'de gözlemci statüsüne sahiptir. Aynı zamanda kara listesindeki Beyaz Rusya ise ŞİÖ'ye diyalog partnerliği yapmaktadır. Bu nedenler Batı'nın korkularını haklı çıkarmaktadır (Kamalov, 2011: 40).

Çin zamanla bölgede önemli atılımlar gerçekleştirmiştir ve bu durum onu ABD'nin karşısına yeni bir gücü çıkarmıştır. Rusya Şanghay İşbirliği Örgütü'nü kullanarak ABD ile baş etmeye çalışmıştır ve bu durum Çin'e örnek olmuştur. Bu rekabette örgütü kullanmak hedef haline gelmiştir. Şanghay İşbirliği Örgütünün hedefleri arasında üye devletlerin birbiriyle ekonomi alanındaki işbirlikçi ilişkilerini geliştirmek, radikal İslam tehlikesine karşı birlikte yürümek ve sınır güvenliğinin sağlanması da vardır. ŞİÖ'nün bölgesel bir

örgüt olma gibi bir amacı yoktur. Hazar çevresindeki rekabetin bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Kısacası bu örgüt, iki güçlü devlet olan Rusya ve Çin'in, özellikle ABD'nin bölge üzerindeki hakimiyetine karşı yaptıkları güçlü adımlardır (Gökçe, 2008: 202).

ŞİÖ terörizmi engelleme konusunda ülkelerle işbirliği yapmasını öngören amacı doğrultusunda ilk örgüt sayılabilir. Fakat örgüt genel anlamda potansiyelinin altında etkinlik göstermektedir. ŞİÖ'ye üye olan ülkelerin bölgeye yönelik düşüncelerinin ve hedeflerinin farklı olması bunun en büyük sebebidir. Bu farklılıkların en büyüğü Çin ile Rusya arasında gözlenmektedir. Fakat bu iki ülke bir konuda uzlaşmaktadır bu da ABD'nin bölgeden uzaklaştırılmasıdır. Çin örgütü bir pazar olarak görmekte ve örgütün askerî faaliyetlerden daha çok ekonomik sorunlarla ilgilenmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bu sayede Orta Asya ülkeleri ile ekonomik işbirliğini güçlü kılacaktır. Rusya ise ekonomik düzlemde Orta Asya ülkeleri ile Çin'in bulunmadığı "*Avrasya Ekonomi Topluluğu*" bünyesinde işbirliği içindedir ve Çin'in aksine ŞİÖ'deki askerî alanı öne çıkarmaktadır. Bu planıyla ekonomik açıdan Çin'i, askeri açıdan ABD'yi zayıflatmayı hedeflemektedir. Ayrıca ŞİÖ'nün Güney Asya ve Orta Doğu'yu da etkileyebilmesi için Hindistan ve İran ülkelerinin de örgüte üye olması gerekmektedir (Kamalov, 2011: 40).

Sonuç olarak ŞİÖ, bölgedeki barışın korunması, istikrarın sağlanması bakımından önemli bir örgütlenmedir ancak potansiyelin altında faaliyet vermektedir. Kuruluşu dinç kılan tutan konu, demokratikleşme sürecinde ABD'nin bölge üzerinde nüfuz etme çabalarını engellemektir ve bu tutumun başarılı olduğu söylenebilir (Kamalov, 2011: 40-41).

Şimdilik örgütün Batı'yı ve özellikle ABD'yi dengelediğini söylemek mümkün değildir. Ancak ŞİÖ, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinde bulunan beş üyeden ikisi olan Çin ve Rusya müthiş bir potansiyele sahiptir çünkü bu ülkeler güçlü nükleer silahlara sahip büyük bir ordunun yönetimini sağlamaktadırlar (Yüksel, 2013: 5).

1.2.2.1. Şanghay İşbirliği Örgütü Zirve Toplantıları

Şanghay Beşlisi'nin kurulmasından başlayıp, bu birliğin Şanghay İşbirliği Örgütü'ne dönüştürülmesinden bu yana, üye ülkeler arasında pek çok zirve toplantısı gerçekleştirilmiştir. Toplantı yerini ve tarihini Sekreteryaya belirler.

26 Nisan 1996'da Şanghay şehrinde ve 24 Nisan 1997'de Moskova şehrinde yapılan ilk iki zirve toplantısında, sınır güvenliğiyle ilgili anlaşmalar imzalanmıştır (Deniz, 2012:

220). Bu zirvelerde Şanghay Beşlisi ülkeleri eski Çin-Sovyet sınırında oluşturulacak yüz kilometrekarede bulunan bölge içerisindeki askeri kuvvetlerin ve konvansiyonel silahların miktarını azaltma kararı almışlardır.

Üçüncü zirve toplantısı Kazakistan'ın Almatı şehrinde 3 Temmuz 1998 tarihinde yapılmıştır. Daha önce oluşturulmuş olan Çin tarafı ile Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan'dan oluşan iki cephe sistemi terk edilmiştir. Bu sembolik değişiklik, Şanghay Beşlisi'nin Çin ile eski Sovyet cumhuriyetleri arasında sınır güvenliği konusunu düzenleyen bir oluşum olmaktan çıkarak çok taraflı bir işbirliği örgütüne dönüşmesi yolunda olduğunu göstermiştir (Çolakoğlu, 2004: 181). Bu zirvede ise ekonomi alanında yapılması planlanan işbirlikleriyle ilgili anlaşmalara yer verilmiştir.

Zirve toplantısının dördüncüsü 25 Ağustos 1999 tarihinde Kırgızistan'ın başkenti Bişkek'te yapılmıştır ve bu toplantıda ABD'ye karşı söylemler artmış ve çok kutuplu dünya düzeni ön plana çıkmıştır (Deniz, 2012: 220). Bu zirveye dönemin Rusya Cumhurbaşkanı Boris Yeltsin ve Çin Cumhurbaşkanı Jiang Zemin de katılmıştır. Bu toplantı Amerika'ya karşı geliştirilen politikaların yoğunlaştığı bir zirvedir. Bu toplantıda insan hakları ihlali iddialarının başka bir ülkenin ilişkilerine müdahale edemeyeceğinin gerekliliğine ve çok kutuplu bir dünyanın önemine dikkat çekilmiştir. Şanghay toplantıları içinde "Bişkek Zirvesi" o ana değin Amerika'ya yapılan en sert tutumun sergilenmesine sahne olmuştur (Çolakoğlu, 2004: 179).

Beşinci zirve 5 Temmuz 2000 tarihinde Tacikistan'ın başkenti Duşanbe'de yapılmıştır, toplantıda ekonomiden askeriye, güvenlikten ulaşım ve iletişime kadar pek çok konuda işbirliğine yönelik kararlar alınmıştır (Deniz, 2012: 220). Ayrıca örgütün üye sayısının artırılması yolundaki ilk işaretler verilmiştir. Şanghay Beşlisi'nin Haziran 2001'de Şanghay'da yapılan altıncı zirvesinde Özbekistan üyeliğe kabul edilmiş ve bu bölgesel kuruluşun adı ŞİÖ olarak değiştirilmiştir. Çin ile sınıra sahip olmayan Özbekistan'ın örgüte katılımıyla, bu bölgesel kuruluşun sınır sorunlarını düzenlemekten öte misyonlar üstleneceğinin işareti açıkça verilmiştir (Çolakoğlu, 2004: 181). Ayrıca 2001 yılının haziran ayında imzalanan bildirmede terörizm, ulusal ayrımcılık ve radikal dini gruplar hususunda örgüte üye olan ülkelerin işbirliği içinde olmaları alınan kararlar içindedir (Çolakoğlu, 2006: 42).

Kazakistan'ın başkenti Astana şehrinde 2005 yılında lider toplantısı gerçekleştirilmiş ve sonrasında alınan karar şu şekilde bildirilmiştir; Afganistan şehri üzerindeki fiili

operasyonların sona ermesiyle ABD bölge üssündeki askeri gücünü geri çekmelidir. (Gökçe, 2008: 201). ŞİÖ’de sunulan bildirgenin sonucuna göre “*Afganistan’daki terörle mücadele kampanyasında aktif askeri operasyonlar tamamlanırken, üyesi olan ülkelerdeki geçici altyapının kullanımının ve askeri varlığın sona ermesi için tarih belirlenmesini talep eder*” beyanıyla, ABD’nin bölgede bulunan üslerin istemediklerini resmen bildirmişlerdir. Toplantıda uluslararası ve bölgesel platformda daha etkili bir örgüt oluşturabilmek için ciddi kararlar alınmıştır. Rusya Cumhurbaşkanı Vlademir Putin, Çin Cumhurbaşkanı Hu Jintao ile bu zirveden önce görüşerek “21. Yüzyılda Uluslararası Sisteme Dair Ortak Bildirge”yi sunmuşlardır. Bildirgede sözkonusu devletlerin on yıl önce zamanın devlet başkanları Boris Yeltsin ve Jiang Zemin tarafından sunulmuş ve çok kutuplu bir dünyanın gerekli olduğunun vurgusu yapıldığı bildirgeyle benzer yapıdadır. 2005 Astana Zirvesi’nde epeydir örgütte üye statüsüyle konumlanmayı düşleyen Pakistan, Hindistan ve İran’a gözlemci statüsü verilmiştir. Böylece örgüt, Avrasya bölgesini saran bir nitelikte güçlenmiş ve dünya nüfusunun hemen hemen yarısını kapsar duruma gelmiştir (Ayan, 2010: 49).

“Rus yorumculara göre, örgütün bölge ülkelerinin çıkarlarını sağladığı için, daha esnek uygulamalar ve daha dinamik olması nedeniyle bu üç ülke örgüte dâhil edilmiştir. Bu üç ülke gözlemci olmasına rağmen, toplantılara hepsi üst düzey yetkilileri göndermiştir. Hindistan Başbakanı Natwar Singh, Pakistan Dışişleri Bakanı Şevket Aziz ve İran Cumhurbaşkanı Yardımcısı Parviz Davudi toplantıya katılmıştır” (Ayan, 2010: 43).

Astana Zirvesi’nde ortaya çıkan ŞİÖ’ye üyelik yaklaşımı, 2006 yılının haziran ayında yapılan “Şanghay Zirvesi”nde de devam etmiştir. ŞİÖ dünyanın ilgini bu toplantıyla yeniden üzerine çekmiştir. Çünkü İran, ABD’nin baskısına rağmen bu toplantıda devlet başkanı Mahmut Ahmedinecad tarafından en üst düzeyde temsil edildi (Ayan, 2010: 49). Başta terörizm-güvenlik olmak üzere pek çok sorunun çözülmesinde ŞİÖ’nün daha başarılı olması, etkin hale getirilmesi durumu 2006 Zirvesi’nde vurgulanmıştır. 2007 yılının Ekim ayında Hazar’a kıyısı olan devletler ile Tahran’da zirve toplantısı yapılmıştır. Rus lideri Putin yapılan zirvede, İran’a ABD tarafından yapılması muhtemel askeri operasyonların var olabileceği ihtimalinin Rusya açısından hoş karşılanmadığını dile getirmiştir. Aynı zamanda İran’ı nükleer enerji konusunda destekleyen Rusya, ABD’ye karşı sergilenen tutumda İran’ın yanında olmuştur (Gökçe, 2008: 201).

ŞİÖ; terörizm, dini radikalizm ve ayrılıkçılık konusunda ortak gündeme sahiptir. Bölgesel güvenlik kapsamında 2005’teki toplantısında ABD’nin Orta Asya’dan çekilmesi için de takvim istemiştir. ŞİÖ, ABD’nin terörizmle savaş konusundaki samimiyetine

güvenmemekte, bölgedeki güvenliğin sağlanmasında sadece kendi üyelerinin rol oynamasını istemektedir (Çınar, 2008: 33).

İlk ŞİÖ Başbakanları toplantısı 14 Eylül 2001 tarihinde Almatı şehrinde düzenlenmiştir. Toplantıda, “Bölgesel Ekonomik İşbirliğinin Temel Hedef ve Yönelimleri ile Ticaret ve Yatırım Alanlarında Daha Uygun Koşulların Oluşturulması Sürecinin Başlatılmasına İlişkin Mutabakat Muhtırası” imzalanarak bu toplantının düzenli bir olarak yapılmasını öngören mekanizma oluşturulmuştur. St. Petersburg’da 7 Haziran 2002 tarihinde düzenlenen “ŞİÖ Devlet Başkanları Zirvesi”nde ŞİÖ’nün şartları kabul edilmiş imzaları atılmıştır. Amaca ilişkin çeşitli konular görüşülmüş, ilişkiler, işbirlikleri, etkinlikler, ilkeler konuşulmuştur. Bir diğer ŞİÖ Devlet Başkanları Zirvesi ise 17 Haziran 2004 tarihinde Taşkent şehrinde düzenlenmiştir, toplantıda “Gözlemci Statüsüne İlişkin Yönetmelik” kararı alınmıştır. 2008’de Duşanbe’de düzenlenen Zirve’de de “ŞİÖ Diyalog Ortaklığı Statüsüne İlişkin Düzenlemeler” yapılmıştır. 2010’da Taşkent şehrinde düzenlenen “Devlet Başkanları Zirvesi”nde de örgüte yönelik genişleme koşullarını ortaya koyan “Genişleme Prosedürü Belgesi” ilan edilmiştir (www.mfa.gov.tr)⁴.

“ŞİÖ’ye üyelik üç aşamada gerçekleşebilmektedir. Bu aşamalar; diyalog ortağı, gözlemci üye ve tam üye olmaktır. 2002 yılında yapılan St. Petersburg Zirvesi’nin ardından örgütün genişleme tartışmaları gündeme gelmiş, üyelerin genişleme konusuna soğuk bakmalarına rağmen, halen gözlemci üye statüsünde bulunan Pakistan, Hindistan, İran ve Moğolistan’ın örgüte dâhil edilme ihtimali en yüksek ülkelerdir” (Çoğal, 2015: 6).

1.2.2.2. Şanghay İşbirliği Örgütünün Organizasyon Yapısı

Başta güvenlik olmak üzere ekonomi ve kültür alanlarında da işbirliğini öne çıkaran Şanghay İşbirliği Örgütü’nde kurumsal olarak yedi temel unsur faaliyet sürdürmektedir. Bu temel organlar örgütün temelini oluşturmaktadır (Yüksel, 2013: 1). Bunlar;

- Devlet Başkanları Konseyi
- Hükümet Başkanları Konseyi
- Dışişleri Bakanları Konseyi
- Ulusal Koordinatörler Konseyi
- Temsilcilikler Konseyi

⁴ T.C. Dışişleri Bakanlığı-Dış Politika-Uluslararası Kuruluşlar ve İlişkilerimiz, <<http://www.mfa.gov.tr/sanghay-isbirligi-orgutu.tr.mfa>> adresinden alınmıştır.

- Sekretarya
- Bölgesel Anti-Terör Ajansı.

1.2.2.2.1. Sekretarya

Sekretarya, teşkilatın, ana, daimi yürütme organıdır. ŞİÖ'nün sekretaryası Çin Halk Cumhuriyeti'nin başkenti Pekin'dedir. Burada örgütle ilgili tüm işler belgelenir, takip edilir, bütün faaliyetler için gerekli belgeler hazırlanır. Sekretaryanın bazı görevleri bulunmaktadır. Örgütün analitik, hukuki, kurumsal ve teknik faaliyetlerine destek sağlar. Örgütün dış bağlantılarını ve ŞİÖ çerçevesindeki işbirliğinin geliştirilmesi ile ilgili önerileri ŞİÖ Terörle Mücadele Yapısı (RCTS) ile birlikte formüle eder. Aynı zamanda, ŞİÖ organları tarafından benimsenen kararların yerine getirilmesini denetler.

Daimi Temsilcilikleri ile etkileşim içinde, üye devletlerin önerilerine dayanan taslak belgeler oluşturur ve Ulusal Koordinatörler Kurulu onayı ile ŞİÖ kurumları tarafından bir daha görüşülmek üzere, üye ülkeler arasında ŞİÖ kurumlarının gelecek toplantılarını, taslak gündemleri de dâhil olmak üzere onlara ulaştırır. Gerekli materyallerin yanı sıra, ŞİÖ kurumlarının toplantı yerleri ve tarihlerini kararlaştırır. Bahsedilen belgeler, eğer başka bir tarih belirtilmediyse, görüşmeler veya oturumlar başlamadan önce 20 günü geçmeyecek şekilde üye devletlere iletilir.

ŞİÖ çerçevesinde hazırlanan taslak anlaşma ve düzenlemelerin ön hukuki ve mali değerlendirmesini yapar. ŞİÖ, Bölgesel Yürütme Kurulu Terörle Mücadele Yapısı (Regional Counter-Terrorism Structure) ile birlikte takip eden altı ay için Örgütün faaliyetlerinin genel bir planını oluşturur. ŞİÖ kurumlarının ihtiyaçları için çalışır, kitaplar ve diğer açık malzemeler sağlamak için üye devletlerden referans talep etme hakkına sahiptir (www.sectsko.org).

1.2.2.2.2. Bölgesel Terörle Mücadele Yapısı (Regional Counter-Terrorism Structure)

Şanghay İşbirliği Örgütü Bölgesel Terörle Mücadele Yapısı İcra Komitesi (RCT), Özbekistan'ın başkenti Taşkent merkezli kalıcı bir kurumdur. Ana görevleri şunlardır: Üye devletler ve uluslararası organizasyonun, terörizm, bölücülük ve aşırılıkla mücadele konularını ele alır, yetkili kurumlar ile iş ilişkilerini sürdürür. Terörizm, ayrılıkçılık ve aşırılığa karşı mücadele ile ilgili uluslararası yasal belgelerin ortak hazırlanmasını sağlar (www.sectsko.org).

Zhang Xinfeng, 1 Ocak 2013 tarihinde ŞİÖ RCTS'nin İcra Kurulu Direktörü olarak atanmıştır.

1.2.2.2.3. Devlet Başkanları Konseyi

En üst düzeyli ve nihai karar mekanizmasıdır. Organizasyonun en üstünde yer alan Devlet Başkanları Konseyi devlet başkanlarının katılımıyla yılda bir kez toplanmaktadır. Diğer konseyler önceden üzerinde durdukları önemli meseleleri karara bağlanması için Devlet Başkanları Konseyi'ne havale etmektedirler (Yüksel, 2013: 2). Önemli konularda karar almak ve gerekli talimatları vermek üzere her yıl bir defa toplanmaktadır (Çoğal, 2015: 6).

Türkiye'nin başvurduğu Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) nezdindeki Diyalog Ortağı Statüsü, 6-7 Haziran 2012 tarihinde Pekin'de yapılan "ŞİÖ Devlet Başkanları Zirvesi"nde onaylanmıştır (www.mfa.gov.tr)⁵.

1.2.2.2.4. Hükümet Başkanları Konseyi

Örgütün sorunlarını çözmek ve işbirliğine dayanan stratejilerini tartışmak amacıyla yılda bir defa planlanan zirve Hükümet Başkanları Konseyi adıyla anılır (Yüksel, 2013: 2).

1.2.2.2.5. Dışişleri Bakanları Konseyi

Dışişleri Bakanları Konseyi üye devletlerin dış işleri bakanlarının bir araya gelerek oluşturdukları konseydir. Devlet Başkanları Konseyi'nden bir ay önce toplanan bu konsey, Devlet Başkanları Konseyinde tartışılması gerekenleri belirleyerek gündemini hazır etmektedir. Örgütün, politikalarının hazırlandığı, en işlevsel organlarından birisidir.

1.2.2.2.6. Ulusal Koordinatörler Konseyi

Ulusal Koordinatörler Konseyi yılda en az üç kez toplanmaktadır. Örgüte üye ülkelerin ulusal koordinatörlerinin katılımıyla diğer tüm organları yönlendirmektedir (Yüksel, 2013: 2).

1.2.2.2.7. Temsilcilikler Konseyi

Temsilcilikler Konseyi, üye ülkelerin işbirliği yaptıkları alanlarda savunma bakanları, polis teşkilatları, adalet bakanları ve diğerleri gibi temsilcilerin katılımıyla

⁵ T.C. Dışişleri Bakanlığı- Dış Ticaret Kronolojisi, <http://www.mfa.gov.tr/haziran__.tr.mfa> adresinden alınmıştır.

gerçekleştirilir. Bu konsey, kapsamlı görüşme ve anlaşmaların altyapısının oluşturulduğu bir organdır (Yüksel, 2013: 2).

1.2.3. Rusya – Çin ile ABD Arasında Yaşanan Sorunlar

Orta Asya'da var olan ABD egemenliği günden güne artmaktadır. Bu durum hem Şanghay İşbirliği Örgütü'nün bir güvenlik mekanizması olması yönünden saygınlığını azaltacak bir unsurdur hem de diğer devletlerin Rusya ve Çin'den uzaklaşmalarına ve ABD'ye sırt dayamalarına yol açacaktır. ABD'nin bu coğrafyadaki diğer devletlere yardım etmesinin karşılığı olarak bu devletlerin Rusya ve Çin'e rağmen süper güce yakın olmaları ve bir takım imtiyazlarda bulunmaları Şanghay İşbirliği Örgütü'nün tam bir birlik olamadığı yolundaki düşüncelere neden olmaktadır (Yıldırım, 2005: 2).

Putin'in yönettiği Rusya, sadece Batı yönlü bir politika izlememektedir. Putin döneminin en önemli özelliği Avrasyacılıktır. Önemli bir bölgesel güç olmayı ve Amerikan tek kutupluluğunu yok etmeyi isteyen Rusya, pragmatik çıkarıcılık adı altında yeni bir dış politika stratejisi uygulamaktadır. Ancak Putin, eski başbakanlardan Primakov'un aksine ABD ile olan ilişkilerine önem vermekte ve istikrarın bozulmasını istememektedir. Ayrıca ABD ile ilişkileri çok iyi olan Japonya ve hiç iyi olmayan Kuzey Kore'yle de iyi ilişkiler kurmaktadır. Çin ise hem Rusya ile aralarındaki sorunları gidererek ilişkilerini geliştirme yoluna gitmiş hem de kendisini hegemonyasına karşı tehdit olarak algılayan ABD ile önemli ticari ilişkiler içerisine girmiştir (Yıldırım, 2006: 1-2).

ABD, Rusya ve Çin arasında Soğuk Savaş Dönemi'nden beri devam eden, çözüme kavuşturulamamış bir nükleer rekabet sorunu vardır. ABD nükleer silahların yayılmasından en çok endişe duyan ülkedir. Amerikan Savunma Bakanlığı Pentagon'un Mart 2002'de nükleer silahlarla ilgili yayınladığı bir değerlendirme raporu ile Kongre'nin Temmuz 2002'de yayınladığı ABD - Çin Güvenlik Komisyonu raporunda, Çin ve Rusya, askeri ve iktisadi konularda rakip olduğu kadar nükleer bir rakip olarak da tanımlanmıştır. Çin, ekonomik ve askeri alandaki büyümesiyle Amerikan ulusal çıkarları için tehdit olarak değerlendirilmiştir. Ancak raporlara hem Çin hem de Rusya tepki göstermiş ve ABD yönetiminden açıklama istemişlerdir.

Nükleer silahlarla ilgili olarak 'Kapsamlı Denemelerin Yasaklanması Anlaşması' düzenlenmiş ancak Bush yönetimi bu anlaşmayı imzalamayı reddetmiştir. ABD yönetimi bir de Anti-Balistik Füze Anlaşması'ndan çekilince bu ülkelerin Washington'a olan

güvensizliği iyice artmıştır. Çin'in Mart 2002'de askeri modernizasyon için, savunma harcamalarında yüzde 17,3'lük artışa tekabül eden, 3 milyar dolarlık kaynak ayırması bu sürece bir tepki olarak yorumlanabilir. Çin de bu anlaşmayı imzalamamış olduğu halde, 1996'dan bu yana hiç nükleer deneme yapmamıştır. Ancak Washington nükleer denemelere tekrar başlarsa, Pekin'in de başlama olasılığı yüksektir. Rusya ise anlaşmayı imzalamış olsa da yeni bir nükleer silah programına başlayacak kapasiteye sahiptir. Üstelik Rusya ABD'yi yerle bir edebilecek ölçüde nükleer mühimmata sahip tek ülkedir. Bu yüzden nükleer silah sorunu, bu üç ülke arasındaki yapıcı işbirliği ortamını her an bozabilecek çok hassas bir meseledir (Çolakoğlu, 2004: 186).

Diğer bir önemli sorunu ise haydut devletler ve Tayvan oluşturmaktadır. Başkan Bush Ocak 2002'de yaptığı bir konuşmada kitle imha silahlarını elde etmeye çalışan İran, Irak ve Kuzey Kore'yi büyük birer tehdit olarak nitelendirmiş ve bu ülkeleri 'şer eksenî' olarak tanımlamıştır. ABD her ne kadar Kuzey Kore, Irak ve İran'ın kitlesel imhaya ve nükleer teknolojiye sahip olmasını engellemeye çalışsa da, Rusya ve Çin bu ülkelere silah satarak ve nükleer reaktör kurarak ikili iktisadi ilişkilerini geliştirmek istemektedir. Aynı şekilde ABD de Çin'in itirazlarına rağmen Tayvan'a silah satmaktadır. Çin Tayvan'ı kendisine ait bir vilayet olarak görmüş, Washington'un izlediği Tayvan politikasından her zaman rahatsızlık duymuştur. Başkan Clinton döneminde, Tayvan'ın bağımsızlığını desteklememe ve uluslararası kuruluşlara Tayvan'ın kabulünü teşvik etmeme gibi politikalar yürütülmüştür. Ancak George Walker Bush hükümetinin Tayvan'a verdiği diplomatik desteği arttırmasıyla bu politikalar anlamını yitirmiştir. ABD'nin Irak'a savaş ilan etmesi, Amerikan silahlarının Tayvan'a satılması, Rusya'nın İran'daki dört nükleer reaktör inşasına yardımcı olması, Çin'in Kuzey Kore'ye kimyasal ve nükleer silah yapımında kullanılacak malzeme satması ikili ilişkileri olumsuz yönde etkilemektedir (Çolakoğlu, 2004: 187).

ABD ile Rusya ve Çin arasında bir diğer sorun gümrük tarifeleri ve kotalarda yaşanmıştır. En son yaşanan ticaret savaşı çelik sektöründe olmuştur. ABD, çelik sektöründeki 175 bin kişilik iş hacmini korumak için Mart 2002'de ithalatı sınırlandırıcı bazı kısıtlamalar getirerek, Rusya ve Çin'in de dâhil olduğu 15 ülkeye bazı tarife ve kotalar uygulamaya başlamıştır. Bunun üzerine Moskova ve Pekin de ticari dengeleri sağlamak için yeni kısıtlamalar getirmiştir. Dış ticarete tek taraflı uygulanan kotalara, karşı tarafında

dengeleyici kotalar koymasına üzerine durum eşitlenir. Ancak bunun sonucunda ikili ticaret ilişkileriyle birlikte siyasi ilişkiler de zarar görmektedir (Çolakoğlu, 2004: 188).

Çin'in 2005 yılında ABD ile olan ticaretinden elde ettiği ticaret fazlası 114 milyar dolardır. Ayrıca ABD, sermayenin ve teknolojinin en büyük merkezi olma, dünya piyasalarındaki istikrarını etkileme konusunda büyük bir güce sahip olma, askerî ve diplomatik açıdan da çok güçlü olma gibi ayrıcalıklarından dolayı Çin için çok önemli bir ülkedir. ABD de başta cari açığın finanse edilmesi ve sermayenin kârını maksimum kılabilceği ülke olması açısından Çin'e ihtiyaç duymaktadır. Çin'in yükselişini devam ettirebilmesi, ABD'nin de mevcut süper güç konumunu sürdürebilmesi için Asya kıtasının sahip olduğu siyasi ve iktisadî gücü her iki ülkede birbirleriyle tam uzlaşa içinde kontrol edebilmeleri pek mümkün değildir. Ancak her iki ülkenin de birbirlerini inkâr etmek ya da saf dışı bırakmak gibi bir ihtimalleri söz konusu değildir (Yıldırım, 2006).

1.2.4. Orta Asya'da ABD Üsleri

ŞİÖ'nün ABD'ye yönelik ilk tepkisi kuruluşundan dört sene sonra, 2005'te Astana'da toplanan "Devlet Başkanları Zirvesi"nde verilmiştir. Toplantıda bulunan devlet liderleri, önemli kararlar almışlardır. Özellikle "11 Eylül 2001 Saldırıları"ndan sonra Amerika'nın Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan'daki üslerini çekmesi konusunda sert kararlar vermiştir (Yüksel, 2013:4).

"Bağımsızlıklarını yeni kazanan Orta Asya ülkeleri arasında Özbekistan, Rusya'dan en uzak duran ülkelerden biridir. Uzun süre boyunca ABD'nin Orta Asya'daki dayanağı olmuştur. Topraklarında Amerikan askerî üssünün açılmasına da müsaade etmiştir. Rusya'ya mesafe koyarak siyasi ve ekonomik bağımsızlığını korumayı amaçlayan Özbekistan, topraklarında Rus askerî üssünün yerleşmesine müsaade etmemiştir. Ancak Kırgızistan, Putin döneminde Rusya'nın Orta Asya'daki en büyük dayanağı hâline gelmiştir" (Kamalov, 2011: 28).

Bundaki en büyük etken, Özbekistan'da artan radikal İslamcı grupların ayaklanmalarıdır.

Özbekistan'da 2004 yılının Temmuz ayında "Hizb-Ut Tahrir Örgütü"ne bağlı olan "Ekremiye Grubu"na ait yirmi üç işadaminin "anayasal düzeni zorla değiştirme ve yerine İslami bir devlet kurma" gerekçesiyle tutuklanması sebebiyle Andican şehrinde çıkan ayaklanma yüzlerce kişinin ölümü ile sonuçlanan şiddet olaylarına dönüşmüştür. Bu bölge (Andican) radikal dinci grupların etkinliklerinin güçlü olduğu yerdir (Oğan, 2005: 1).

2005 yılında Özbekistan'ın Andican şehrinde 700 kişinin ölümüne ve çok sayıda Özbek'in Kırgızistan'a sığınmasına neden olan ayaklanma yaşanmıştır. Özbekistan başkenti Taşkent yönetimi bu olaylardan ABD'yi sorumlu tutmuştur. Andican olayları sonrası ABD Özbekistan'dan stratejik olarak geri çekilmeye başlamıştır. ABD'nin Kerimov'a karşı eleştirel tavrı her geçen gün artmış, Özbek lider kendi iktidarı için tehlike olarak gördüğü ABD ile kendi ölçüleri içinde mücadeleye girişmiştir. Kerimov bu mücadeleye girerken ABD'yi tek başına karşısına almak yerine buna uluslararası bir nitelik kazandırmak için Şanghay İşbirliği Örgütü'nü geçerli bir zemin olarak kullanmıştır. ABD'yi bölgede istemeyen iki büyük komşusu Rusya ve Çin'den destek beklemiş ve ŞİÖ kapsamında da beklediğini bulmuştur. ABD'ye karşı en büyük kozu olan, Karşı-Hanabad (K2) ABD askeri üssünün boşaltılması gerektiğini açıkça konuşmaya başlamıştır. Bu konuda da Temmuz 2005'te Kazakistan'ın başkenti Astana'da yapılan zirvede ABD üsleri resmen bölgeden gönderilmek istenmiştir. Sonuç olarak Andican olayları öncesinde Özbekistan yönetimi Hanabad'daki Amerikan üssüne gece uçuşları konusunda kısıtlama getirmiş, olayların ardından ise ŞİÖ'nün aldığı karar kapsamında üssün 90 gün içinde boşaltılmasını talep etmiştir (Ayan, 2010: 49-50).

NATO'nun Avrupa ve eski Sovyetler Birliği ülkeleri arasında güven oluşturmaya yönelik kurulan Barış İçin Ortaklık (BİO) programı çerçevesinde Özbekistan, Kırgızistan ve Kazakistan'la ortaklaşa bir "*barış gücü*" oluşturulmuştur. Bunun üzerine Amerika Kırgızistan ve Özbekistan'da üsler kurmaya başlamıştır (Ayan, 2010: 46). Ancak bu durum zaman içinde değişmiş ve ABD'nin üsleri kapatması istenmiştir. Kırgızistan'da 2005 yılında devrimle Özbekistan'da başarısız olan "Andican Ayaklanması"ndan ve Akayev iktidarının sona erdirilmesinden ABD sorumlu tutulmuştur. Özellikle otokratik⁶ rejimlerin bulunduğu Orta Asya ülkelerinde, Amerika'dan uzaklaşarak Rusya ve Çin'e yaklaşmışlardır. ŞİÖ, 11 Eylül olaylarından sonra kurumsallık adına ufak sarsıntılar yaşasa da bu durum örgütü Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı'na (AGİT) ve NATO'ya karşı tekrar güvenilir bir örgüt olarak kabul görmüştür (Ayan, 2010: 50).

Kırgızistan'da 2005 yılında devrim olmuş, Rusya yanlısı Devlet Başkanı Askar Akayev istifa etmiştir. Yerine geçen Kurmanbek Bakıyev, iktidarda 5 yıl kalmış ve bu süre içinde dış politikada yönünü Rusya'ya daha fazla çevirmiştir. Rusya, Kırgızistan'ın en

⁶ Otokrasi, monarşinin bir çeşididir. Yönetici, bütün siyasî yetkileri tek başında elinde bulundurur. Fakat monarşinin aksine yönetim miras yoluyla kalmamış kişi tarafından ele geçirilmiştir. Otokrat (buyurgan) rejimlerin temel özelliği, yönetimlerin halk adına karar vermesi, iyi, doğru ve güzel olanları dayatması, buna karşın halkın sorunlarını çözümlenmeyi de üstlenmesidir.

yakın müttefiki olmuştur. Bu nedenle 2005 yılı, Rusya'nın Orta Asya siyasetindeki dönüm noktalarından biridir. Bakıyev döneminde ekonomik sorunlar yaşayan Kırgızistan, ekonomik anlamda bütünüyle Rusya'ya bağlı durumdadır. Ancak Bakıyev, iktidarının son yılında Rusya'ya verdiği vaatleri yerine getirmemiştir (Kamalov, 2011: 32). Bu vaatlerin başında hiç şüphesiz ABD üssünün kapatılması gelmektedir.

Kırgızistan, uzun süre hem Rusya ile hem de ABD ile iyi ilişkiler yürütebilen nadir ülkelerden biridir. Ancak 2009-2010 döneminde Rusya ile ABD arasındaki gerginliğin artması ve Kırgızistan'ın ekonomik krize karşı koyamaması, Kırgızistan'ın başkenti Bişkek'i durum değerlendirmesine zorlamıştır (Kamalov, 2009: 1).

“Kırgızistan'daki devrimin ardından, Orta Asya'da ABD'ye ait tek üs olarak kalan Manas Havalimanı'ndaki Amerikan askeri tesisleri, Afganistan'daki operasyonlar için en önemli lojistik merkez olarak hizmet vermeye devam etmekteydi. Akayev'in ardından devrimle iktidara gelen Kırgızistan Cumhurbaşkanı Kurmanbek Bakıyev, ABD Savunma Bakanı Donald Rumsfeld'in Ağustos 2005'teki ziyareti sırasında hava üssünün statüsünün devam edeceğinin garantisini vermiştir” (Ayan, 2010: 44).

Manas üssü, özellikle Afganistan'da yürütülen operasyonlarda NATO kuvvetlerine ve ABD'ye lojistik anlamda yardım etmesinde, ABD açısından önemlidir. 1500 askerin bulunduğu bu üs için ABD, Kırgızistan'a yılda 150 milyon dolar ödemektedir. Bu gelir, Kırgızistan'ın devlet bütçesinin önemli bir kısmını oluşturmasına rağmen, Kırgızistan rakamın artırılmasını talep etmiştir. Bu talebe yanıt Rusya üzerinden gelmiştir. Bu yanıtta Moskova'nın Kırgızistan'a yeni krediler vereceğini, Rusya'ya olan borcunu sileceğini duyurmuş fakat karşılığında Amerikan üssünün kapatılmasını istemiştir. Bu teklifi kabul eden Kırgızistan, 2 milyar dolar kredi sözüyle ve 180 milyon dolar borcun silinmesi karşılığında, Amerikan üssünü kapatacağını duyurmuştur. Ancak Rusya tarafından desteklenmesine karşın Bakıyev üssü kapatmamış ve desteklerin kesilmesine neden olmuştur. Bunun üzerine Bakıyev iktidardan indirilmiştir. Kırgızistan'ın borcu karşılığında askeri teknoloji üreten devlet şirketinin neredeyse yarısına sahip olan ve Kırgızistan'a 2 milyar dolar kredi veren Moskova, böylece ABD'nin Kırgızistan'a üs için ödediği yıllık ücret miktarında (150 milyon dolar) yardımda bulunarak Amerikan üssünün kapatılmasını sağlamıştır (Kamalov, 2009). Kırgızistan parlamentosu 19 Şubat 2009 tarihinde, Manas'ta bulunan Amerikan hava üssünün kapatılmasına ilişkin devlet kararını onaylamıştır (Ayan, 2010: 44).

Kırgızistan'daki ABD üssünün kapatılması ve ülkenin güneyine Rus füzelerinin yerleştirilmesi, Moskova'nın bölgedeki etkisini artırarak konumunu sağlamlaştırmıştır (Kamalov, 2009).

2. ŞANGHAY İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ VE TÜRKİYE İLİŞKİLERİ

ŞİÖ, hem Türkiye’de hem de diğer ülkelerinde özellikle Avrasyacı yaklaşımlara ilgi duyulan bölgelerde büyük bir ilgiyle karşılanmıştır. Çünkü Sovyet sonrasında Avrasyacılık yaklaşımıyla kurulması planlanan “*Büyük Avrasya Kıtasal Jeopolitik Blok Projesi*”nin hemen hemen bütün temel aktörlerinin kuruluş içinde gözlemci üye ya da tam olarak yer alması bunun en büyük nedenidir (Erşen, 2013: 16).

2.1. Türkiye’nin Şanghay İşbirliği Örgütü Siyasi ve Ekonomik Durumu

Türkiye, Asya ile Avrupa kıtalarının önemli kesişim noktasında bulunan, kıtaları birbirine bağlayan bir köprü vazifesi görmektedir. Ekonomik ve siyasi gelişmesini yüzyıldan daha uzun bir süredir Batıya yönelik sağlamaktadır ve 1959’dan beri “Avrupa Birliği” üyesi olmaya çalışmaktadır. Ancak son yıllarda AB ile ilişkisinin durağanlaşması, Avrupalı bazı yetkililerin Türkiye aleyhine açıklamaları ve A ile ilişkilerdeki belirsizlikler, Türkiye’nin seçenekli işbirlikleri ve entegrasyonlar konusunu ön planda tutması ve bu konuda inceleme ve araştırmalarda bulunmasını gerekli kılmaktadır. Söz konusu seçenekler arasında son zamanlardaki gelişimiyle daha çok öne çıkan örgüt Şanghay İşbirliği Örgütü’dür (Kartal ve Sofyalıoğlu, 2011: 24).

Mustafa Kemal Atatürk 1930’larda, Sovyetlerin bir gün yıkılacağı ve bu duruma hazır olunması gerektiğini dile getirmiştir. Atatürk’ün bu ön görüşüne rağmen Türkiye, Sovyetlerin yıkılışına en hazırlıksız yakalanan ülkelerden biri olmuştur. Bu dönem sürecinde Sovyetlerin yıkılışının Türkiye’nin bölgedeki stratejik önemini kaybetmesine neden olacağı şeklinde bazı haberler ortaya atılmıştır. Bu haberler iki kutuplu dünya düzeni sona erdiği için NATO açısından Türkiye’nin de eski önemini kalmadığı yönündedir. Ancak bu düşünceyi öne sürenler 20. yüzyıldaki birçok savaşın nedeni olan enerji faktörünü göz ardı etmişlerdir. Daha doğrusu Hazar Denizi çevresindeki cumhuriyetlerin sahip oldukları petrol ve enerji kaynaklarının öneminden henüz haberdar değillerdi. 19. yüzyılın sonunda ve 20. yüzyılın başında bölgede yaşanan, Büyük Oyun denilen rekabetin tekrar başlayacağını düşünememişlerdir (Gökçe, 2008: 192).

Türk dış politikasına yeni boyutların eklenmesi Orta Asya cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını kazanmalarıyla gerçekleşmiştir. Türkiye’nin bu ülkelere yaklaşımını aşağıdaki maddelerle özetlenebilir:

- “Bu ülkelerin devlet yapılanmasının güçlendirilmesine katkıda bulunmak,
- Ekonomik ve siyasi reformları desteklemek,
- Bu ülkelerin dünya ile bütünleşebilmelerine yardımcı olmak,
- Bu ülkelerle ikili ilişkileri her alanda karşılıklı çıkarlar ve egemen eşitlik temelinde geliştirmek” (Kamalov, 2011: 65).

Türkiye'nin Batıyla sürekli yaşadığı sorunlara karşı tutumu örgütün devamlılığı açısından önemlidir (Örmeci, 2011: 5).

Orta Asya ülkeleri, Rusya ve Çin'i hâlâ “hegemon güç” olarak görmektedir. Bu düşünce Moskova ve Pekin'e duyulan güvensizliği de beraberinde getirir, fakat bu güvensizlik hem ABD ve Türkiye gibi bölge dışı ülkelerle yaptıkları ikili işbirliklerle hem de ŞİÖ bünyesindeki işbirliğiyle giderilmeye çalışılmıştır.

“Çin, Rusya ve ABD Orta Asya'da birincil sırada söz sahibi olmak isteyen büyük güçlerdir. Türkiye, İran, Hindistan, Pakistan, Japonya ve Avrupa ülkeleri ise Orta Asya'da rol almak isteyen ikincil sıradaki devletlerdir. İkinci grupta yer alan bu ülkeler, kapasitelerindeki çeşitli yetersizliklerden dolayı Çin, ABD veya Rusya'yı yanlarına alarak Orta Asya'da etkili olmaya çalışmaktadırlar. Bölgedeki Çin ve Amerikan nüfuzunu dengelemek için Rusya ve Hindistan bazı konularda ortak hareket etmeye başlamışlardır. Türkiye ile ABD arasında da bölgeye yönelik benzer işbirliği mevcuttur” (Ayan, 2010: 51).

Türkiye, ŞİÖ'ne üyeliği kapsamında, ilk olarak “Şanghay Beşlisi” adıyla kurulmuş olan örgütte “gözlemci” statüsünde olabilmek için başvuru yapmış fakat kuruluş aşamasındaki örgüt, bu talebi reddetmiştir. Orta Asya'nın sürekli olarak gücünü arttıran Şanghay İşbirliği Örgütü'nde gözlemci statüsünde yer almak isteyen Türkiye, bu hususta Rusya'nın desteğini almak istemiş ve bu isteği Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin, Türkiye'nin bu tarz bir girişimde bulunmasını olumlu bir gelişme olarak değerlendirmiştir (Yıldırım, 2005: 2).

Türkiye 2005 yılında örgüte üyelik için başvuruda bulunmuştur. Ancak açık bir şekilde ifade etmese de Çin'in karşı çıkması nedeniyle üyeliği kabul edilmemiştir. Türkiye ikinci olarak 2011 yılında üyelik başvurusunu tekrar yapmış, bu kez de durumunun 2012 yılında görüşüleceği belirtilmiştir. Örgüt 11 Mayıs 2012 tarihinde Pekin'de, üye devletleri Dışişleri Bakanları Toplantısı'nı gerçekleştirmiştir. Toplantıda açıklanan Şanghay İşbirliği Örgütü Dışişleri Bakanları Sonuç Bildirgesi'nde, Türkiye'ye 'diyalog ortağı' statüsünün verilmesi konusunun ele alınacağı belirtilmiştir (Deniz, 2012: 225).

T.C. Dışişleri Bakanlığı sitesindeki 107 Nolu açıklamayla (2012), ŞİÖ nazarında “*Diyalog Ortağı Statüsü*” için yapılan başvuru, Pekin’de toplanan ŞİÖ Devlet Başkanları Zirvesi’nde 6-7 Haziran 2012 tarihlerinde oybirliği ile kabul edildiğini duyurmuştur. ŞİÖ Diyalog Ortağı Statüsü örgüt içindeki gelişmelerin izlenmesiyle, çok yönlü dış politikanın güçlendirilmesiyle ve bölgesel işbirliğiyle ilgili konularda Türkiye’nin düşüncelerini diğer üye ülkelere aktarılmasına olanak tanıyacaktır.

Bazı Çinli uzmanlar örgütteki güç dengesinin örgüte yeni katılacak olan üye ülkelerin kabul edilmesiyle değiştirebileceğini ileri sürmüşlerdir. Çin’in de Şanghay İşbirliği Örgütü’nün genişlemesine çok sıcak bakmadığı söylenebilir. Örneğin Kazakistan Devlet Başkanı Nazarbayev, St. Petersburg şehrinde Haziran 2002’de düzenlenen liderler toplantısında, ülke kapılarının işbirliği içinde olacağı ülkelere sonuna kadar açık olduğunu belirtmiştir. Fakat bu olumlu görüş Örgüt’ün Dışişleri Bakanları toplantısında değiştirilmiştir. 7 Ocak 2002 tarihinde ve Pekin şehrinde yapılan bu toplantıda Çin hükümeti örgütün asıl amacının kurumsallaşma olduğunu anımsatarak üye kabulü hakkındaki olumsuz düşüncelerini açıklamışlardır (Yıldırım, 2005: 3).

ŞİÖ bölgesinde bulunan İslam ülkeleri ve Türk Cumhuriyetleri kardeş kabul edilmektedir. Bu ülkeler sahip oldukları zengin kaynaklara ve dostluklara güvenerek özellikle 1992’den beri karşılıklı yürüttükleri ticaret oranını büyük bir hızla arttırmaktadır. Bu durum da özellikle ekonomi ve siyaset üzerinden kurdukları işbirliklerinin oldukça kuvvetli olduğunu göstermektedir (Çoğal, 2015: 8).

Son on yılda Çin ve Rusya’yla ilişkilerini geliştiren ve çeşitlendiren Türkiye, özellikle enerji alanında Rusya’nın hâlâ en büyük tedarikçisidir. Şöyle ki;

“2010 yılında karşılıklı olarak kaldırılan vizeler, yılda iki kez biri Türkiye’de biri Rusya’da olmak üzere devlet başkanları ve ilgili bakanların katılımıyla düzenli olarak yapılan üst düzey işbirliği konseyi toplantıları ve Türkiye’nin ilk nükleer santralinin ihalesinin bir Rus devlet şirketine verilmesi gibi gelişmeler Türkiye-Rusya ilişkilerinde geline nokta göstermektedir. Çin ile ilişkilerdeki ilerleme Rusya’ya kıyasla daha az sayılsa da özellikle son birkaç yıl içinde ekonomik ve askeri işbirliği alanında atılan adımlar dikkat çekicidir. Örneğin 2010’da iki ülke arasında Konya’da ortak bir askeri tatbikat düzenlenmiş, 2012’de ise Türkiye’nin ilk yüksek çözünürlüklü keşif uydusu Çin’deki bir hava üssünden fırlatılmıştır. Kültürel ilişkiler açısından ise 2012 Türkiye’de Çin Kültür Yılı olarak kutlanırken 2013 de benzer şekilde Çin’de Türkiye Kültür Yılı olarak kutlanmıştır” (Erşen, 2013: 19).

“Türkiye, Orta Asya ve Hazar Denizi petrol ve doğalgaz kaynaklarının dünyaya açılımını sağlayabilecek bir enerji koridoru konumundadır. Bakii-

Tiflis-Ceyhan Boru Hattı ve Mavi Akım gibi, stratejik önemi büyük projelerle bu statüsünü güçlendirmeye devam etmek durumundadır” (Çoğal, 2015: 7).

Türkiye, Doğu-Batı Enerji Koridoru ve Kuzey-Güney ekseninde doğalgaz boru hattının taşınmasında önemli rol oynamaktadır. Türkiye ile Rusya arasında rezerve edilip işlenen “*Mavi Akım Doğalgaz Boru Hattı*”ndan senede 16 milyar m³ doğalgaz ithal edilmektedir. Rusya - Türkiye arasındaki diğer bir doğalgaz boru hattı olan Batı Hattı’ndan ise varolan 8 milyar m³ doğalgaz satın alınarak 6 milyar m³’lük miktarın ithalini de özel sektöre devredilmektedir. Ayrıca Türkiye, nükleer enerjiyi ulusal enerji bileşenine eklemeye çalışmaktadır. Bununla birlikte amaç, 2030’a kadar yetmesi planlanan elektrik enerjisinin %10’unu nükleer enerjiden karşılanmasıdır. Bu doğrultuda Akkuyu/Mersin’de kurulması planlanan nükleer enerji santraliyle ilgili Rusya ile, Sinop’ta kurulması planlanan nükleer enerji santraliyle ilgili anlaşma da Japonya’yla imzalanmıştır (Çavuşoğlu, 2014: 140).

“Türkiye’nin doğalgaz ihtiyacının önemli bir kısmını karşılayan İran’ın, keyfi olarak doğalgaz kesintisine gitmesi, ülkenin doğalgaz kaynaklarını daha da çeşitlendirmesi ve Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı’na alternatif olabilecek bir doğalgaz boru hattı üzerinde mevcut çalışmalarını hızlandırması gerektiğinin işaretçisidir. ŞİÖ ile iyi ilişkiler kurmuş bir Türkiye için, bu tür projeleri gerçekleştirmek daha kolay olacaktır” (Çoğal, 2015: 9).

Bütün bu gelişmelere rağmen “Türkiye, gerek ithalat anlamında gerekse topraklarının güzergâh olarak kullanılmasında Rusya ile geliştirdiği enerji temelli ilişkilerinde halen Rusya’ya karşı net bir politika sergileyememiştir. Bu belirsizlik politikasının sebeplerinden birisi ABD’nin Türkiye-Rusya yakınlaşmasını istememesi noktasında olmasıdır. Türkiye’de Batı etkisinin yoğunluğu, Rusya’ya karşı Batı eksenli yaklaşımlar yüzünden, Türkiye’nin enerji koridoru olma planlarını engelleyen ülkenin Rusya olduğu düşüncesi yerleştirilmeye çalışılmıştır” (Kantarıcı, 2008: 4).

Orta Asya ülkeleri için Çin güçlü bir pazar konumundadır. Bölgesel ilişkilerinde daha çok kültürel ve tarihî bağları ön plana çıkaran Türkiye de olanakları çerçevesinde ikili ilişkileri kuvvetlendirmekte ve uluslararası platformda gücünü göstererek desteğini esirgememektedir (Kamalov, 2011: 66). Orta Asya bölge halkının kültürel, tarihsel, etnik ve dini bağları ve jeopolitik çıkarlarını kullanan Türkiye, diyalog ortağı statüsüyle yetinemez. Türkiye’nin üyeliğine karşı çıkan Çin, Kazakistan ile Rusya’nın çabalarını da etkisiz kılmaktadır. Çin örgütün genişlemesi için hâlâ uygun fırsat ve zeminin bulunmadığı

bahanesine sığınmaktadır. Bu durum da Çin-Türkiye ilişkilerindeki siyasi güvenin eksik olacağının habercisidir (Deniz, 2012: 225).

“Türkiye’nin ŞİÖ ile belli bir kurumsal ilişki geliştirmeyi başarabilmiş tek NATO üyesi olması ve böylece günümüz dünya siyasetinde birbirlerinin en önemli stratejik rakibi sayılan bu iki örgütle aynı anda ilişki kurma yeteneğini kazanması oldukça önemlidir. Nitekim NATO Genel Sekreteri Rasmussen de Türkiye ve ŞİÖ arasında güçlendirilecek ilişkilerin Türkiye’nin NATO üyeliği açısından çelişki yaratmayacağını söyleyerek bir anlamda Ankara’nın iki örgüt arasındaki muhtemel sorunlarda oynayabileceği köprü rolünü doğrulamıştır. Söz konusu rol, Türk dış politikası açısından ŞİÖ’yü basitçe AB veya NATO’nun alternatifi olmaktan çıkararak Türkiye’nin merkez veya lider ülke iddiasını destekleyen önemli bir unsur haline getirmektedir” (Erşen, 2013: 20).

Sovyet Rusya’nın çöküşünden sonra Türk Cumhuriyetleri ile Türkiye arasında önemli gelişmeler yaşanmıştır. Türkiye, bağımsızlıklarını kazanan Türk Cumhuriyetlerini ilk tanıyan (Gökçe, 2008: 192) ve buradaki büyükelçilikleri açan ilk ülkedir. Buradaki ülkelere ilk üst düzey ziyaretler Türkiye tarafından yapılmıştır ve buradaki ülke liderleri de ziyaretlerinin ilkinin Türkiye’de gerçekleştirmişlerdir. “Türkçe Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirveleri”, en yüksek danışma mekanizmasını oluşturmaktadır. Ekim 1992’de Ankara’da konseye üye ülkelerle zirve gerçekleştirilmiştir. Ayrıca Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA) adı altında yeni bir kurum da yapılandırılmıştır. Kurumun amacı Orta Asya Cumhuriyetleri’ne teknik yardımda bulunmaktır. Türkiye’nin soydaş cumhuriyetlerle yakınlaşmasını sağlayan bir başka çalışma ise bölge ülkelerinde Yunus Emre Vakfı gibi kültür merkezleri, Manas Üniversitesi gibi üniversiteler ya da çeşitli okullar açmasıdır (Kamalov, 2011: 65). Türk Dünyası zirveleri, Kırgızistan ile Kazakistan’da açılan üniversiteler, ortak alfabe çalışmaları, televizyon yayını gibi olumlu gelişmeler sağlanmış, bununla birlikte Türk cumhuriyetlerindeki görevlilerin Türkiye’de eğitimi ve bu cumhuriyetlerden gelen öğrencilere üniversite eğitimi sağlanması gibi karşılıklı ilişkileri geliştirecek olumlu girişimlerde bulunulmuştur. Fakat gerek alt yapı yetersizlikleri gerekse politikaların bir şekilde yürütülememesi gerekçeleriyle beklenen sonuca ulaşamamıştır (Gökçe, 2008: 193).

“Türkiye’nin soy ve kültür birliğine dayalı bu bölge politikasında zaman içerisinde bazı zaafırlar ortaya çıkmıştır. Pekin, Orta Asya’da söz sahibi olmak isteyen ülkeler arasında ABD’yi ve bölge halklarının akrabası konumundaki Türkiye’yi tehlikeli görmekte ve bu ülkelerin nüfuzunu sınırlandırabilmek için ayrı bir çaba harcamaktadır” (Ayan, 2010: 52).

Türk dilini konuşan ülkeler arasında kapsamlı işbirliğini teşvik etmek amacıyla uluslararası bir örgüt olarak Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi (Türk Konseyi - TDİK) kurulmuştur. 2-3 Ekim 2009 tarihlerinde Nahçıvan'da yapılan Türkiye, Azerbaycan, Kırgızistan ve Kazakistan tarafından 9. Zirve toplantısında imzalanan "Nahçıvan Anlaşması" ile TDİK'nin (Türk Konseyi) kurulması kararlaştırılmıştır. Türkmenistan ve Özbekistan'da konseye üyedir. 1992'den itibaren toplanan Türk Konseyi, "Türkçe Konuşan Devletler Devlet Başkanları Zirveleri" toplantısında alınan ortak siyasi karar ve irade üzerine yapılandırılmıştır. Bu zirveye kadar da on "Zirve" gerçekleşmiştir. 16 Eylül 2010 tarihinde İstanbul'da düzenlenen son toplantıda TDİK'nin kuruluşu resmen ilan edilmiştir. Nahçıvan Anlaşması'nın önsözünde üye devletler, Birleşmiş Milletler Anlaşması'nın amaç ve ilkelerine bağlı olduklarını, Türk Konseyi'nin asıl amacının, Türk Dili Konuşan Devletler arasında kapsamlı işbirliğini güçlendirmek, bölgesel ve küresel barış ile istikrara katkıda bulunmak olduğunu açıklamışlardır. "Türk Konseyi" kapsamındaki işbirliği, üye ülkeler arasındaki ortak tarih, kültür, kimlik ve Türk dili konuşan halkların dil birliğinden kaynaklanan derin ve güçlü kardeşlik bağları çerçevesinde özel dayanışma temelinde inşa edilmiştir (www.turkkon.org).

Örgüt tarafından hazırlanan Nahçıvan Anlaşması'nın 2. maddesinde belirtilen ana görevler ve amaçlar arasında yer alan "*uluslararası terörizm, ayrılıkçılık, aşırılık ve sınır ötesi suçlarla mücadele için eylemlerin koordine edilmesi*" maddesi TDİK'nin tıpkı ŞİÖ'nün hedeflerine benzer hedefleri olduğunu göstermektedir. ŞİÖ'nün 3 üyesinin (Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan) TDİK'da üye olması Türkiye açısından, ŞİÖ'ye kabul edilmesi konusunda avantaj sağlayabilir.

Türkiye Rusya ile ilişkilerinde olumsuzlukları giderebilecek, sıcak denizlere inmek ve tarihi yakınlık bulunan Orta Asya devletleri ile arasında köprü oluşturması bakımında Kafkasya'ya nüfuz etmeye çalışmaktadır. Stratejik olarak mühim durumundaki bu bölge aynı zamanda Türkiye'nin doğu bölgelerinin güvenliği ve doğal yer altı kaynakları hususunda da önem teşkil etmektedir (Ayan, 2010: 45).

Türkiye'nin Orta Asya bölgesindeki en güçlü siyasi ve ekonomik ortaklarından biri Kazakistan'dır. Kazakistan, Orta Asya bölgesindeki en zengin ve en büyük ülkedir. Bununla birlikte yapılan üst düzey ziyaretler ikili ilişkileri güçlendirecek niteliktedir. Ekim 2012 tarihinde devlet başkanı Nazarbayev'in Türkiye'ye ziyareti esnasında "*Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi*"nin ilk toplantısı gerçekleşmiş, Kazakistan'la ilişkilerin

stratejik boyutu kurumsal olarak güçlendirilmiştir. İkili ilişkilerin yanı sıra, Asya’da İşbirliği ve Güven Arttırıcı Önlemler Konferansı ile Türk Konseyi açısından devam ettirilen sıcak ilişkiler iki taraf için de sakınılan ve itici olan bir güç haline gelmektedir (Çavuşoğlu, 2014: 92).

“Kazakistan’ın Aktau Limanı ve Hazar Denizi üzerinden Bakü-Tiflis-Kars demiryolu hattına ve bu yolla Avrupa’ya bağlanması ekonomik ilişkilerimize ileri bir boyut kazandıracaktır” (Çavuşoğlu, 2014: 92).

Türkiye, dış politikasını uzunca bir süre AB üyelik süreci çerçevesinde yürütmüştür. Orta Asya ülkeleri, bağımsızlıklarını ilan eder etmez ağabeylik vazifesini üstlenen Türkiye’nin bu görevine şüpheli yaklaşmışlar ve önceliklerini Rusya devletine tanımışlardır. Bu iki önemli neden Orta Asya’daki etkin Türkiye modelini zayıflatmaktadır. Aynı zamanda bu ülkeler Türkiye’yi ne gösterildiği kadar güçlü ne de zannedildiği kadar zayıf görmektedirler. Aslında bu ülkeler için Türkiye çok önemli bir konumdadır fakat devletler dış politikadaki önceliklerini Türkiye adına kullanmazlar (Kamalov, 2011: 66).

Türkiye, Kırgızistan’ın refah seviyesine gelme aşamasında ona yardım etmeye gayret göstermiştir. 1992 yılından beri Kırgızistan’ın kalkınması için TİKA aracılığıyla, ülkeye toplam 50 milyon dolar tutarında destek verilmiştir. Türkiye’nin Kırgızistan’a olan desteği sadece ekonomik alandaki yardımlarla sınırlı değildir, 2004 yılından bugüne kadar ticaretten sağlığa, eğitimden sosyal ve kültürel hayata kadar pek çok alanda işbirliği programları geliştirmiş, resmi anlamda kalkınmasına yardımcı olmuştur. Bu bakımdan toplam destek tutarı olarak 729 milyon dolarlık bir yardım yapılmıştır. Orta Asya’daki nüfusu ve yetişmiş insan gücü, coğrafi konumu ve doğal kaynakları bakımından özel bir konuma sahip Özbekistan ile Türkiye’nin ilişkileri ise durgun bir seyir izlemiştir. Ancak son dönemde hareketlenme söz konusudur (Çavuşoğlu, 2014: 94).

T.C. Dışişleri Bakanlığı 159 nolu bakanlık açıklamasında (2012) şunlara dikkat çekmiştir: Türkiye’de bölgesel olarak kurumsallaşan, nitelikli kabul edilen ve etkin olan işbirliği mekanizmalarının güçlendirilmesi gerektiği düşünülmektedir. Diyalog Ortaklığı Statüsü, kabul edilen bütüncül bir yaklaşımla bazı güvenlik sorunların çözümünde ŞİÖ’ye önemli katkılar sağlamaktadır. Özellikle hudut güvenliği, terörizm, uyuşturucu kaçakçılığı, ayrılıkçılık, yasadışı göç, kitle imha silahlarının yayılmasını önleme, insan ticareti gibi güvenlik sorunlarının çözümü ön plandadır.

Türkiye'nin Çin ile anlaşabilmesi biraz zordur. Çin Ticaret Bakanı Bo Xilai'ın (Bo Şilay) 2005 yılında dönemin Dışişleri Bakanı Abdullah Gül ile görüşmesi bu noktada önemlidir. Gül, bu görüşmede Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne dahil olacağını ifade ederek bu durumun Asya'ya verilen değeri değiştirmeyeceğinin de altını çizmiştir. Bo Xilai ise "İki ayak bir gemidedir" deyişini kullanarak karşılık vermiştir. Türkiye'nin iki bölgeyle de ilişkilerini aynı derecede yürüteceğine ve geliştireceğine imkân vermediğini ifade etmeye çalışmıştır. Bazı Çinli araştırmacılar, Türkiye'nin "*Avrupa Birliği*"ne katılamaması halinde Asya bölgesine dönüş yapabileceğini düşünmektedirler. Bunun sonucunda Orta Asya- Doğu Türkistan sorununda etkin görev alan Türkiye'nin Çin'in bölge üzerindeki çıkarlarını zedeleyebileceği düşünülmektedir. Böyle bir ortamda Türkiye sadece Çin'in adım atmasını beklememeli, kendisi Çin ile olan ilişkilerini olumlu yönde geliştirmeye çalışmalıdır (Yıldırım, 2005: 3).

Türkiye'nin örgüte katılması konusuna, örgütün iki kurucu üyesinden biri olan Çin pek fazla sıcak bakmamaktadır. Buna neden olarak da örgütün amaçları ve bölgedeki bir takım gelişmeleri göstermektedir. Ancak Rusya Çin'in aksine Türkiye'nin önceliğini ABD'den Orta Asya'ya çevirerek örgütün daha güçlü olmasını istemektedir. Türkiye de bu konuda ŞİÖ'ye dahil olma fikrini zaman zaman dile getirmektedir. Cumhurbaşkanı Erdoğan, Başbakan olduğu dönemde Putin'e "Zaman zaman bize takılıyorsun. AB'de ne işin var diyorsun. O zaman ben de şimdi size takılayım. Hadi gelin bizi Şanghay İşbirliği Örgütü'ne dâhil edin, biz de AB'yi gözden çıkaralım" sözlerini kullandığını açıklamıştır (Zorlu, 2014: 2).

Türkiye Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra Türkî devletlerle olan kültürel bağları ve coğrafi konumu itibariyle korkulan bir ülke olmuştur. Ancak Türkiye bu avantajlarını iyi değerlendirememiştir (Gökçe, 2008: 194). Türkiye Orta Asya ülkeleriyle ilişkilerini yürütürken iki liderden biri konumundaki Rusya'yı dikkate almamış, buradaki ülkelerle her zaman ABD ile de ortak işbirliğine girilecek durumları gözetmiştir. Dış politika öncelikleri her zaman AB ve ABD olmuştur (Akal vd., 2011: 6).

Rusya ile yürüttüğü ilişkilerde Türkiye 2010'da Üst Düzeyli İşbirliği Konseyi ile (ÜDİK) kurarak karşılıklı ve uluslararası anlaşmaları irdeleme fırsatı bulmuşlardır. Buldukları bölge ve tarihi bağlar itibariyle iki ülke ilişkilerini geliştirmek için fırsat yaratmaktadır. İki ülke bölgesel ve uluslararası gündemi de yoğun ilerlemektedir. ÜDİK

toplantılarında özellikle enerji alanında birçok işbirliği gerçekleştirilmiştir (Çavuşoğlu,2014: 13).

ŞİÖ kurulduğundan bu yana bölgedeki nüfuz mücadelesinde bir taraf olarak yerini almış bulunmaktadır. Bu örgütün güçlenmesinin, Türkiye ve Orta Asya arasındaki ilişkilere engel teşkil etme olasılığı, ülke açısından çıkarlarına ters düşebilir. Ancak Orta Asya bölgesi Türkiye'ye çeşitli imkânları barındırmaktadır. Bu nedenle gelişmelerin yakından izlenmesi Türkiye açısından büyük önem taşımaktadır (Yıldırım, 2005: 2-3).

Diğer ülkelerin aksine Türkiye basınının ŞİÖ konusuna önem verdiğini söylemek zordur. Çünkü Türkiye basınında bu örgüte dair çıkan haberler magazinsel boyutun ötesine pek geçmemektedir. ŞİÖ'nün Türkiye için konumunun ne olduğundan ziyade ve ŞİÖ nedir pek anlatılmaksızın NATO'ya alternatif mi, İran'ı niçin destekliyor, ABD ile neden ters düşüyor, hangi ülke ne demiş çok yüzeysel bir şekilde bu konular üzerinde durulmaktadır. Türkiye'nin bu örgütle ilişkiye geçmesiyle elde edebileceği çıkarlar ve ödemesi gereken bedel üzerinde duran özgün yorumlar ne yazık ki yok denecek kadar azdır (Yıldırım, 2006: 4).

Sovyetler Birliği'nin dağılması Türkiye'nin sekizinci Cumhurbaşkanı Turgut Özal'a göre Türkiye'ye bir takım olanaklar sağlamaktadır. Bu coğrafyadaki lider boşluğunu Türkiye'nin doldurabileceğini ve kaçırılmaması gereken bir fırsat olduğunu dile getirmiştir. Böyle bir ortamda Türkiye'nin bölge ülkeleri ile arasındaki yüksek düzeyli ilişkilerinde artış yaşanmış ve birçok anlaşma olumlu bir şekilde sonuçlanmıştır (Yardımcıoğlu ve Koçarlan, 2012: 170).

2.2. Türkiye'nin Şanghay İşbirliği Örgütü'ne Üyeliği Durumundaki Sakıncalar

ŞİÖ, ülkelerin güvenlikleri hakkında gelişmeler göstermeye başlamıştır. Bu durumun nedeni ABD'nin NATO ülkeleriyle birlikte menfaatlerini arttırmaya çalışmasıdır. Türkiye'de NATO'ya üye olduğu için bu durum NATO ve ŞİÖ arasında gizli, adı konmamış bir gerginliğe sebebiyet vermektedir. ŞİÖ terörle mücadele konusunda mutabakata varıp bu soruna engel olmak için çalışacağını belirtmiştir. İran'ın ŞİÖ'ye girmesini ABD'nin istememe sebebi budur. İran ise ŞİÖ'den aldığı yardımlarla "Kitle İmha Silahlarına (KİS)" verdiği değeri artırmış ve nükleer silahları da bu platform sayesinde geliştirmeye başlamıştır. İran ABD'nin bu hususta yaptığı uyarıları ve tehditleri

hiçe sayıp faaliyetlere devam etmiştir. Bu durumda İran ile ABD arasındaki gerginlik sonucu olası bir savaş çıkabileceği birçok kişi tarafından düşünülmektedir. Türkiye’de konumu itibariyle savunma tedbirleri almak zorunda olup, bu durum için daha fazla kaynak ayırmaya çalışmaktadır (Akal vd., 2011: 13).

Türkiye Irak hususunda ABD’ye destek vermediği için bu durum ABD’nin Türkiye’ye negatif bir tutum sergilemesine sebep olmuştur. ABD kendisiyle aynı tavırda olmayan bir müttefiki yanında istememiştir. Türkiye ve İran’ın içinde bulunduğu stratejik konum ve politik ortam iki ülkenin de savunma harcamalarını arttırmaktadır. Bunun nedeni ise ABD’nin İran’a karşı Türkiye’yi öne sürme ihtimalidir (Akal vd., 2011).

“Son zamanlarda ise ABD’nin muhtemel renkli devrimleri desteklemesi, bölgeyi istikrarsızlaştırması ve bunu ileri sürerek BM veya NATO birliklerini bölgeye sokmak ve bölgeyi kontrol altına almak istemesine dair senaryolardan söz edilmektedir” (Kamalov, 2011: 68). Bahsedilen bu senaryolar Irak ve Suriye’deki savaşlarla zaten gerçekleşmiş durumdadır.

Sovyetler Birliği’nin dağılmasından sonraki enerji çekişmesinde Türkiye konumu itibariyle büyük avantaja sahip olsa da bunu değerlendirememiştir. İran üzerinden veya Hazar Denizi’nin altından Türkiye aracılığıyla enerji kaynaklarının Avrupa’ya ulaştırılması hakkında iki farklı proje bulunmaktadır. AB “Nabucco Projesini” yedek proje olarak elinde tutmaktadır. Fakat Türkiye’nin Rusya ile gerçekleştirip sonuca vardığı mutabakatlar neticesinde bu projenin hayata geçme ihtimali düşerken Türkiye enerji konusunda %65 civarında Rusya’ya muhtaç duruma gelmiştir (Gökçe, 2008: 194).

Petrol kaynaklarının %57’sine Orta Doğu devletleri %10’una Afrika ve %9’una Rusya ve “Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT)” sahiptir. 2008-2010 yıllarında dünya petrol alışverişinde bir daralma meydana gelse de 2010’dan sonra artış devam etmiştir. 2012 verilerine göre günlük petrol üretimi 90,9 milyon varildir. 2030 öngörülerine göre en fazla petrol satın alacak ülkeler Avrupa ülkeleri ve Çin’dir. Şuanda dünyanın en büyük petrol ithalatçısı Amerika’dır. Çin’in iktisadi büyümesi doğrultusunda petrole Avrupa’dan daha az bağımlı olacağına kesin gözüyle bakılmaktadır.

Dünya’da işlenebilir petrol ve doğal gaz kaynaklarının %72’si Türkiye yakınlarındadır. Türkiye “Enerji Koridoru” adlı projede konumu itibariyle hem yer almakta

hem de projeyi desteklemektedir. 2030'a kadar birincil enerji ihtiyacının %40 civarında yükseleceği düşünülmektedir.

2.3. Türkiye'nin Örgüte Üyeliği Mümkün Mü? (Diyalog Ortaklığı'ndan Üyeliğe)

Bu hususta dikkat edilmesi gereken önemli bir nokta vardır. ŞİÖ, ABD karşıtı, tek kutuplu dünya görüşünden kurtulmayı hedefleyen bir örgüttür. Türkiye bu örgüte katılmak istemektedir fakat ABD'nin liderlik ettiği NATO'ya üyedir. Daha önceden belirtildiği üzere Varşova Paketi da NATO'ya karşı olarak kurulmuştu ve bu nedenle ŞİÖ Varşova Paketi'na benzetilmişti. Böyle bir durumda Türkiye'nin üyeliğinin mümkün olup olmadığı düşündürücü bir durumdur. Türkiye şimdiye kadar sadece diyalog partnerliği kazanabilmiştir. Ancak diyalog partnerleri karar verme mekanizmasının dışındadır.

ABD ile Türkiye yakın işbirliği kuran NATO üyesi ortak iki ülkedir. Bu durum BM, NATO, G-20 ve benzeri global platformlarda olumlu bir etki yapmaktadır. Kafkaslar, Orta Asya, Afrika, Orta Doğu, Avrupa ve Balkanlar gibi büyük bir bölgeyi etkileyen hususları kapsamaktadır. Bunlara ek olarak terörle mücadele, enerji ihtiyacı ve global iktisadi ilerlemeler gibi konuları da kapsar (Çavuşoğlu, 2014: 12).

ŞİÖ, Türkiye'yi kısa zamanda üye olarak kabul etmeyecektir. Çünkü AB'nin Türkiye'yi kabul etmeme nedenleri ile ŞİÖ'nün çekimser yaklaşması aynı temele dayanmaktadır. Bunlar bölge ve kimlik farklılıklarından kaynaklanmaktadır. Türkiye'nin hangi kıtaya mensup olduğu konusu gereksiz gibi görülse de bu entegrasyonlar bu ayrımı direkt olarak yapmaktadırlar.

Türkiye, ŞİÖ'ye katılma konusu tarihi ve kültürel açıdan kendini rahat hissedebileceği bir toplulukta bulunacağı için oldukça değerlidir. Kırgızistan, Özbekistan ve Kazakistan bu üyelik sonucunda Türkiye ile olan ilişkilerinde daha yakın olabilir. Türkiye'nin küresel anlamda güçlenmesine katkı sağlayacak gelişmelerden biri de Avrasya'daki etkinliğini fazlalaştırmasıdır. ŞİÖ sayesinde enerji kaynaklarının satın alımında daha güvenilir ve daha kârlı ticaretler gerçekleşebilir. Bu yüzden Türkiye'nin AB üyeliği hayati bir önem taşımamaktadır. Buda AB'nin Türkiye'ye karşı daha ılımlı bir yol izlemesine yardımcı olabilir (Zorlu, 2014: 3). Zorlu (2014), Türkiye-Özbekistan ilişkilerinin dibe vurduğunu dile getirmiştir. Dışişleri Bakanlığı resmi sitesi

açıklamalarında ise, Türkiye'nin Özbekistan'daki mevcut şirket sayısının, Rusya'nın ardından ikinci sırada olduğu açıklanmıştır. Türkiye-Özbekistan arasındaki ticaret toplamı 2013'te 1,379 milyar dolardır. Özbekistan'da 700 civarında Türk sermayeli şirket bulunurken, Özbek sermayeli 114 şirkette Türkiye'de faaliyet göstermektedir.

Sabah Gazetesi'nin 27 Nisan 2013 tarihli haberinde, ŞİÖ ve Türkiye arasındaki görüşmeler sonucu bir işbirliğini onaylayan anlaşma belgesi imzalandığından bahsedilmiştir. Dönemin Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, Afganistan hakkındaki toplantıya katılmış ardından ŞİÖ'nün Genel Sekreteri Dmitri Mezentsev ile işbirliğini onaylayan anlaşmayı imzalamıştır. Ahmet Davutoğlu bu anlaşma adına "El ele, omuz omuza yürüyeceğimiz uzun bir yolun başlangıcı" demiştir. Artık ŞİÖ ve Türkiye birçok konuda işbirliği içerisinde yol haritalarını çizecektir. Dmitri Mezentsev Türkiye'nin ŞİÖ ruhuna büyük katkı sağlayacağından bahsetmiştir. Ahmet Davutoğlu ve Nursultan Nazarbayev arasındaki görüşmede ise "Orta Koridor" demiryolu projesinin ulaştırma konusunda büyük önem arz ettiği vurgulanmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı sitesindeki 107 numaralı açıklamayla (9 Nisan 2015), Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu'nun, Nisan 2015'te Kırgızistan'a gideceği duyurulmuştur. Ülkemizden Kırgızistan'a 7 yıl aradan sonra yapılan ilk resmi ziyarettir. Ziyaret sırasında, 2011 yılında kurulan "Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi (YDSK)" bünyesinde bulunan "Ortak Stratejik Planlama Grubu (OSPG)" görüşmesi de yapılacaktır. Türkiye ve Kırgızistan arasında yapılacak olan bu görüşmelerde her iki ülkenin de ilgisi olan bölgesel ve küresel konulara ait etraflıca bir fikir alışverişi olacağı bildirilmiştir.

T.C. Dışişleri Bakanlığı resmi internet sitesinde (2015), Türkiye Cumhuriyeti Devleti Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan çok sayıda Bakan ve işadamıyla birlikte, 15-16 Nisan 2015 tarihleri arasında resmi ziyaret için Kazakistan'ın başkenti Astana'ya gitmiş, Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev tarafından karşılanmıştır. "Türkiye-Kazakistan Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyi'nin" ikinci müzakeresi (ilki 11.10.2012 tarihinde Ankara'da gerçekleşmiş) gerçekleştirilmiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan ortak basın toplantısında, bölgedeki güvenlik, huzur ve devamlılık açısından Türkiye-Kazakistan birliğinin önemine vurgu yapmış, iki ülkenin uluslararası adaylıkları bağlamında verilen karşılıklı desteklerin süreceğini dile getirmiştir. Türkiye, "2017-2018 Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi" geçici üyeliğine adaylığı konusunda Kazakistan'a destek verecektir.

2011'in Şubat ayında dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan'ın resmi bir teşrifinde Kırgızistan ile Türkiye arasında "Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi (YDSK)" konseyinin oluşturulması konusunda mutabakata varılmış ve vizelerin iki ülke arasında kaldırılması konusunda anlaşma sağlanmıştır (www.mfa.gov.tr).

ŞİÖ'nün Türkiye'den yararlanacağı birçok konu bulunmaktadır. Bunlardan biri batılı ülkelerle ilişkilerini Türkiye üzerinden dengeleyebilirler. Bunun dışında Türk kökenli ülkeler için Türkiye'nin sosyal ve ekonomik faydası yadsınamaz ve bu ülkeler Türkiye'yi örnek olarak gelişimlerini sürdürebilecekler. Türkiye'nin ŞİÖ'ye sağlayacağı katkılara son örnek olarak Çin, Rusya ve diğer üyelerin hepsiyle pozitif olarak ilişkilerini yürütmektedir. Bunun getireceği katkı da Türkiye'nin çok önemli bir müttefik olma potansiyelidir. (Kartal ve Sofyalıoğlu, 2011: 25).

Orta Asya ve Avrupa ülkeleri arasındaki enerji kaynaklarının transferinde Türkiye daha da önem kazanacaktır. Türkiye'nin kültürel ve tarihi birçok bağının bu ülkelerle olmasında ŞİÖ'ye üye olarak dahil olmasının bir başka sebebi olabilir. (Yardımcıoğlu ve Koçarlan, 2012: 171).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’NİN DIŞ TİCARETİNDE AB VE ŞİÖ’NÜN YERİ

Türkiye dış politikada günden güne genişleme göstermektedir. Asya Pasifik, Latin Amerika ve Afrika Türkiye’nin dış gündeminde son yıllarda önemli yer edinmiştir. Bu dış açılma eğilimi, ticaret önündeki sorunların giderilmesi konusundaki gerekliliği göz önüne sermektedir. Küresel rekabete eşlik edebilmek için Türkiye’nin uzak coğrafyalara da gücünü ve yaşadığını gösterebilmesi gerekmektedir. Türkiye politikasında öncelik verdiği bu yerlerde açtığı Büyükelçilikler ve Başkonsolosluklar sayesinde diplomatik güç yakalamıştır. Türkiye’nin 228 dış temsilciliği bulunmaktadır (Çavuşoğlu, 2014: 6).

Türkiye dış politikasını geliştirme yolunda hem yakın coğrafya ve komşu olduğu ülkelerle sıkı bağlar kurmak hem de daha uzak ülkelere yayılarak küresel alanda, önemli gördüğü bölgelere kendi varlığını gösterip stratejik açıdan münasebetlerini ilerletmek için uğraşmaktadır (Çavuşoğlu, 2014: 7).

Söz konusu diplomatik derinliğin sağlanması için ekonomik ilişkilerin de küresel ölçekte ve sağlam temellere dayanan ilişkiler olması gerekmektedir. Uluslararası diplomatik güç, en başta uluslararası güçlü bir ticari yapıyı gerektirir. Bu bakımdan Türkiye’nin dış ticaretinin özellikle de ekonomik ve siyasi entegrasyon içinde bulunduğu AB ve AB’ye alternatif olduğu algısı oluşan ŞİÖ bağlamında analizi önem taşımaktadır.

Tablo 3.1: Resmi Dış Ticaret Verileri 2013-2014 (Dolar)

	2014	Önceki Yıla Göre Değişim (%)	2013	Önceki Yıla Göre Değişim (%)
İhracat	157 715 040 403	3,9	151 802 637 087	-0,4
İthalat	242 223 958 803	-3,7	251 661 250 110	6,4
Dış Ticaret Hacmi	399 938 999 206	-0,9	403 463 887 197	3,7
Dış Ticaret Dengesi	-84 508 918 400	-15,4	-99 858 613 023	18,7
Karşılama Oranı	% 65,1		% 60,3	

Kaynak: T.C. GTB, RYKGM – EADD, 2015.

Tablo 3.1’de Türkiye’nin 2013 ve 2014 yıllarındaki resmi dış ticaret verileri verilmiştir. 2013 yılı değerlerine göre ihracat 151 milyar 802 milyon dolar, ithalat ise 251 milyar 661 milyon dolar civarındadır. 2014 yılında ihracat 157 milyar 715 milyon dolar, ithalat ise 242 milyar 224 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Bir önceki yıla göre değişim oranlarına bakıldığında 2013’te düşüş olan ihracatta, 2014’te % 3,9 oranında artış yaşanmıştır. İthalatta ise 2013’teki artış yerini 2014 yılında % 3,7 oranında azalmaya bırakmıştır.

Dış ticaret hacmi 2013 yılında 403 milyar 464 milyon dolar seviyelerindeyken 2014 yılında 399 milyar 939 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir.

Dış ticaret dengesi, ihracatın ithalatı karşılayamaması sonucu oluşan açığı vermektedir. Buna göre, dış ticaret açığı 2014 yılında bir önceki yıla göre azalmıştır.

Burada ticarete ne kadar başarılı olunduğunu göstermeye yönelik olarak önemli olan veriler ihracatın ithalatı karşılama oranıdır. Tabloya göre 2013 yılında % 60,3 iken, sonraki yıl % 65,1 olarak gerçekleşmiştir. Bu doğrultuda dış ticarete iyileşmelerin olduğunu söylemek mümkündür.

Tablo 3.2: Fasillara Göre İhracat (Bin Dolar)

Yıllar	87-Motorlu Kara Taşıtları	84- Kazanlar, Makineler, Mekanik Cihazlar	61-Örme Giyim Eşyası	72-Demir ve Çelik
2014	18 063 448	13 591 126	10 024 248	9 244 173
2013	17 000 250	12 989 247	9 998 608	9 918 794
2012	15 148 114	11 999 300	8 418 618	11 332 482
2011	15 803 438	11 560 990	8 385 636	11 225 326
2010	13 812 677	9 413 411	7 731 212	8 740 222
2005	9 566 435	5 246 419	6 590 352	4 973 475
2000	1 592 513	1 418 371	3 728 650	1 624 131
1996	811 794	805 803	3 568 870	1 750 211

Kaynak: Risk Yönetimi ve Kontrol Genel Müdürlüğü - T.C. GTB verileri alınarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tabloda Türkiye'nin ihracatını yaptığı fasılların yıllara göre miktarları verilmiştir. 2013 yılı döneminde en çok ihracat yapılan alanlarda ilk üçe giren ürünler sırasıyla, “87-Motorlu Kara Taşıtları”, “84-Kazanlar, Makineler, Mekanik Cihazlar” ve “72-Demir ve Çelik”tir. Motorlu taşıtlar 17 milyar dolar ihracat ile öncelikli gruptur.

2014 yılına bakıldığında ise; “87-Motorlu Kara Taşıtları” ve “84-Kazanlar, Makineler, Mekanik Cihazlar” sıralarını bozmamış, “72-Demir ve Çelik”in yerini “61-Örme Giyim Eşyası” olarak üçüncü sıraya yerleşmiştir. Motorlu kara taşıtları ihracatı 18 milyar 63 milyon seviyesindedir. 1996 yılından günümüze kadar gelindiğinde bu üç faslın ihracatında epey artış gözlenmektedir.

Tablo 3.3: Mal Gruplarının Sınıflandırılmasına Göre İhracat (1996-2014)

Yıllar	Toplam mal ihracatı	Yatırım (sermaye malları)	Hammadde (ara mallar)	Tüketim malları			
				Toplam	Dayanıklı Tüketim Malları	Yarı Dayanıklı Tüketim Malları	Dayanısız Tüketim Malları
2014	157 610 158	16 107 109	75 171 304	65 088 272	14 984 177	15 945 977	9 997 963
2013	151 802 637	15 592 482	74 817 206	60 732 211	13 317 636	14 774 786	9 343 695
2012	152 461 737	13 733 634	82 655 801	55 556 262	12 460 081	13 434 061	8 406 374
2011	134 906 869	14 191 696	67 941 697	52 218 849	10 464 734	13 069 139	7 877 589
2010	113 883 219	11 771 080	56 380 661	45 320 506	8 915 506	11 794 262	7 154 514
2009	102 142 613	11 116 832	49 734 012	7 856 934	7 856 934	10 654 094	6 355 744
2008	132 027 196	16 725 377	67 733 802	47 076 909	8 947 617	12 518 731	7 134 748
2007	107 271 750	13 754 544	49 402 983	43 695 868	8 555 679	12 442 507	6 834 491
2006	85 534 676	9 423 369	37 788 252	37 790 478	7 583 072	10 507 143	6 180 121
2005	73 476 408	7 997 690	30 289 782	34 835 399	6 906 435	10 307 991	5 836 850
2004	63 167 153	6 530 838	25 945 606	30 501 889	6 002 624	9 831 996	5 192 736
2003	47 252 836	4 344 031	18 494 475	24 125 341	4 350 678	8 842 741	4 408 361
2002	36 059 089	2 790 180	14 657 325	18 464 846	3 275 413	7 214 634	3 402 723
2001	31 334 216	2 658 240	13 368 641	15 261 528	2 195 372	5 955 262	2 860 857
2000	27 774 906	2 175 701	11 565 080	13 986 727	2 056 661	5 736 273	2 918 554
1999	26 587 225	1 820 291	10 862 729	13 849 184	1 706 896	5 689 769	2 694 118
1998	26 973 952	1 342 376	11 251 435	14 365 072	1 716 892	6 243 808	2 857 056
1997	26 261 072	1 275 677	11 100 138	13 860 745	1 284 742	5 951 898	2 755 988
1996	23 224 465	1 119 767	9 767 257	12 317 985	951 438	5 423 886	2 261 603

Kaynak: T.C. GTB verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Yukarıdaki veriler dikkate alındığında ihracattaki lokomotif sektörün otomotiv sektörü olduğu görülmektedir. Ayrıca hammadde ve tüketim malları ihracatının sermaye malları ihracatına oranla çok yüksek olması, teknoloji yoğun sermaye malları ihracatında istenilen seviyede olmadığımızın bir göstergesidir.

Tablo 3.4: Fasıllara Göre İthalat (Bin Dolar)

Yıllar	27-Mineral Yakıtlar, Mineral Yağlar	84- Kazanlar, Makineler, Mekanik Cihazlar	85-Elektrikli makine ve cihazlar	72-Demir ve Çelik
2014	54 889 415	28 104 042	17 948 538	17 575 890
2013	55 917 755	30 156 654	17 758 748	18 690 888
2012	60 117 407	26 315 986	16 279 708	19 642 041
2011	54 117 539	27 110 683	16 835 117	20 424 235
2010	38 497 229	21 266 830	14 641 851	16 120 796
2005	21 255 586	16 400 315	9 663 530	9 457 831
2000	9 540 584	7 816 809	6 113 130	2 778 433
1996	5 916 509	8 463 127	2 965 873	2 776 115

Kaynak: Risk Yönetimi ve Kontrol Genel Müdürlüğü- T.C. GTB verileri alınarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tabloda Türkiye'nin ithalatını yaptığı fasılların yıllara göre miktarları verilmiştir. 2013 yılı döneminde en çok ithalat yapılan alanlarda ilk üçe giren ürünler sırasıyla, “27-Mineral Yakıtlar, Mineral Yağlar”, “84-Kazanlar, Makineler, Mekanik Cihazlar” ve “72-Demir ve Çelik”tir. Mineral yakıt ve yağların ithalatı 55 milyar 917 milyon dolar seviyesindedir.

2014 yılına bakıldığında ise; “27-Mineral Yakıtlar, Mineral Yağlar” ve “84-Kazanlar, Makineler, Mekanik Cihazlar” sıralarını bozmamış, “85-Elektrikli makine ve cihazlar” “72-Demir ve Çelik”i geçerek üçüncü sırada yer almıştır. Mineral yakıt ve yağların ithalatı yaklaşık olarak 55 milyar dolar seviyesindedir. 1996’dan günümüze kadar bakıldığında mineral yağlar ve yakıtların ithalatında ciddi bir artış söz konusudur.

Tablo 3.5: Mal Gruplarının Sınıflandırılmasına Göre İthalat

Yıllar	Toplam mal ithalat	Yatırım (sermaye malları)	Hammadde (ara mallar)	Tüketim malları			
				Toplam	Dayanıklı Tüketim Malları	Yarı Dayanıklı Tüketim Malları	Dayanısız Tüketim Malları
2014	242 177 117	35 995 907	176 721 669	29 006 394	4 663 920	6 912 899	5 642 136
2013	251 661 250	36 771 127	183 811 325	30 415 894	4 962 452	6 794 659	5 392 162
2012	236 545 141	33 925 389	174 930 331	26 699 252	4 352 554	5 893 362	5 177 291
2011	240 841 676	37 270 611	173 140 243	29 692 268	4 337 380	6 452 876	5 894 846
2010	185 544 332	28 818 242	131 445 426	24 734 930	3 499 191	5 303 231	5 531 250
2009	140 928 421	21 462 823	99 509 821	19 289 707	2 619 294	4 090 112	4 948 856
2008	201 963 574	28 020 665	151 747 101	21 489 236	3 530 750	4 807 708	5 301 193
2007	170 062 715	27 054 433	123 639 631	18 694 022	3 027 358	3 914 144	4 358 555
2006	139 576 174	23 347 556	99 604 660	16 116 330	2 296 753	3 248 464	3 736 473
2005	116 774 151	20 363 222	81 868 284	13 975 300	1 838 682	2 506 049	3 415 389
2004	97 539 766	17 397 440	67 549 436	12 100 277	1 439 681	1 910 785	3 184 391
2003	69 339 692	11 325 907	49 734 760	7 813 324	917 186	1 265 361	2 354 662
2002	51 553 797	8 399 565	37 655 830	4 898 331	687 073	868 899	1 739 497
2001	41 399 083	6 940 425	30 300 840	3 813 409	631 537	722 503	1 317 301
2000	54 502 821	11 365 338	36 009 555	6 928 481	1 125 914	932 016	1 370 633
1999	40 671 272	8 727 006	28 854 200	4 820 413	807 078	787 132	1 134 207
1998	45 321 392	10 660 621	29 906 827	5 005 153	906 645	908 190	1 025 271
1997	48 558 721	11 107 859	32 119 883	5 051 940	821 381	840 922	944 056
1996	43 626 642	10 253 553	29 114 096	4 020 569	618 985	762 630	731 777

Kaynak: T.C. GTB verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Yukarıdaki tabloda Türkiye'nin ithalatının enerji bağımlılığı çerçevesinde şekillendiği görülmektedir. Ayrıca ara mal ve sermaye malları ithalatının diğer

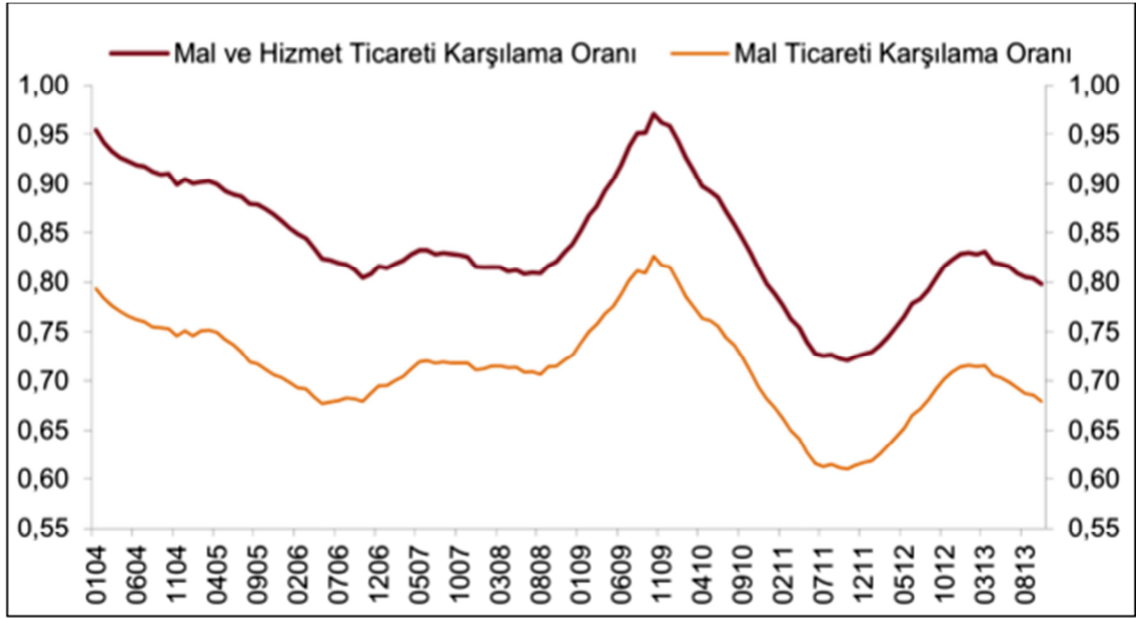
kalemlerden yüksek olması ihracatımızın ithalatımıza bağılı olmasından kaynaklanmaktadır.

“Cari İşlemler Dengesi, 2010 yılında 45,4 milyar dolar, 2011 yılında 75 milyar dolar, 2012 yılında ise 48,5 milyar dolar açık vermiştir. Cari İşlemler Açığı, 2013 yılında ise bir önceki yılın aynı dönemine göre 16,5 milyar dolar artarak 65 milyar dolar seviyesine yükselmiştir. Cari İşlemler Açığı, 2014 yılında 45,8 milyar dolar olurken aylık cari açık ise Aralık ayında 6,8 milyar dolar olmuştur” (T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, RYKGM – EADD, 2015: 4).

Dışa açık ülke ekonomileri, ekonomik faaliyetler ve dış politikada oluşabilecek değişiklikleri kontrol edebilmek için, dış ticarete meydana gelen ilerlemeleri yakından izlemektedir. Dış ticaret göstergelerinde ülkenin ticaret gidişatını gösteren en önemli belirti karşılama oranlarıdır. Yapılan ihracatın ithalatı ne oranda karşıladığını veren bu oran, hem bütün ülkelerin karşılıklı olarak ticaret potansiyellerini hem de bir ülkenin yıllara göre ticaret başarısındaki değişimini karşılaştırması açısından önemlidir (Aydın vd. 2014: 1).

İhracatın ithalatı karşılama oranı hesaplanırken bu hesaplama sadece mal ticareti dâhil edilmekte hizmet ticareti hesaplamanın dışında bırakılmaktadır. Bu durum mal ve hizmet ticaretlerinde dengeli olmayan Türkiye için olumsuz bir sonuç doğurmaktadır. Çünkü mal ticaretinde dış ticaret açığı verirken hizmette oldukça iyi olup fazlaya sahip bir ülke özelliği göstermektedir. Dolayısıyla tek başına mal ticareti kullanıldığında bu oran olması gerekenden çok düşük çıkmaktadır (Aydın vd., 2014: 3).

Şekil 3.1: Türkiye’de İhracatın İthalatı Karşılama Oranı*

Kaynak: T.C. Merkez Bankası, 2014, Ekonomi Notları.

*12 aylık ortalamalardır.

Şekil 3.1’de, mal ticareti karşılama oranları ile toplam ticareti karşılama oranlarının karşılaştırılması yapılmıştır. Şekle göre 2006 yılına kadar olan süreçte mal ticareti daha fazla gelişim gösterdiği için, hizmet ticareti toplam ticareti karşılama oranında bir azalma gösterdiği görülmektedir. Sonraki yıllarda ise hizmet ticareti mal ticaretiyle dengelenmeye başlamış ve bu da şekle paralel çizgiler olarak yansımıştır. Karşılama oranlarının tepeye çıktığı yıllardan sonra eğimin aşağıya doğru düşmesinde, önceki yıllarda yaşanan küresel finansal krizin etkili olduğunu söylemek mümkündür. Ancak burada dikkat çeken ayrıntı kriz yaşandığı dönemde karşılama oranı en yüksek seviyesini göstermiştir. Bunun nedeni ise iç talepte çok büyük bir daralma yaşanmasıdır. Daralma ithalatı kısmış, fakat ihracat aynı oranda kısılmamıştır. Türkiye bu kriz ortamından çabuk sıyrılmıştır ve ithalatını tekrar arttırabilmiştir. Ancak küresel boyuttaki bu kriz sonucunda ihracat yapılan ülkelerin ekonomilerini çabuk kalkındıramamaları neticesinde ihracat hacmi yavaşlamıştır. Bu nedenlerden dolayı karşılama oranları çok fazla düşmüştür. Sonraki yıllarda ise bu oranın iyileştirilmesi için iç dış talebi dengeleme uygulamalarına başvurulmuştur. Şekil 3.1’deki iki oranın paralel hareket ettiği görülmektedir (Aydın vd., 2014: 3-4).

Türkiye ekonomik birlikler oluşturma konusunda AB ile ilişkilerinde bir adım atmış ve ilk olarak 1663 tarihinde Ortaklık Anlaşması, 1996 tarihinde de Gümrük Birliği

Anlaşması imzalamıştır. Gümrük Birliği kurulması önde gelen ticaret ve yatırım ortağı AB ile olan bağları kuvvetlendirmek açısından son derece önemlidir.

Türkiye ile AB arasında Gümrük Birliği oluşturulduktan sonra AB’de uygulanan ortak politikalara Türkiye’nin de katılması açısından yirmi bir ülkeyle Serbest Ticaret Anlaşması (STA) imzalanmıştır. Bu ülkeler şunlardır: Arnavutluk, Makedonya, Bosna-Hersek, Karadağ, İsrail, EFTA, Fas, Ürdün, Güney Kore, Gürcistan, Mısır, Morityus, Sırbistan, Suriye, Şili, Tunus, Filistin, Moldova, Kosova, Malezya ve Lübnan. Bu STA’lardan Moldova, Kosova, Lübnan, Malezya haricindeki diğer ülkelerle anlaşmalar hala devam etmektedir. İhracatın daha fazla ülkeye ve pazarlara ulaşmasını sağlayabilmek bakımından bir çok ülkeyle STA yapılması sürdürülmektedir (Çavuşoğlu, 2014: 9-10).

Tablo 3.6: Ülke Gruplarına Göre Yıllık İhracat Rakamları (Değer: Bin Dolar)

Ülke Grupları	2015*	2014	2010	2005	2000	1996
AB (28 Ülke)	21 064 747	68 517 820	52934 452	41 532 953	15 688 009	12 590 475
Türkiye Serbest Bölgeleri	655 196	2 269 847	2 083 788	2 973 224	895 420	447 108
Diğer Avrupa (AB Hariç)	6 601 331	15 184 760	11 124 225	5 687 313	1 830 505	2 522 208
Kuzey Amerika	2 344 868	7 292 435	4 242 435	5 275 698	3 308 600	1 739 694
Güney Amerika	470 509	1 852 385	1 237 356	273 783	120 419	85 766
Yakın ve Orta Doğu	11 274 648	35 384 489	23 294 873	10 184 230	2 572 846	2 595 420
Diğer Ülke ve Bölgeler	23 804	230 507	101 627	207 536	385 457	17 826

Kaynak: T.C. Gümrük Ve Ticaret Bakanlığı verilerine göre yazar tarafından hazırlanmıştır.

*2015 yılı rakamları “Ocak, Şubat, Mart ve Nisan” ayları baz alınarak yazılmıştır.

Tablo 3.6’da ülke gruplarına göre yıllık ihracat rakamları verilmiştir. Türkiye’nin GB oluşturduğu 1996 yılından itibaren belli yıl aralıklarıyla ihracat rakamları açıklanmıştır. Gümrük Birliği’ne başlarken AB ile yapılan ihracat 12 milyar 590 milyon dolar iken, 2014 verilerine göre ihracat 68 milyar 517 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Türkiye OECD Ülkelerinden sonra en fazla ihracatı AB Ülkelerine yapmaktadır. Yakın ve Orta Doğu’ya 1996 yılında 2 milyar 595 milyon dolar olan ihracat 2014 yılında 35 milyar 384 milyon dolar olarak gerçekleşmiş. En az ihracat 1996’da da 2014’te de diğer ülke ve bölgelere gerçekleştirilmiştir.

Türkiye, AB ülkelerine yapamadığı ihracatın yönünü değiştirip Irak, Birleşik Arap Emirlikleri, Suudi Arabistan, İran, Mısır, Azerbaycan ve Libya gibi Yakın ve Orta Doğu pazarına ihraç etmiştir (Şentürk, 2014: 140).

Türkiye’nin ABD’ye gerçekleştirdiği ihracat hacmi 2014 yılı için 9 milyar dolar civarında seyretmektedir. İki ülke arasında ticaretin artmasında var olan mekanizmalar ve uygulanan çalışmalar etkili olmaktadır. Bu miktarın daha da artırılması yönünde çalışmalar sürdürülmektedir.

Tablo 3.7: Seçilmiş Ülke Gruplarına Göre Yıllık İhracat Rakamları (Değer: Bin \$)

Seçilmiş Ülke Grupları	2015*	2014	2010	2005	2000	1996
OECD Ülkeleri	27 031 841	76 678 213	57 394 215	45 846 867	19 672 362	14 711 886
Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ)	4 746 597	19 688 227	14 456 173	8 619 516	2 466 867	2 926 482
Ekonomik İşbirliği Teşkilatı(ECO)	3 238 989	11 717 687	7 617 077	2 669 869	873 613	1 129 289
Türk Cumhuriyetleri	1 895 274	7 108 544	3 921 072	1 409 257	572 451	747 290
İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT)	15 183 646	48 627 256	32 469 556	13 061 019	3 573 099	4 142 965
Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT)	3 641 330	15 617 459	10 288 272	4 784 950	1 516 966	2 553 583

Kaynak: T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı.

*2015 yılı değerleri “Ocak, Şubat, Mart ve Nisan” ayları baz alınarak yazılmıştır.

Tablo 3.7’de seçilen bazı birlik ülkelerine yapılan ihracat rakamları verilmiştir. OECD Ülkelerine 1996 yılında 14 milyar 711 milyon dolar ihracat yapılırken, 2014 yılında 76 milyar 678 milyon dolar ihracat yapılmıştır. En çok ihracat yapılan ülke grubudur. 2015 yılının ilk dört aylık verilerine bakıldığında OECD ile ihracatın aynı hızda devam ettiği görülmektedir. İkinci olarak İslam İşbirliği Teşkilatı gelmektedir. 1996’da 4 milyar dolar ihracat yapılırken 2014 yılında bu rakam artmış, 48 milyar 627 milyon dolar ihracat yapılmıştır.

Türkiye, aynı zamanda Ekonomik İşbirliği Teşkilatı ve Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü’nün kurulması için önderlik yaparak bölgesel birleşmelerin daha aktif çalışmasına yardım etmiştir (Çavuşoğlu, 2014: 6). KEİ ile 2014 yılında 11 milyar 717 milyon dolar ihracat gerçekleştirilmiştir. Türkiye en az ihracatı ise Türk Cumhuriyetleriyle yapmaktadır. 2014 yılında 7 milyar dolar ihracat yapılmıştır.

Tablo 3.8: Ülke Gruplarına Göre Yıllık İthalat Rakamları (Değer: Bin \$)

Ülke Grupları	2015*	2014	2010	2005	2000	1996
AB (28 Ülke)	25 953 452	88 783 540	72 391 053	52 781 362	28 552 276	24 349 181
Türkiye Serbest Bölgeleri	405 547	1 260 771	878 447	760 060	495 865	296 708
Diğer Avrupa (AB Hariç)	10 163 729	36 367 325	30 101 101	20 300 337	6 123 634	3 945 103
Kuzey Amerika	4 262 854	13 834 992	13 234 069	5 822 698	4 167 457	3 859 521
Güney Amerika	1 138 136	3 934 733	2 942 329	1 747 404	551 392	534 239
Yakın ve Orta Doğu	4 786 886	20 480 465	13 010 828	6 066 417	3 373 163	3 314 822
Diğer Ülke ve Bölgeler	3 574 301	13 653 413	6 703 268	6 889 561	1 207 554	28 838

Kaynak: T.C. Gümrük Ve Ticaret Bakanlığı.

*2015 yılı değerleri ‘Ocak, Şubat, Mart ve Nisan’ ayları baz alınarak yazılmıştır.

Tablo 3.8’de ülke gruplarına göre yıllık ithalat rakamları verilmiştir. Gümrük Birliği’nin imzalandığı 1996 yılında AB ülkeleriyle yapılan ithalat 24 milyar dolar iken,

2014 yılına gelindiğinde ise yaklaşık olarak 89 milyar dolar düzeylerinde seyretmiştir. İhracat rakamlarıyla karşılaştırıldığında 1996 yılında yapılan ithalat, ihracatın iki katı kadar fazla gerçekleşmiştir. 2014 yılında ise ihracatın ithalatı karşılama oranı yükseltilmiştir. AB ile 2014 yılında ticari açık 20 milyar 265 milyon dolardır. Diğer Avrupa ülkeleri AB'den sonra gelmektedir. 1996 yılında yaklaşık 4 milyar dolar olan ithalat, 2014 yılında 36 milyar 367 milyon olmuştur. İhracatta AB'den sonra gelen Yakın ve Orta Doğu, ithalatta yerini diğer Avrupa ülkelerine bırakmıştır. Yakın ve Orta Doğu'dan 2014 yılında 20 milyar dolar ithalat gerçekleştirilmiştir. 1996 yılında en az ithalat yapılan grup diğer ülke ve bölgelerken, 2014 yılında en az ithalat yapılan ülke 1 milyar 260 milyon dolar rakam ile Türkiye Serbest Bölgeleri'dir.

2014 yılı rakamlarıyla Yakın ve Orta Doğu ile Türkiye Serbest Bölgelerinde ihracat ithalattan fazladır. Tablo 3.19'da seçilen bazı birlik ülkelerine yapılan ihracat rakamları verilmiştir. OECD ülkeleri 1996'dan beri en çok ithalat yapılan ülkelerdir. 2014 yılında 116 milyar 518 milyon dolar ithalat gerçekleşmiştir. KEİ ile yaklaşık 41 milyar dolar ithalat gerçekleştirilmiştir. İİT seçilmiş ülke grupları arasında ihracatta ikinci sırada iken, ithalatta dördüncü sıradadır. İİT ile 29 milyar dolar ithalat yapılmıştır ve ithalat ihracata göre fazladır. En az ithalat yapılan ülke ihracatta olduğu gibi ithalatta da Türk Cumhuriyetleridir. 2014 yılı ihracat ve ithalat rakamları karşılaştırıldığında, seçilmiş ülke gruplarından İslam İşbirliği Teşkilatı ve Türk Cumhuriyetleri'ne yapılan ihracat ithalattan fazladır.

Tablo 3.9: Seçilmiş Ülke Gruplarına Göre Yıllık İthalat Rakamları (Değer: Bin \$)

Seçilmiş Ülke Grupları	2015*	2014	2010	2005	2000	1996
OECD Ülkeleri	33295630	116518098	94 162 761	67 237 823	36 279 739	31 318 168
Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ)	11736312	40 926 921	32 979 705	20 403 552	6 746 471	3 896 560
Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (ECO)	3 454 813	13 443 503	11 607 394	5 044 327	1 542 984	1 196 818
Türk Cumhuriyetleri	881 803	2 997 231	2 923 668	1 203 548	628 013	304 007
İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT)	7 775 275	29 107 197	22 200 530	9 741 049	6 320 881	5 587 347
Bağımsız Devletler Topluluğu	9 925 234	33 085 484	28 908 734	16 885 910	5 537 720	3 041 658

Kaynak: T.C. Gümrük Ve Ticaret Bakanlığı.

*2015 yılı değerleri ‘Ocak, Şubat, Mart ve Nisan’ ayları baz alınarak yazılmıştır.

Yukarıda tablolarda seçilen ülke grupları şu ülkeleri kapsamaktadır:

“AB 28 ülke”si Almanya, İsveç, Macaristan, İtalya, Lüksemburg, Fransa, İngiltere, İspanya, Malta, Hollanda, Belçika, Polonya, Bulgaristan, Yunanistan, Avusturya, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, İrlanda (Birleşik Krallık), Slovakya, Romanya, Portekiz, Finlandiya, Slovenya, Litvanya, Estonya, Letonya, Güney Kıbrıs ve Hırvatistan’dır.

“Diğer Avrupa” olarak bahsedilen kümede Türkiye, Rusya, Beyaz Rusya, Norveç, İsviçre, KKTC, Ukrayna, İzlanda, , Makedonya, Lihtenştayn, Sırbistan, Moldova, Hırvatistan, Arnavutluk, Bosna-Hersek, Kosova, Karadağ, San Marino, Andora, Faroe Adaları, Cebelitarık ve Vatikan sayılmaktadır.

“Yakın ve Orta Doğu” ülkeleri; Azerbaycan, Suudi Arabistan, İran, Irak, Yemen, Bahreyn, Umman, Birleşik Arap Emirlikleri, İsrail, Filistin, Katar, Ermenistan, Lübnan, Ürdün, Kuveyt, Gürcistan ve Suriye’yi içermektedir.

“Kuzey Amerika” ABD, Kanada, Grönland ve Saint Pierre ülkelerini kapsamaktadır.

“Güney Amerika” kümesinde Kolombiya, Arjantin, Paraguay, Bolivya, Brezilya, Falkland Adaları, Guyana, Peru, Şili, Surinam, Ekvator, Uruguay ve Venezuela ülkeleri sayılmaktadır.

“Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı”na dahil olan ülkeler; Türkiye, Rusya Federasyonu, Bulgaristan, Yunanistan, Ukrayna, Romanya, Sırbistan, Moldova, Azerbaycan, Arnavutluk, Gürcistan, Ermenistan’dır.

“Ekonomik İşbirliği Teşkilatı”na dahil olan ülkeler; Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan, Pakistan, Türkmenistan, Afganistan İran ve Türkiye’dir.

“İslam İşbirliği Teşkilatı”na dahil olan ülkeler; Türkiye, Arnavutluk, Azerbaycan, Suudi Arabistan, BAE, Bahreyn, Afganistan, Özbekistan, Tacikistan, Türkmenistan, Kazakistan, Filistin, Irak, İran, Suriye, Pakistan, Mozambik, Umman, Yemen, Benin, Brunei, Burkina Faso, Mısır, Kamerun, Fas, Cezayir, Cibuti, Gine, Gine Bissau, Guyana, Katar, Kırgızistan, Komorlar, Kuveyt, Libya, Lübnan, Maldivler, Mali, Moritanya, Nijer, Nijerya, Malezya, Endonezya, Bangladeş, Senegal, Sierra Leone, Somali, Sudan, Surinam, Togo, Tunus, Fildişi Kıyısı, Gabon, Gambiya, Uganda, Çad, Ürdün’dür.

“Bağımsız Devletler Topluluğu” içinde Rusya, Ermenistan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Özbekistan, Moldova, Azerbaycan, Beyaz Rusya bulunmaktadır.

“Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü”nde (OECD) 34 ülke; Türkiye, Fransa, Almanya, İsveç, İsviçre, Avustralya, Norveç, Avusturya, Belçika, Kanada, Şili, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Estonya, Finlandiya, Macaristan, İzlanda, İspanya, İrlanda, İsrail, İtalya, Japonya, Polonya, Lüksemburg, Meksika, Hollanda, Yeni Zelanda, Portekiz, Slovakya, Slovenya, Güney Kore, Yunanistan, Birleşik Krallık, ABD bulunmaktadır.

“Türk Cumhuriyetleri”nde Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan, Kuzey Kıbrıs yer almaktadır.

Türkiye GB'ye girdiği dönemde en fazla AB ile ticaret gerçekleştirmiş ve bu ticareti toplamdan neredeyse yarısından fazla oranda pay sahibi olmuştur. Ancak günümüze gelindiğinde AB'yle ticarete azalmalar meydana gelmiştir. Bu düşüş Türkiye'nin başka ülkelere de ticaretini kaydırmasıyla alakalıdır. İhracatta Yakın ve Orta Doğu ülkelerine özellikle de Irak'a, ithalatta ise Rusya Federasyonu, Çin ve İran'a yapılan ticaret artmıştır (Şentürk, 2014: 127).

Çin ile Türkiye arasındaki ilişki, 2010 yılı itibariyle stratejik boyutlara taşınmıştır. Türkiye'nin en büyük iki ticaret partneri AB ve Rusya'dır. Üçüncü sırada yer alan partner ise dış politikada önem verdiği Asya Pasifik bölgesi ülkelerinden Çin'dir. 2014 yılında 27,7 milyar dolarlık ticaret hacminin daha da artırılması ve DYY'lerin ülkeye çekilmesi için ilişkiler ilerletilmeye çalışılmaktadır. Türkiye'nin 8-12 Nisan 2012 tarihlerindeki Çin ziyareti sırasında, Sincan Uygur Özerk Bölgesi Ekonomik ve Teknolojik Kalkınma Bölgesine, Türk firmalarının yatırım yapması yönünde Çin'in istekli olduğu dile getirilmiştir (Çavuşoğlu, 2014: 102).

Tablo 3.10: Türkiye'nin Şanghay İşbirliği Örgütü Üyelerine İhracatı (Bin Dolar)

Yıllar	Rusya	Çin	Kazakistan	Özbekistan	Kırgızistan	Tacikistan
2014	5 943 189	2 861 136	977 562	603 013	421 689	277 393
2013	6 964 209	3 600 865	1 039 420	562 526	388 336	283 620
2012	6 680 777	2 833 255	1 068 625	449 884	257 470	234 947
2011	5 992 633	2 466 316	647 822	354 490	180 241	172 575
2010	4 628 153	2 269 175	818 900	282 666	129 202	143 890
2005	2 377 050	549 764	459 946	151 071	89 529	46 717
2000	643 903	96 010	118 701	82 647	20 572	4 467
1996	1 511 634	65 115	164 044	230 492	47 100	4 444

Kaynak: T.C. GTB.

Tablo 3.10'da Türkiye'nin ŞİÖ üyeleri ile yaptığı ihracat rakamları verilmiştir. ŞİÖ ülkeleri arasında en çok ihracat Rusya ile yapılmaktadır. 1996 yılında 1,5 milyar dolar olan ihracat 2000 yılında düşme eğilimine girmiş, daha sonraki yıllarda tekrar artış göstermiştir.

2014 yılındaki ihracat rakamı 5 milyar 943 milyon dolardır. İhracatta ikinci sırada yer alan Çin ile 1996 yılında ihracat 65 milyon dolar ve 2014 yılında 2 milyar 861 milyon dolar seviyelerinde seyretmiştir. En az ihracat yapılan ülke ise 277 milyon dolar ile Tacikistan'dır.

Tablo 3.11: Türkiye'nin AB ve ŞİÖ Karşılaştırması: Toplam İhracat İçinden Aldığı Pay (Milyon Dolar)

Yıllar	AB ülkeleri	ŞİÖ	AB % pay	ŞİÖ % pay
2014	68 517 820	26 483 982	43,472	16,803
2013	63 039 810	12 838 976	41,527	8,458
2012	59 398 977	11 524 958	38,959	7,559
2011	62 589 257	9 814 077	46,394	7,275
2010	52 934 452	8 271 986	46,481	7,264
2005	41 532 953	2 671 077	56,525	3,635
2000	15 688 009	966 300	56,482	3,479
1996	12 590 475	2 022 829	54,212	8,710

Kaynak: T.C. GTB.

En az ihracat yapılan ülke Tacikistan olmasına rağmen, bu ülke ile ilişkilerin seviyesi memnuniyet vericidir. 2012 yılının Aralık ayında Tacikistan Cumhurbaşkanı'nın Türkiye'ye ziyareti sırasında "İşbirliği Konseyi" kurulması kararlaştırılmıştır. İlişkileri arttırmaya yönelik çalışmalar devam etmektedir. (Çavuşoğlu, 2014: 94).

Tablo 3.10'da görüldüğü üzere ŞİÖ üyeleriyle ihracat çok fazla geliştirilememiştir. Hatta Rusya, Çin, Kazakistan ve Tacikistan'da ihracat rakamları 2013 yılına göre düşüş göstermiştir. Tablo 3.10 ve tablo 3.12'de görüldüğü üzere, ihracat ve ithalat rakamları arasında çok ciddi bir fark vardır. İhracatın ithalatı karşılama oranı çok düşüktür.

Tablo 3.11'de AB ve ŞİÖ'nün Türkiye'nin ihracatından aldıkları paylar gösterilmiştir. Tabloya göre 1996 yılında AB ihracatta % 54,2 ile oldukça yüksek orana sahiptir. ŞİÖ ise 1996 yılında % 8,7'lik bir orana sahiptir. İlerleyen yıllarda devamlı olarak artış göstermiş ve 2014 yılında % 16,8 oranla iki katına çıkmıştır. Özellikle Rusya ve Çin ile yapılan ihracat, bu payın artışında etkilidir. AB ülkelerinde ise 2010 yılına kadar artış gösteren ihracat payı, 2010 yılından sonra azalma eğilimine girmiştir.

Tablo 3.12: Türkiye'nin Şanghay İşbirliği Örgütü Üyelerinden İthalatı (Bin Dolar)

Yıllar	Rusya	Çin	Kazakistan	Özbekistan	Tacikistan	Kırgızistan
2014	25 288 597	24 918 223	1 236 268	780 707	160 947	65 648
2013	25 064 214	24 685 885	1 760 115	815 417	371 358	36 964
2012	26 625 286	21 295 242	2 056 086	813 287	345 178	45 226
2011	23 952 914	21 693 336	1 995 115	939 882	324 283	52 123
2010	21 600 641	17 180 806	1 392 528	861 373	283 689	30 900
2005	12 905 620	6 885 400	558 900	261 466	47 309	14 113
2000	3 886 583	1 344 731	346 376	85 794	16 511	2 350
1996	1 921 139	556 492	100 595	58 054	2 786	5 879

Kaynak: T.C. GTB.

Tablo 3.12'te Türkiye'nin ŞİÖ üyeleri ile yaptığı ithalat rakamları verilmiştir. ŞİÖ ülkeleri arasında en çok ithalat yapılan ülke Rusya'dır. Rusya ile yapılan ithalatın bu denli büyük olmasının nedeni Rusya'nın doğalgaz rezervlerinden ciddi ölçüde satın alınmasıdır. 1996'dan bu yana özellikle Rusya ve Çin'den yapılan ithalat son derece artmıştır. 1996 yılında Rusya ile 1,9 milyar dolar ithalat yapılırken 2014 yılında bu rakam 25 milyar 288 milyon dolara yükselmiştir. Çin ucuz işgücü kullanabilmesi dolayısıyla üstün bir ticari konuma sahiptir ve 1996'dan bu güne kadar Türkiye'ye yaptığı ticareti çok ciddi boyutta arttırmıştır. Türkiye'nin ŞİÖ üyeleri arasında en az ithalat yaptığı ülke Kırgızistan olmuştur. 2014 yılında ithalat 65 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir.

Türkiye'nin Orta Asya'daki en önemli siyasi, ticari ve ekonomik ortaklarından biri Kazakistan'dır. 2013 yılında yaptığı ihracat ithalat toplamı dört milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Kazakistan'a Türkiye'den giden yatırım hacmi iki milyar dolardır. Bu yatırımlar bankacılık, otelcilik, telekomünikasyon ve petrol sahalarında gerçekleşmektedir. Türk müteahhitler ise 20 milyar dolar seviyesinde yatırımlarda bulunmuşlardır. Kazakistan'ın da Türkiye'ye olan ilgisi de artmaktadır. Türkiye'deki Kazak yatırımlarının değeri 700 milyon dolar civarındadır (Çavuşoğlu, 2014: 92).

Rusya ile Türkiye arasında işbirliği kurma mücadelesi devam etmektedir. İki ülkenin aralarında ihracat ve ithalat toplamı 2014 yılında 31 milyar dolar civarında gerçekleşmiştir.

Rusya, Türkiye'nin ikinci ticaret ortağıdır. Türk müteahhitler, 50 milyar dolar seviyesinde yatırımlarda bulunmuşlardır. Geliştirilen Akkuyu nükleer enerji santrali projesi, işbirliğini arttıracaktır. Ayrıca Rusya ile vizelerin kaldırılmasıyla, Rusya turizmde en fazla Türkiye'yi tercih etmiş, 2013 turist sayısı 4,3 milyon olmuştur. 2014 yılında da en çok turist getiren ülke Rusya'dır (Çavuşoğlu, 2014: 14).

Tablo 3.13: Türkiye'nin AB ve ŞİÖ Karşılaştırması: Toplam İthalat İçinden Aldığı Pay (Milyon Dolar)

Yıllar	AB ülkeleri	ŞİÖ	AB % pay	ŞİÖ % pay
2014	88 783 540	52 450 390	36,660	21,658
2013	92 457 992	52 734 983	36,739	20,955
2012	87 657 462	51 180 505	37,057	21,637
2011	91 439 406	48 957 653	37,966	20,328
2010	72 391 053	41 349 937	39,015	22,286
2005	52 781 362	20 672 808	45,199	1,771
2000	28 552 276	5 682 345	52,386	10,426
1996	24 349 181	2 644 945	55,812	6,063

Kaynak: Gümrük ve Ticaret Bakanlığı verileriyle yazar tarafından oluşturulmuştur.

Dış ticaret verileri neticesinde belli sonuçlara varılmaktadır. Buna göre; Türkiye son yıllarda ticaret partnerlerinde değişiklik yaşamıştır. AB ile ticaret hacminde düşüş yaşanırken Rusya ve Çin ile ticaret gelişme göstermektedir. Ancak verilere bakıldığında görülmektedir ki; Rusya ve Çin'e yapılan ithalat kadar ihracat yapılamadığından dış ticarete çok fazla açık verilmektedir (Şentürk, 2014: 141).

Tablo 3.14: Türkiye'nin Ticaretinde İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)

Yıllar	AB	ŞİÖ
2014	77,174	50,493
2013	68,182	24,346
2012	67,762	22,518
2011	68,448	20,046
2010	73,122	20,004
2005	78,688	129,174
2000	54,944	17,0053
1996	51,708	76,479

Kaynak: İhracat ve ithalat rakamları karşılaştırılarak yazar tarafından hesaplanmıştır.

2014 yılı, çok taraflı platformlarda aktif bir görüntü sergilemek bakımından oldukça hareketli geçmiştir. BM içinde İspanya'yla birlikte başlatılan "Medeniyetler İttifakı" ve Finlandiya'yla birlikte başlatılan "Barış için Arabuluculuk" Girişimleri'nin önemi, giderek zenginleşen kapsam ve faaliyetleriyle birlikte artmaktadır. Türkiye'nin ABD'yle birlikte eş başkanlığını yaptığı "Terörizmle Mücadele Küresel Forumu" da (TMKF) terörle mücadelede uluslararası işbirliği bağlamında önemli bir yer edinmiştir. TMKF'nin altı çalışma grubundan Afrika Boynuzu'na ilişkin olanının eş başkanlığını AB'yle birlikte yürütmektedir. Türkiye ayrıca, birçok bölgesel ve uluslararası örgütün dönem başkanlıklarını başarıyla yürütmüş ve pek çok kuruluşun üst düzey yönetiminde temsil edilmiştir. 2014 yılında AGİT Dönem Başkanının Müslümanlara Karşı Hoşgörüsüzlük ve Ayrımcılıkla Mücadele Özel Temsilciliği, AGİT Ukrayna Özel Gözlem Misyonu Başkanlığı ve NATO'nun Afganistan'daki Kıdemli Sivil Temsilciliği'ni Türkiye'nin üstlenmesi ve OECD nezdinde Türkiye'nin Daimi Temsilcisinin, OECD İcra Komitesi Başkanlığına seçilmesi bu alanda öne çıkan bazı örneklerdir (Çavuşoğlu, 2014: 6-7).

Türkiye çok boyutlu dış politika stratejisinin sacayaklarından birini teşkil eden komşu ve yakın çevrelerdeki ülkelerle etkin bir işbirliği ortamı tesis etmeye yönelik anlayışını korumuş, bu yöndeki çabalar 2014 yılında da sürdürülmüştür. Bu doğrultuda, son yıllarda özellikle yakın coğrafyamızdaki ülkelerle tesis edilen ve en üst düzeyde etkin ve kesintisiz siyasi diyalog imkânı sağlayan yüksek düzeyli işbirliği mekanizmaları önemli bir işlev görmeye devam etmektedir.

2009 yılından bu yana, bu kapsamda farklı konularda anlaşmalar yapılmış, ekonomik anlamda karşılıklı bağımlılık tesis etmeye ve sosyokültürel etkileşimi artırmaya yönelik tedbirler alınmıştır. Bu çerçevede yüksek düzeyli işbirliği mekanizmaları kurduğumuz ülke sayısı 2014'te 17'ye çıkmıştır. Ayrıca iki ülkele de yüksek düzeyli işbirliği komisyonu mekanizması mevcuttur. Bu türden mekanizmaların başka ülkelerle de tesis edilmesi yönünde temaslar gerçekleştirilmektedir (Çavuşoğlu, 2014: 5-6). Türkiye 2006'dan beri 19 ayrı ülkele kurduğu Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyleriyle, bölgesinde ve küresel ölçekte işbirliği mekanizmalarını güçlendirmeye devam etmektedir. 19 ülkele bu güne kadar 1 dörtdü mekanizma kurulmuş, 51 konsey toplantısı yapılmış, 431 anlaşma imzalanmıştır⁷.

AB'nin yürüttüğü STA görüşmeleri arasında, ABD'yle 8 Temmuz 2013 tarihinde müzakerelerine başladığı Transatlantik Ticaret ve Yatırım Ortaklığı (TTYO) Anlaşması önemli bir yere sahiptir. Dünya gayrisafi hasılasının %47'sini ve küresel ticaret akışının %30'unu gerçekleştiren AB ile ABD arasında imzalanması planlanan bu kapsamlı anlaşma, uluslararası ticarete düzen belirleyici ve kural koyucu nitelik taşıyacaktır. Türkiye, Gümrük Birliği'nden kaynaklanan yükümlülükler ve ekonomik çıkarları doğrultusunda, AB-ABD TTYO sürecine paralel olarak ABD'yle STA müzakerelerine başlanmasına ve hâlihazırda sürdürülen TTYO müzakerelerine dâhil olmaya yönelik çalışmalar yapmaktadır (Çavuşoğlu, 2014: 11).

⁷T.C. Başbakanlık Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü, <<http://www.kdk.gov.tr/haber/yukse-duceyli-isbirligi-mekanizmalari/452>> adresinden alınmıştır.

Tablo 3.15: Yurtdışında Yerleşik Kişilerin Türkiye'deki Doğrudan Yatırımlarının Ülkelere Göre Dağılımı (Milyon Dolar)

Yıllar	Almanya	Rusya	ABD	Çin	Türkiye
2014	693 00000	730 00000	175 00000	28 00000	12550000000
2013	1 968 00000	875 00000	326 00000	9 00000	12457000000
2012	491 00000	11 00000	439 00000	10 00000	13282000000
2011	665 00000	762 00000	1 403 00000	0	16176000000
2010	580 00000	2 00000	323 00000	1 00000	9099000000
2009	497 00000	12 00000	260 00000	1 00000	8585000000
2008	1 237 00000	71 00000	868 00000	0	19851000000
2007	954 00000	108 00000	4 212 00000	1 00000	22047000000

Kaynak: T.C. Merkez Bankası verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 3.16: Yurtdışında Yerleşik Kişilerin Türkiye'deki Doğrudan Yatırımlarının Toplam Yatırım Payı (%)

Yıllar	Almanya'nın Toplam İçindeki Payı %	Rusya'nın Toplam İçindeki Payı %	ABD'nin Toplam İçindeki Payı %	Çin'in Toplam İçindeki Payı %
2014	5,5219124	5,816733	1,394422	0,223108
2013	15,798346	7,024163	2,617002	0,007225
2012	3,6967324	0,082819	0,330523	0,07529
2011	4,1110287	4,710682	0,867334	0
2010	6,3743268	0,02198	0,354984	0,01099
2009	5,7891672	0,139779	0,302854	0,011648
2008	6,2314241	0,357665	4,372576	0
2007	4,3271193	0,489863	19,10464	0,004536

Kaynak: TÜİK'ten alınan verilerden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 3.16'dan da görüleceği üzere AB'deki en büyük ticaret partnerlerimizden olan Almanya ile Rusya'nın ülkemizdeki son dönem DYY oranları hemen hemen aynıdır. Söz konusu durum DYY oranları dikkate alındığında ülkemiz açısından ŞİÖ kurucusu olan Rusya'nın son dönemde AB'nin lider ülkesi olan Almanya kadar önem arz ettiğinin göstergesidir. Özellikle Rusya'nın Batı ile olan siyasi ilişkilerindeki gerginler neticesinde ortaya çıkan ekonomik yaptırımlar göz önünde bulundurulursa Rusya'nın ülkemizdeki DYY içerisindeki payını gelecekte artıracığı öngörüsünde bulunmak yanlış olmayacaktır. Bu bakımdan Türkiye ile ŞİÖ arasında zamanla gelişecek olan ekonomik ve siyasi entegrasyonun ŞİÖ ülkelerinden Türkiye'ye doğru gerçekleşecek olan DYY'ları artırıcı bir etkisi olacağı öngörüsünde bulunmak doğru olacaktır.

Söz konusu ekonomik ve siyasi işbirliği artırıcı politikaların beklenen sonuçlarından biri de ülkeye giren DYY miktarının artırılarak, uluslararası yatırımların ülkenin kalkınma süreçlerine pozitif katkı yapmasını sağlamaktır.

SONUÇ

Sovyetler Birliği'nin parçalanması güvenlik sorununu da beraberinde getirmiştir. Bu durumdan özellikle Orta Asya bölgesi etkilenmiştir. Bu güvenlik açığını kapatmak için ilk olarak Rusya Federasyonu liderliğiyle ve yeni kurulan devletlerin iştirakiyle Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) kurulmuştur. Fakat BDT zaman geçtikçe bölgedeki güvenlik açığını dolduramamıştır. Orta Asya'da daha güçlü ve istikrarlı bir entegrasyonun gerekliliği artmıştır. Bu ihtiyaç ŞİÖ'nün kurulmasını beraberinde getirmiştir.

ŞİÖ, Orta Asya Cumhuriyetleri için Çin ve Rusya arasında dengeli ilişkiler geliştirerek hem her iki güçle olan sorunlarını çok uluslu bir platformda giderme hem de Pekin ve Moskova'yı birbirine karşı kullanma açısından güzel bir zemin hazırlamıştır. En azından tek bir güce dayanmaktansa iki büyük bölge gücüne dayanır hale gelmişlerdir. Bu yönüyle ABD'nin Afganistan'a yerleşmesi Orta Asya ülkeleri açısından büyük bir fırsat doğurmuş ve bölgede üçüncü bir güç merkezi ortaya çıkmıştır.

Tek başına egemen güç olma düşüncesi artık ortadan kalkmıştır. Oluşan bu düşünce daha fazla devlet ve siyasi mekanizmayı beraberinde getirmiş buda ABD'nin güç kaybetmesine neden olmuştur. Devletlerin birbirleriyle etkileşimi artmıştır. Yeni enerji kaynaklarının keşfedilmesi Orta Asya'nın önemini arttırmıştır. Amerika'nın Afganistan'daki gücünü koruması Irak'taki etkinliğini azaltmasına neden olmuştur. Ayrıca Rusya ve Çin'in de bölgede etkin olma isteği ileride bölgedeki hareketliliğin artacağına bir göstergesidir.

Çin'in öncülüğünde kurulan ŞİÖ, dört Orta Asya ülkesinin yanı sıra Rusya'yı da bünyesine katmıştır. Böylece Pekin, doğrudan Moskova'nın tepkisini çekmeksizin Rusya ve Orta Asya devletleriyle etkileşimini çok yönlü bir şekilde ilerletebilmiştir. ŞİÖ bünyesinde Pekin, gelişmekte olan ekonomisi için ihtiyaç duyduğu Orta Asya enerji kaynaklarına ulaşabildiği gibi, Doğu Türkistan'daki ayrılıkçı hareketlerle daha rahat mücadele edebilmektedir.

Şanghay mekanizması üye ülkeler arasındaki problemlerin çözümünde olumlu rol oynamıştır. Hükümetler arası görüşmelerin başarılı olmasını sağlamış, sınır anlaşmazlıklarının çözüme kavuşturulması da bölgeler arasındaki işbirliğini arttırmıştır. Ayrıca Şanghay mekanizması radikalizm ve terörizme karşı başarılı ve olumlu bir şekilde işlemiştir.

Türkiye bağımsızlığını ilan eden cumhuriyetlerle yakın ilişkiler kurmuştur. İlişkileri ilerleten iki taraflı ziyaretler sayesinde bu cumhuriyetlerle işbirliğimiz ilerletilip, bölgedeki etkinliğimiz kuvvetlendirilmiştir. Diyalog Ortağı olduğumuz ŞİÖ ile terörle mücadele, ulaşım, enerji, savunma gibi alanlarda ortaklık ilişkilerimiz sürdürülmektedir.

Çin ve Rusya ŞİÖ içerisinde Orta Asya Devletleri için denge faktörü olarak kullanılmaktadır. Buna ek olarak Orta Asya Devletleri Rusya ve Çin'e karşı ABD'yi denge unsuru olarak kullanmaya çalışmaktadırlar. Buna göre Türkiye'de Doğu-Batı çatışmasında bu yolu izleyebilir. Türkiye Batı ile ilişkilerini sınırlandırmadan Avrasya opsiyonunu da olumlu bir şekilde değerlendirmelidir.

Türkiye coğrafi konumunun avantajı olarak Doğu-Batı arasında köprü görevi görmektedir. Türkiye'nin global bir güç olma ihtimali olan böylesi bir örgüte üye yada gözlemci olması, bölgede efektif bir politika uygulamamıza destek olacaktır. Öte yandan Türkiye bunu yaparken ABD ve AB ile mevcut ilişkilerine zarar vermemelidir.

Türkiye ve ŞİÖ karşılıklı olarak üyelik konusunda tereddütlü olsalar da, Türkiye'nin Avrupa ile Orta Asya arasında köprü görevi gördüğü yadsınamaz bir gerçektir. Bu nedenle ŞİÖ, Türkiye ile sıcak temas halinde kalmak zorundadır.

NATO, Türkiye'nin ŞİÖ içerisinde olmasını destekleyen bir örgüttür. Çünkü Türkiye'nin Orta Asya, Rusya ve Çin ile kültürel, ekonomik ve diplomatik etkileşimleri bulunmaktadır. Türkiye'nin ŞİÖ'ye üye olması halinde NATO ve ŞİÖ üyesi olarak Türkiye coğrafi konumu itibarıyla köprü görevi görecektir.

Türkiye'nin dış politikasını yıllarca AB üyelik süreci belirlemiştir. Türkiye'nin öncülük etme isteğine şüphe ile yaklaşan Orta Asya devletleri bu görevi Rusya'ya layık görmüşlerdir. Bu iki önemli neden Türkiye'nin bölgedeki etkinliğinin önüne geçmiştir. Sonuç olarak Türkiye önemli olduğu kadar etkin olamamış ve dış politikalarda öncelik bulamamıştır. Bu durum Türkiye açısından ŞİÖ'nün AB'ye siyasi rakip olamayacağı savını güçlendirmektedir. Ancak ŞİÖ'nün kurulduğundan bu yana bölgedeki nüfuz mücadelesinde bir taraf olarak yerini almış bulunması, bu örgütün güçlenmesinin, Türkiye ve Orta Asya arasındaki ilişkilere engel teşkil etme ihtimali Türkiye'nin siyasi anlamdaki çıkarlarına gölge düşürebilir. Gerek bu bakımdan gerekse özellikle enerji bakımından Orta Asya'nın, Türkiye için çeşitli imkânları barındırması bakımından bölgedeki gelişmelerin yakından izlenmesi Türkiye açısından büyük önem taşımaktadır. Bu durum Türkiye'nin

üye olamasa bile ŞİÖ ile ilişkilerini geliştirme vizyonundan vazgeçemeyeceği anlamına gelmektedir.

Türkiye tarihindeki Orta Asya ile etkileşimleri ve çıkarları nedeniyle sadece diyalog ortağı olarak yetinemez. Bir tarafta Türkiye'nin ihracatında %50'ler seviyesinden %43 seviyelerine gerileyen, aynı şekilde ithalatında da %55'lerden %36'lara gerilen AB; diğer tarafta ihracatta %8'lerden %16'lara, ithalatta ise %6'lardan %21'ler seviyesine çıkan ŞİÖ ile iktisadi ilişkilerimizdeki gelişmeye bakıldığında her ne kadar ana ekonomik ve siyasi vizyonumuzu AB'ye üyelik süreci çerçevesinde belirlese de ülke olarak söz konusu vizyonumuzu revize etmemizin ve ŞİÖ'ye bu vizyonun belirlenmesi sürecinde daha fazla önem vermemizin gerekliliği ortadadır.

Bölgesel entegrasyonların bölge içi ticaret, iktisadi istikrarın sağlanması, işsizliğin azalması ve işgücünün ekonomiye etkisinin artması gibi sebeplerle yatırımcıların ve özellikle birlik dışında kalan ülke yatırımcılarının birlik ülkelerine yatırımlarını arttıracığı öne sürülmektedir. Bu noktadan hareketle olası ŞİÖ üyeliğinin ülkemize yaptığı DYY'lar bakımından dalgalanmalar gözlenen Rusya'dan gelen DYY'lere istikrar kazandıracığı; dünyanın en büyük ekonomik gücü olma yönünde hızla ilerleyen ve ülkemizdeki DYY'lerini istikrarlı bir biçimde artıran Çin gibi bir ekonomik süper gücün ülkemizdeki DYY'lerinin artışına ivme kazandıracığını beklemek yanlış olmayacaktır. Aynı etkinin diğer ŞİÖ üyesi ülkelerde de gerçekleşmesi kuvvetle muhtemeldir.

ŞİÖ ile gerçekleşecek olası bir üyelik hem siyasi istikrar, hem genişleyen dış ticaret hacmi hem de artan DYY seviyesi ile Türkiye'deki yatırımları tetikleyecek, ülkenin siyasi ve ekonomik durumundaki iyileşmeye paralel olarak gelişen yurtdışı finansman olanakları sayesinde yurtiçi faiz oranları düşük seviyelerde izleyecek ve sonuç olarak yatırımlar üzerindeki dışlama etkisi azalacaktır.

Sonuç olarak; çalışmanın amacı doğrultusunda, uluslararası ekonomik birleşmelerin ülkelerin dış ticaretleri üzerinde nasıl bir ticaret saptırıcı etki ya da dışlama etkisi yarattığı incelenmiş ve ülkelerin dış ticaretleri üzerinde olumlu etki yarattıkları görülmüştür. Bölgesel entegrasyonların bölge içi ticaret, birlik içinde ekonomik istikrar, istihdam ve verimliliğin artması gibi nedenlerle yatırımcıların ve özellikle birlik dışında kalan ülke yatırımcılarının birlik ülkelerine yatırımlarını arttıracığı sonucuna varılmıştır. Ayrıca çalışmada, GB ve olası Şanghay İşbirliği Örgütü ŞİÖ üyeliği çerçevesinde Türkiye'nin durumu analiz edilmiştir. Bu bakımdan Türkiye'nin siyasi koşullar nedeni ile Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ)'ne üyeliğinin zor olmasının yanında, ŞİÖ'nün üstlendiği siyasi ve

ekonomik misyonun önemi bakımından Türkiye'nin nihai hedefinin ŞİÖ'ye üyelik olması gerektiği tezden çıkarılabilecek en önemli sonuçlardan biridir. Olası üyeliğin, doğrudan yabancı yatırımlar yolu ile yatırımlar üzerindeki dışlama etkisini azaltacağı ve Türkiye'nin dış ticaretindeki saptırıcı etkiyi gümrük birliği sayesinde azaltabileceği sonucuna varılmıştır.

KAYNAKÇA

- AKAL Mustafa, Adnan DOĞRUYOL, Kürşat BİLİŞLİ, “Şanghay İşbirliği Örgütü ve Türkiye-İran Savunma Harcamaları Nedenselliği Testi”, *Akademik Bakış Dergisi, Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, <<http://www.akademikbakis.org>>, 2011, Sayı: 23, s. 1-15.
- ALAGÖZ Mehmet, Sinem YAPAR, “Görünmez engeller: Serbest Ticarete Bir Engel Mi?”, *Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, 2007, Sayı: 11 Ocak, s. 1-11.
- AYAN Ergin, “Avrasya’da Değişen Dengeler Üzerinde Oynanan Küresel Oyunlar” “Global Tricks Which On Changing Balances In Eurasia”, *ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 2010, Cilt: 1 Sayı: 1, s. 37-54.
- AYDIN Mustafa Faruk, Yusuf Soner BAŞKAYA, Ufuk DEMİROĞLU, “Türkiye’de İhracatın İthalatı Karşılama Oranı”, *Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Ekonomi Notları*, 2014, Sayı: 2014/08.
- BAKKALCI Ahmet Can, “Avrupa Birliği İle Türkiye Arasında Gerçekleştirilen Gümrük Birliği’nin Kaynak Dağılımı Üzerine Etkileri”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 2002, Cilt: 17, Sayı: 2, s. 39-53.
- BAYRAÇ Naci, “Yeni Ekonomi’nin Toplumsal, Ekonomik ve Teknolojik Boyutları”, *Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2003, Cilt: 4, Sayı: 1, s. 41-62.
- ÇAVUŞOĞLU Mevlüt, “2015 Yılına Girerken Dış Politikamız”, *T.C. Dışişleri Bakanlığı*, 14 Aralık 2014, Dışişleri Bakanlığı’nın 2015 Mali Yılı Bütçe Tasarısının TBMM Genel Kurulu’na Sunulması Vesilesiyle Hazırlanan Kitapçık.
- ÇATALBAŞ Nazım, “Uluslararası Ticaretin Serbestleştirilmesi Sürecinde Orta Asya Ülkelerinin Yaklaşımları”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2013, Cilt: 14, Sayı:1, s. 143-158.
- ÇEŞTEPE Hamza, Tuğba MİSTAÇOĞLU, “Gümrük Birliğinin Doğrudan Yabancı Yatırımlara Etkisi: Avrupa Birliği’nin Yeni Üyeleri Ve Türkiye Üzerine Bir Panel Veri Analizi”, *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 2012, Cilt: 32, Sayı: 1, s. 123-140.
- ÇEŞTEPE Hamza, Tuğba MİSTAÇOĞLU, “Gelişmekte Olan Ülkelerde Doğrudan Yabancı Yatırımlar Ve Ekonomik Entegrasyon: Asean Ve Mercosur Örneği”,

Yönetim ve Ekonomi, Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F., 2010, Cilt: 17, Sayı: 2, s. 93-106.

ÇINAR Burak, “Tarihte Üçüncü Güç Ve Orta Asya Enerji Savaşları”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 2008, s. 21-43.

ÇİL YAVUZ Nilgün, “Türkiye’de Kamu Yatırım Harcamalarının Özel Sektör Yatırım Harcamalarını Dışlama Etkisi Üzerine Ekonometrik Bir Analiz (1990-1/ 2000-IV)”, *Kamu- İş Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 2/2061.

ÇOLAKOĞLU Selçuk, “11 Eylül Sonrası Değişen Avrasya Dengeleri ve Çin-Orta Asya İlişkileri”, *Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu, Orta Asya Ve Kafkasya Araştırmaları (OAKA) Dergisi*, 2006, Cilt: 1, Sayı: 2, s. 38-55.

ÇOLAKOĞLU Selçuk, “Şanghay İşbirliği Örgütü’nün Geleceği ve Çin”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt: 1, Sayı: 1, Bahar 2004, s. 173-197.

DENİZ Taşkın, “Mekânsal Güç Asya’nın Siyasi Gücü: Şanghay İşbirliği Örgütü”, *Doğu Coğrafya Dergisi*, 2012, s. 217-228.

EROL M. Seyfettin, Mehmet ŞAHİN, “Bağımsızlıklarının 20. Yılında Orta Asya ve Kafkasya’daki Türk Cumhuriyetlerinin Entegrasyon Süresi”, *Karadeniz Araştırmaları*, 2013, Sayı: 37, s. 111-136.

ERŞEN Emre, “Türk Dış Politikasında Avrasya Yönelimi Ve Şanghay İşbirliği Örgütü”, *Ortadoğu Analiz*, 2013, Cilt: 5, Sayı: 52, s. 14-23.

GARNETT Sherman, “Challenges of the Sino - Russian Strategic Partnership”, *The Washington Quarterly*, Sonbahar 2001, Cilt: 24, No: 4, s. 41-54.

GÖÇER İsmet, “2008 Küresel Ekonomik Krizin Nedenleri ve Seçilmiş Ülke Ekonomilerine Etkileri: Ekonometrik Bir Analiz”, *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 2012, Sayı: 17, s.18-37.

GÖKÇE Mustafa, “Sovyet Sonrası Dönemde Hazar Çevresinde Yaşanan Rekabet”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi (The Journal Of International Social Research)*, 2008, Cilt: 1/3, s. 177-209.

GÜRAN Nevzat, İsmail AKTÜRK, *Uluslararası İktisadi Kuruluşlar*, Anadolu Matbaacılık, İzmir, 1997.

- GÜRKAN Ömer, “Küreselleşme ve Yeni Uluslar arası Ekonomik Düzen”, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, www.sbed.mu.edu.tr, 2001, Sayı: 3, s. 1-15.
- IŞIK Sayım, Koray DUMAN, Adil KORKMAZ, “ Türkiye Ekonomisinde Finansal Krizler: Bir Faktör Analizi Uygulaması”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 2004, Cilt: 19, Sayı: 1, s. 45-69.
- KAMALOV İlyas, Murat YILMAZ (Ed.), *Rusya'nın Orta Asya Politikaları- Rapor*, Yayın No: 2, Tasarım Baskı, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Ankara, 2011. <www.yesevi.edu.tr>
- KARLUK Rıdvan, *Cumhuriyetin İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisi'nde Yapısal Dönüşüm*, 10. Baskı, Beta Basım, İstanbul, 2005.
- KARLUK Rıdvan, *Uluslararası Ekonomik Mali ve Siyasal Kuruluşlar*, 5. Baskı, Ankara, 2002.
- KARTAL Burak, Çiğdem SOFYALIOĞLU, “Türkiye'deki Gençliğin Şanghay İşbirliği Örgütüne Yönelik Tutumuna Pazarlama Perspektifiyle Bakış”, *International Conference On Eurasian, Oturum 1B: Uluslar arası İlişkiler*, 2011.
- KESBİÇ Cüneyt Yenal, “1980 Sonrası Dönemde Kamu Kesiminin Özel Kesimi Dışlama Etkisi: Bir Model Analizi”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 1998, Cilt: 13, Sayı: 2, s. 147-161.
- KILINÇ SAVRUL Burcu, Hasan Alp ÖZEL, Cüneyt KILIÇ, “Osmanlı'nın Son Döneminden Günümüze Türkiye'de Dış Ticaretin Gelişimi”, *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 2013, Cilt: 8, Sayı: 1, s. 55-78.
- MAMMADOV Halit, “Rus Dış Politikasında Stratejik- Zihinsel Süreklilik ve Putin'in Dış Politika Doktrini”, *Ahmet Yesevi Üniversitesi İnceleme Araştırması Dizini*, Yayın No: 16, Ankara, 2014.
- ÖRMECİ Ozan, “Şanghay İşbirliği Örgütü”, *Politika Dergisi Sitesi*, <http://www.politikadergisi.com>, 2011.
- ÖZDAŞLI Esmâ, “Çin ve Rusya Federasyonu'nun Perspektifinden Şanghay İşbirliği Örgütü”, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2012, Sayı: 6, s. 108-122.

- ÖZEL Hasan Alp, “Küreselleşme Sürecinde Ticari ve Finansal Açıklığın Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği”, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 2012, Cilt: 10, Sayı: 19, s. 21-43.
- ÖZKER Niyazi, “Dışlama (Crowding-out) Etkisi açısından Kamu Harcamaları Politikası ve Türkiye Örneğinde Ekonomik Büyüme İlişkisi”, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 17 Ekim 2003, Sayı: 3-4, s. 95- 114.
- SABIR Hasan, “Gelişmekte Olan Ülkeler Arasında Ekonomik Entegrasyon: Mercosur Örneği”, *Dış Ticaret Dergisi*, Temmuz 2002.
- SABIR Hasan, “Ticaretin Küreselleşmesi Sürecinde Uluslar arası Rekabet Sistemi İhtiyacı”, *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2001, No: 23-24, s. 271-278.
- SARI Aydın, “Bölgelerarası Ekonomik Entegrasyonlar Ve Türkiye’nin Ödemeler Bilançosuna Etkileri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, 2005, Cilt: 10, Sayı: 1, s. 117-130.
- SEKİ İsmail, “Gümrük Birliği’nin Türkiye’nin Net İhracatı Üzerine Etkileri, 1985-2003”, *Ege Üniversitesi, İktisat Bölümü*, 2005.
- SEYİDOĞLU Halil, *Uluslararası İktisat*, Güzem Yayınları, İstanbul, 1998.
- SEYİDOĞLU Halil, *Uluslararası İktisat Teori, Politika ve Uygulama*, 9. Baskı, Güzem Yayınları, İstanbul, 1993.
- SEYİDOĞLU Halil, Rıdvan KARLUK, *Uluslararası İktisat*, 2. Baskı, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir, 2000.
- ŞAHİN Hüseyin, *Türkiye Ekonomisi Tarihsel Gelişimi - Bu Güncü Durumu*, 10. Baskı, Ezgi Kitapevi, Bursa, 2009.
- ŞANLI Bahar, “Ekonomik Entegrasyon Teorisi Çerçevesinde Avrasya Birliği’nin Olabilirliği”, *İstanbul Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Dergisi*, 2008, Cilt: 22, Sayı: 1, s. 13-30.
- ŞANLI Fatma Bahar, “Küreselleşme Ve Ekonomik Entegrasyonlar”, İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları*, 2004, s. 160-166.

ŞENTÜRK Mehmet, “Gümrük Birliği Üyeliğinden Günümüze Türkiye’nin Dış Ticareti Üzerine Bir İnceleme”, *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 2014, Cilt: 5, Sayı: 1, s. 127-142.

TECER Meral, *Türkiye Ekonomisi*, 2. Baskı, TODAİE, Ankara, 2005.

TUNÇSİPER Bedriye, Şimal YAKUT, “Avrupa Birliği’nin Ekonomik Parasal Birlik Hedefi ve Türkiye’nin Uyumu”, *Balikesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1998, Cilt: 1, Sayı: 1, s. 100-119.

UYSAL Doğan, Mehmet MUCUK, “Crowding-out (Dışlama) Etkisi: Türkiye Örneği (1975-2000)”, *Selçuk Üniversitesi İ.İ.B.F. Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2003, Sayı: 5, s. 159-171.

ÜNSAL Erdal M, *Makro İktisat*, 10. Baskı, İmaj Yayıncılık, Ankara, 2013.

VERGİL Hasan, Ertuğrul YILDIRIM, “AB-Türkiye Gümrük Birliğinin Türkiye’nin Rekabet Gücü Üzerindeki Etkileri”, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2006, Sayı: 26, s. 1-21.

YARAŞIR TÜLÜMCÜ Sevinç, Selçuk BUYRUKOĞLU, “Türkiye’de Kamu ve Özel Yatırımlar Arasındaki İlişkinin Ampirik Analizi: Dışlama Etkisi (1980-2010)”, *Pamukkale Üniversitesi İİBF Maliye Bölümü*, *Mali Çözüm*, Eylül- Ekim 2013, s. 59-78.

YARDIMCIOĞLU Mahmut, Hüseyin KOÇARSLAN, “Çok Kutuplu Dünyaya Doğru: Şanghay İşbirliği Örgütü”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İİBF Dergisi*, 2012, Cilt: 2, Sayı: 2, s. 163-174. <[http:// http://iibfdergisi.ksu.edu.tr](http://iibfdergisi.ksu.edu.tr)>.

YİĞİT Mehmet, *Ekonomik Entegrasyon*, Beta Yayınevi, İstanbul, 2003.

ZEYREK Can, “Orta Asya’da Etkin Bölgesel Bütünleşme Çabaları: Şanghay İşbirliği Örgütü”, *Ege Akademik Bakış*, 10 Mart 2010, s. 871-884.

İNTERNET KAYNAKLARI

BÜYÜKDERE Köksal, “Türkiye’nin Dış Ticaretinin Gelişimi”, *Yeni Gümrük ve Ticaret Müfettişleri Derneği, Gümrük Dünyası Dergisi*, 2011, Sayı: 47. <<http://www.gumrukkontrolor.org.tr/Yayinlar/Dergiler/47/6.html>> adresinden alınmıştır.

ÇOĞAL Nejat, “Çok Kutuplu Dünya Projesi: Şanghay İşbirliği Örgütü”, 09.06.2015. <<http://nejatcogal.com/2015/06/09/cok-kutuplu-dunya-projesi-sangay-isbirligi-orgutu/>> adresinden alınmıştır.

KAMALOV İlyas, “Manas Üssü’nün Kapatılması: Rusya-ABD Mücadelesinde Yeni Bir Sayfa”, *Orta Doğu Stratejik Araştırmalar Merkezi (ORSAM)*, www.orsam.org.tr, 04 Şubat 2009. <<http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=101>> (20.05.2015).

KANTARCI Şenol, “Putin Dönemi Rusya Federasyonu’nun ‘Enerji Temelli’ Avrupa Birliği ve Türkiye Politikası”, *TÜRKSAM Uluslararası İlişkiler Ve Stratejik Analizler Merkezi - Dış Politika Araştırmaları Merkezi – Rusya-Ukrayna*, 27.02.2008. <<http://www.turksam.org/tr/makale-detay/755-putin-donemi-rusya-federasyonu-nun-enerji-temelli-avrupa-birligi-ve-turkiye-politikasi>> adresinden alınmıştır (13.03.2015).

NAFTA Secreteriat, *North American Free Trade Agreement*, 2015, <<https://www.nafta-sec-alena.org/Home/Legal-Texts/North-American-Free-Trade-Agreement?mvid=1&secid=5a1b5f25-8904-4553-bf16-fef94186749e>> adresinden alınmıştır (16.11.2015).

OĞAN Sinan, “Özbekistan’da Yeşil Devrim Sancıları”, *TÜRKSAM Uluslararası İlişkiler Ve Stratejik Analizler Merkezi - Dış Politika Araştırmaları Merkezi - Orta Asya*, 15.05.2005. <<http://www.turksam.org/tr/makale-detay/574-ozbekistan-da-yesil-devrim-sancilari>> adresinden alınmıştır (25.05.2015).

Sabah Gazetesi, “Şanghay Örgütü İmzası Tamam”, 27.04.2013. <<http://www.sabah.com.tr>> adresinden alınmıştır (19.05.2015).

Shanghai Cooperation Organisation (SCO Web site), “SCO Secretariat In Brief”, 2015. <<http://www.sectsco.org/EN123/secretariat.asp>>

- Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi (TÜRKON), “Türk Konseyi Hakkında” <http://www.turkkon.org/tr-TR/genel_bilgi/1/10> adresinden alınmıştır.
- T.C. Başbakanlık Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü, “Yüksek Düzeyli İşbirliği Mekanizmaları”, 2015. <<http://www.kdk.gov.tr/haber/yukse-duceyli-isbirligi-mekanizmalari/452>> adresinden alınmıştır.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı, “Sayın Bakanımızın Kırgız Cumhuriyeti’ne Gerçekleştirecekleri Resmi Ziyaret Hk.”, Açıklamalar, No: 107, 09.04.2015. <http://www.mfa.gov.tr/no_-107_-9-nisan-2015_-sayin-bakanimizin-kirgiz-cumhuriyeti_ne-gerceklestirecekleri-resmi-ziyaret-hk_.tr.mfa> adresinden alınmıştır (30.05.2015).
- T.C. Dışişleri Bakanlığı, “Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu Cumhurbaşkanı Erdoğan’a refakaten Kazakistan’a ziyaret gerçekleştirdi”, Güncel Gelişmeler, 2015. <http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-cavusoglu-cumhurbaskani-erdogan_a-refakaten-kazakistan_a-ziyaret-gerceklestirdi.tr.mfa> adresinden alınmıştır.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı, “ŞİÖ Zirvesi'nde Ülkemize Diyalog Ortağı Statüsü Tanınması Hk.”, Bakanlık Açıklamaları, No: 159, 07.06.2012. <http://www.mfa.gov.tr/no_-159_-07-haziran-2012_-sio-zirvesi_nde-ulkemize-diyalog-ortagi-statusu-taninmasi-hk_.tr.mfa> adresinden alınmıştır (31.05.2015).
- T.C. Dışişleri Bakanlığı, “Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) - Uluslararası Örgüt Künyesi” Uluslararası Kuruluşlar ve İlişkilerimiz, 2011. <<http://www.mfa.gov.tr/sanghay-isbirligi-orgutu.tr.mfa>> adresinden alınmıştır.
- T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, Enerji-Petrol, <<http://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Petrol>> adresinden alınmıştır.
- T.C. Merkez Bankası, www.tcmb.gov.tr.
- T.C. Merkez Bankası, <[http://evds.tcmb.gov.tr/cgi-bin/famecgi?cgi=\\$ozetweb&DIL=TR&ARAVERIGRUP=bie_ydydyul.db](http://evds.tcmb.gov.tr/cgi-bin/famecgi?cgi=$ozetweb&DIL=TR&ARAVERIGRUP=bie_ydydyul.db)>.
- T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, İstatistikler, www.gtb.gov.tr.
- T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, Risk Yönetimi ve Kontrol Genel Müdürlüğü-Ekonomik Analiz ve Değerlendirme Dairesi, “Türkiye Ekonomisindeki Son Gelişmeler”, 12.02.2015.

<<http://risk.gtb.gov.tr/data/52c2bb03487c8e312c013182/Türkiye%20Ekonomisi-02.15.pdf>>

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), <www.tuik.gov.tr>, (04.01.2015).

YILDIRIM Bilal, “Dünyanın Gündeminde Şanghay İşbirliği Örgütü (Dış Politikaya Yansımaları)”, *Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi (TASAM)*, 17.07.2006. <http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/415/dunyanin_gundeminde_sangay_isbirligi_orgutu_dis_politikaya_yansimaları> adresinden alınmıştır (16.05.2015).

YILDIRIM Bilal, “Şanghay İşbirliği Örgütü Ve Türkiye”, *Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi (TASAM)*, 20.07.2005. <http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/283/sangay_isbirligi_orgutu_ve_turkiye> adresinden alınmıştır (19.05.2015).

YÜKSEL Okan, “Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) - Şanghay İşbirliği Örgütü Künyesi”, 09.05.2013. <<http://politikakademi.org/2013/05/sanghay-isbirligi-orgutu-sio/>>.

ZORLU Kürşat, “Şanghay İşbirliği Örgütü Zirvesi ve Türkiye’nin Durumu”, *TÜRKSAM Uluslararası İlişkiler Ve Stratejik Analizler Merkezi*, 12.09.2014, <<http://www.turksam.org/tr/makale-detay/1177-sanghay-isbirligi-orgutu-zirvesi-ve-turkiye-nin-durumu>> adresinden alınmıştır (13.03.2015).